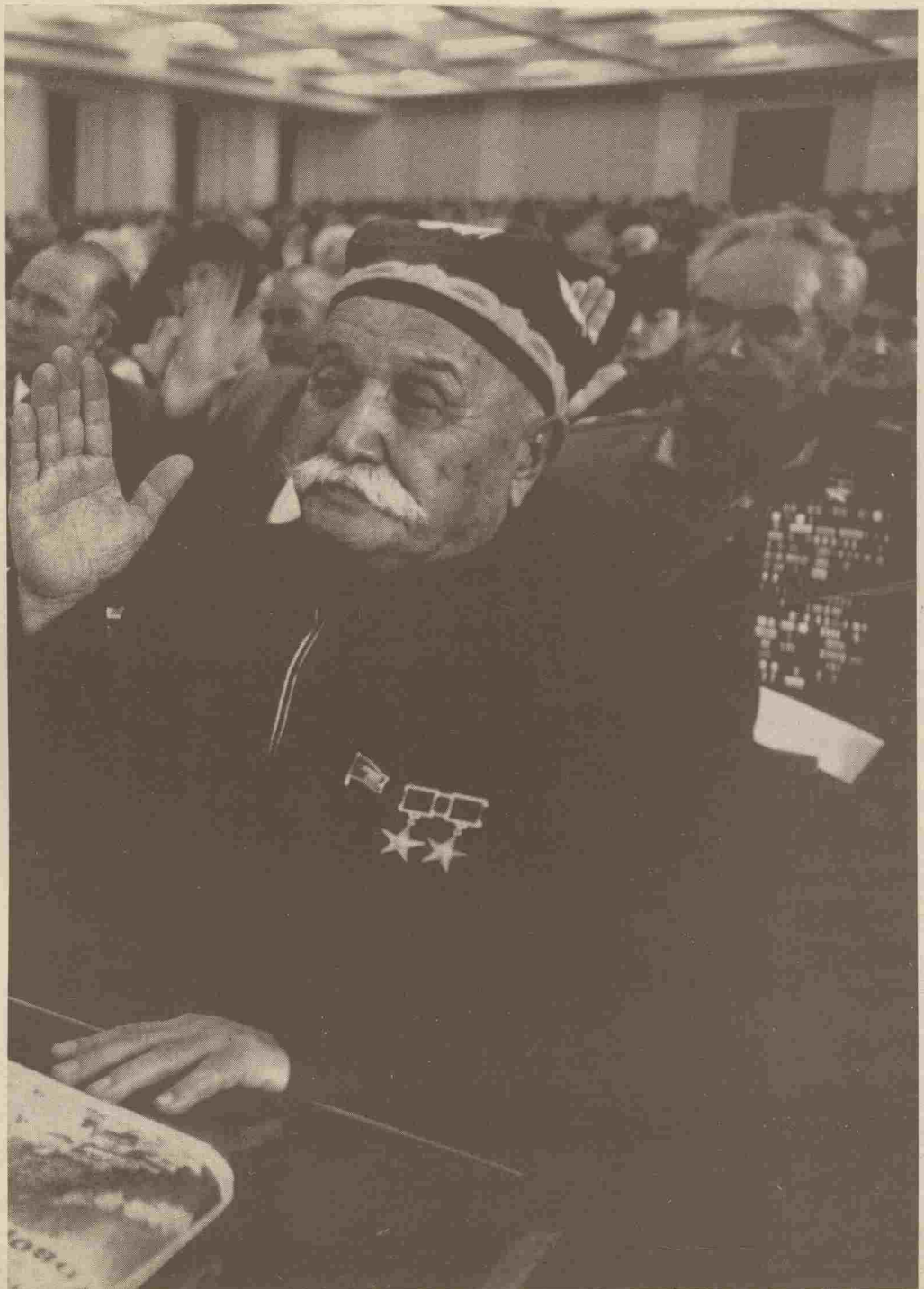

Ο

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 103, Μάρτιος 1990
δραχμ. 300

ΠΟΛΙΤΗΣ

Τί σημαίνει
νά είσαι μαρξιστής
στήν ΕΣΣΔ

•
Πώς θά αντέξουμε
τή νέα
«κοσμογονία»

•
Δημιουργία λαών:
ρατσισμός, εθνότητα
έθνικισμός

•
'Η ἄρση τοῦ
ιστορικοῦ σχίσματος
ἀλά ἑλληνικά

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

8 ΜΑΡΤΙΟΥ 1990

τεύχ. 103

Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα

τηλ. 3239 645, 3228 791

τιμή δρχ. 300

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρῆς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου.

Ἐκδότης, Ἀγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. Ἐκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Καλῶς τὴ δεχτήκαμε τὴν κρίση,	4
Χαράλαμπος Γολέμη, Τὸ φορολογικὸ	5
Ἀγγελου Ἐλεφάντη, Βία στὰ γήπεδα	6
Σταύρου Λιβαδά, Ἡ «κατάληψη» τοῦ Πολυτεχνείου	8
Ἀγγελου Ἐλεφάντη, Ὁ δικὸς τους πρόεδρος, ὁ δικὸς μας πόνος	10
Ἀλίκης Κώνστα, Κουτσόγιωργας, κουτσονόμος, κουτσοπολιτικὴ	11
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Ἡ ἄρση τοῦ ἱστορικοῦ σχίσματος	12
Γιάννη Μαρκάκη, Ἱστορία καὶ ἀμυντικὲς δαπάνες	16
Γιώργου Μαργαρίτη, Ἀναπτυξιακὰ ὄραματα	18
Σημειώματα	20
Μπόρις Καργκαλίτσκι, Τί σημαίνει νὰ εἶσαι μαρξιστὴς στὴν ΕΣΣΔ	22
Ἀγνώστου «ἄνωνύμου», Ὁ σύντροφος αὐτοκτονεῖ	27
Γιώργου Ριτζούλη, Ἐκατὸ χρόνια σιγουριάς	35
Ἀγγελου Ἐλεφάντη, Περί «κοσμογονίας»	43
Ἐμμανουὲλ Βαλλερστάιν, Ἡ δημιουργία τῶν λαῶν	43
Κοστάντζο Πρέβε, Ἡ κρίση τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ	49
Γιώργου Μαργαρίτη, Μαρξισμὸς καὶ ἱστοριογραφία τῆς ἀντίστασης	55
Ἐλένης Χοντολίδου, Πρόγραμμα «Νεοελληνικὴ Γλῶσσα»	59
Ἡλία Κούβελα, «Οἱ παράλληλοι ἑαυτοὶ μας καὶ τὸ βουβὸ δεξί ἡμισφαίριο» τῆς Ε. Σαββάκη	63
Γιάννη Προκόβα, «Οἱ ἀσθένειες στὴν αὐγὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ», τοῦ Μ. Γκρμέκ	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.

ἑξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἑτήσια: 3.000 δρχ.

Ἄλλες χώρες, ἑτήσια 3.300, ἑξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια 1.500, ἑξάμηνη 800

Ἰδιοκτησία: «Σπύρος Δελέγκας & Σία ΟΕ». Ἐκδότης Ἀγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2 105 58 Αθήνα τηλ. 3228 791 καὶ 3239 645

Καλῶς τή δεχτήκαμε τήν κρίση

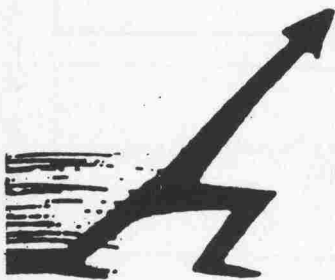
Οσα συμβαίνουν τόν τελευταῖο καιρό στίς χώρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ξεπερνοῦν τίς ἀνομολόγητες προσδοκίες τῶν πιό ἀσυμφιλίωτων (πρώην) ἐχθρῶν τους, τούς πλέον περιπετειώδεις ἐφιάλτες τῶν πιό φανατικῶν φίλων τους· ξεπερνοῦν τή φαντασία. Ἡ κατάρρευση εἶναι τέτοια, τό κενό εἶναι τέτοιο, ὥστε κανείς δέν μπορεῖ νά προβλέψει τί ξημερώνει ἡ αὐριανή μέρα. "Ἄν ὁ σοσιαλισμός, πέραν τῶν ἄλλων, χρειάζεται σοσιαλιστές, ὁ καπιταλισμός κεφάλαια καί κεφαλαιοκράτες, ἡ «ἐλεύθερη οἰκονομία» ἀγορά, οἱ καταναλωτές γεμάτα πορτοφόλια, στίς χώρες τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ὑφίσταται. Τό μόνο πού, πολύ γενικά, μπορεῖ κανείς νά πεῖ, εἶναι ὅτι ἡ Ἀνατολή μοιάζει σήμερα σάν ὀργανωμένο χωράφι, ἔτοιμο νά δεχτεῖ ὅ,τι σπόρο φέρεי ὁ ἄνεμος. Κι ὁ ἄνεμος τήν ἐποχή αὐτή εἶναι δυτικὸς.

Οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης δέν διεκδικοῦμε τίς δάφνες τῆς ἱστορικῆς πρόβλεψης γιά ὅσα συμβαίνουν σήμερα. Οὔτε διεκδικοῦμε τίς δάφνες τῆς ἱστορικῆς διαφωνίας μέ τά καθεστῶτα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀκριβῶς γιατί δέν καταφέραμε νά καταστήσουμε τή διαφωνία μας ἱστορική, ὑπαρκτή στό συσχετισμό τῶν δυνάμεων πού γράφει τήν ἱστορία. "Ἄν διεκδικοῦμε κάτι, τόσο ἐμεῖς ὅσο καί ἄλλα ἀριστερά ρεύματα στήν Εὐρώπη, εἶναι ἡ «δομική» διαφωνία μέ τά καθεστῶτα καί τίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου.

Εχουμε πλήρη ἐπίγνωση ὅτι, ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ διαφωνία μας δέν κατέστη ἱστορική, ἡ κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ συμπαρασύρει καί ἐμᾶς. Συμπαρασύρει ὅλα τά τόσο διαφορετικά ρεύματα τῆς Ἀριστερᾶς πού ἔχουν ὡς κοινό σημεῖο τήν καταγωγή τους ἀπό τήν Γ' Διεθνή. Καί ἀναδεικνύει ὡς πρωταγωνιστές τοῦ ἀριστεροῦ γίγνεσθαι ἐκείνους πού ὄντως κατέστησαν ἱστορική τή διαφωνία τους, τούς σοσιαλδημοκράτες τῆς Β' Διεθνοῦς. Γιά ὅλους τούς ὑπόλοιπους, πού διαχωρίσαμε τήν πορεία μας ἀπό τά καθεστῶτα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ θεωρητική δικαίωση ἔρχεται μέσα ἀπό μιὰ ἱστορική ἥττα. Καλῶς τή δεχτήκαμε, παρ' ὅλα αὐτά, μαζί μέ ὅλους ὅσοι ἐδῶ καί δεκαετίες ἀναφωνοῦν: εὐτυχῶς πού ξέσπασε ἡ κρίση.

Τίποτα στό μέλλον τῆς Ἀριστερᾶς δέν θά εἶναι ἴδιο μέ τά σχήματα πού μᾶς κληροδότησε τό παρελθόν καί πού σαρώθηκαν μέ ἕνα φύσημα. Τά κόμματα, τά ὀνόματα χρεωκόπησαν ὀριστικά. Μόνο οἱ ἔννοιες παραμένουν, ἐκεῖνες πού ἀναδείχθηκαν καθῶς χρεωκοποῦσαν οἱ κατ' ὄνομα φορεῖς τους. Τό ἐρώτημα κατά πόσον οἱ ἔννοιες μποροῦν νά ἀποκτήσουν ἱστορική ὑπόσταση ἦταν καί, γιά μᾶς, παραμένει στοίχημα ἀναπάντητο.

Ἡ ἱστορία τώρα ξαναρχίζει ἀπό τήν ἀρχή. Ἀλλά θά εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία. Ἐκεῖνοι πού συνεχίζουν τήν παλιά ἱστορία σάν τραγωδία, φάρσα ἢ ὑποκρισία ἔχουν ἐμβληματά τους τό «αὔριο», τό «μέλλον», τόν φωτεινό ὀρίζοντα τοῦ 2000. Εἶναι αὐτοί πού πασχίζουν νά βρῖσκονται πάντα ἀπό τή μεριά τῶν κερδισμένων. Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι τό μέλλον διαρκεῖ πολύ, ὅτι μπορεῖ νά εἶναι φωτεινό ἢ σκοτεινό ἀνάλογα. Ἀνάλογα μέ τήν ἐκβασή τῆς πάλης πού συνεχίζεται παρὰ ταῦτα.

Δια γυμνού σφραγιστού

Τό φορολογικό: γιά νά μιλήσουμε επί τῆς οὐσίας δηλαδή

Μακάρι νά 'ξερε ὁ κ. Δραγασάκης γιατί ὁ κ. Μητσοτάκης, ἐνῶ προκάλεσε τήν πτώση τῆς οἰκουμενικῆς κυβέρνησης λόγω τοῦ νομοσχεδίου Σουφλιᾶ, δέχτηκε τελικά νά κατατεθεῖ αὐτό στή Βουλή μέ ὀρισμένες τροποποιήσεις. Γι' αὐτό, ὅταν τοῦ ὑπεβλήθη αὐτή ἡ ἐρώτηση ἀπό τόν «902 Ἀριστερά» ἀπάντησε ὅτι τό ὄλο ζήτημα θά 'πρεπε νά συζητηθεῖ μεταξύ τῶν δημοσιογράφων καί τῆς Νέας Δημοκρατίας. Κι ὅμως, καλά θά ἔκανε ὁ τέως ὑπουργός νά προσπαθοῦσε νά κατανοή-σει τίς κινήσεις τῆς συντηρητικῆς παράταξης, πού μπορεῖ νά φαίνονται ἀντιφατικές καί ἀνεξήγητες, ἀλλά στήν πραγματικότητα δείχνουν μιάν ἀξιοθαύμαστη ἰδεολογική ἐγρήγορη καί μιά ἰκανότητα ἐλιγμῶν, ἄγνωστη δυστυχῶς στήν ἄριστερά.

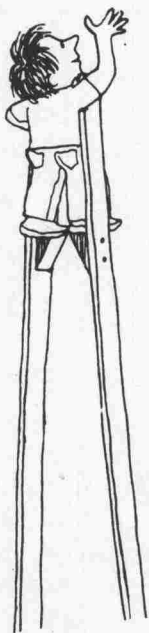
Τό νομοσχέδιο Σουφλιᾶ δέν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπό μιά προσπάθεια περιστολῆς τῆς κραυγαλέας φοροδιαφυγῆς πού, σύμφωνα καί μέ τίς ἐκτιμήσεις τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου, εὐθύνεται σέ μεγάλο βαθμό γιά τά ἑλλείμματα τοῦ δημόσιου τομέα. Παρά τίς ὑποκριτικές κραυγές τοῦ δεξιoῦ τύπου, οὔτε ἡ ἰδιοκτησία θιγόταν οὔτε ἡ ὑπάρχουσα ἰσορροπία στήν κατανομή τῶν φορολογικῶν βαρῶν μεταξύ μισθωτῶν, ἄγροτῶν, μεσαίων στραωμάτων, μικρομεσαίων καί μεγάλων ἐπιχειρηματιῶν κινδύνευε οὐσιωδῶς, τουλάχιστον ἄμεσα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό νομοσχέδιο, εἰσάγοντας τό φόρο «ὑπερτιμήματος» μέ σκοπό νά περιορίσει τή κερδοσκοπική δραστηριότητα τῶν ἐπιχειρήσεων, καταργοῦσε τό φόρο ἀκίνητης περιουσίας, ὁ ὁποῖος ἄν καί ἦταν ἐλάχιστα ἀποδοτικός, ἀποτελοῦσε τό μόνιμο στόχο τῶν πάσης φύσεως φοροφυγάδων. Ἀπλῶς, τό κράτος, διαπιστώνοντας ὅτι χρειαζόταν περισσότερους φόρους ἀπό αὐτούς πού σχεδόν ἀποκλειστικά συλλέγει ἀπό τούς μισθωτούς, ἔκανε κάποιες ἀπόπειρες πρὸς αὐτή τή κατεύθυνση. Ὡς συλλογικός ἐκφραστής καί ἐγγυητής τοῦ συστήματος τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας, στάθηκε ὑπεράνω τῶν μεμονωμένων συμφερόντων τῶν «παραγωγικῶν τάξεων», πού συνήθως δέν ἐπιδιώκουν παρά τά δικά τους βραχυπρόθεσμα ὄφελῃ.

Λέτε νά μή γνῶριζαν ὄλα αὐτά τά στοιχειῶδη ὅσα στελέχη τῆς Νέας Δημοκρατίας ξεσηκώθηκαν κατά τοῦ νομοσχεδίου τοῦ συναδέλφου τους ὑπουργοῦ; Πιστεῖτε κανείς, πλὴν ἴσως τοῦ Ριζοπάστη, ὅτι ἡ μόνη ἐπιδίωξη τῶν κ.κ. Ἀνδριανόπουλου, Μάνου ἢ Παλαιοκρασσᾶ ἦταν ἡ προστασία τῶν φοροφυγάδων; Ἄς μὴν τούς ὑποτιμοῦμε. Οἱ κύριοι αὐτοὶ ἔχουν τίς ἴδιες ἐκσυγχρονιστικές ἀντιλήψεις μέ τόν κ. Σουφλιᾶ, ἀλλά ἀπέδειξαν ὅτι διαθέτουν καί τήν πρόσθετη ἀρετή νά γνωρίζουν τόν κυρίαρχο ρόλο τῆς ἰδεολογίας στήν πολιτική.

Τό νομοσχέδιο Σουφλιᾶ ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῆς Νέας Δημοκρατίας στό συγκεκριμένο θέμα, ἀλλά εἶχε τό μειονέκτημα νά εἶναι ἰδεολογικά ἄκαιρο. Τό κόμμα αὐτό, γνωρίζει πολύ καλά ὅτι τὰ ἰδεολογικά ζητήματα, λόγω τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων, θά εἶναι στό κέντρο τῆς προεκλογικῆς διαμάχης, σύμφωνα δέ μέ τή σημειολογία τῆς παρουσίας περιόδου, ἐνῶ ὁ περιορισμός τῶν δημοσίων δαπανῶν σημαίνει «ἐλεύθερη οἰκονομία», ἡ πάταξη τῆς φοροδιαφυγῆς παραπέμπει στό «σοσιαλισμό». Ἐφόσον, ἡ Ν.Δ. κερδίσει τίς ἐκλογές, θά εἶναι, βέβαια, ὑποχρεωμένη νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα τῆς αὔξησης τῶν φορολογικῶν ἐσόδων μέ τήν ἀρμόζουσα σοβαρότητα καί δέν ἀποκλείεται νά ψηφίσει φορολογικό νόμο πολύ «σκληρότερο» ἀπό αὐτόν τοῦ κ. Σουφλιᾶ.

Ἄφοῦ, λοιπόν, ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, γιατί ἡ συντηρητικὴ παράταξη ἀποφάσισε ἐντέλει νά προωθήσει τό νομοσχέδιο στή Βουλή; Κατά τή γνώμη μας, αὐτό συνέβη γιά δύο λόγους. Πρῶτον, ἐπειδὴ τό ἀδίστακτο καί ἀμφισβητούμενης ἰδεολογίας κόμμα τοῦ κ. Παπανδρέου ἄρχισε νά βάλει ἀπό τόν Ταῦρο ἐναντίον τοῦ κ. Μητσοτάκη, κατηγορώντας τον (αὐτό τό ἀναμάρτητο, βλέπε καί ὑπόθεση Τσάτσων) ὅτι καλύπτει τούς φοροφυγάδες καί δεύτερον, ἐπειδὴ γιά πρώτη, ἴσως, φορά, διεγράφη ὁ ὀρατός κίνδυνος νά συνειδητοποιήσουν οἱ μισθωτοὶ τήν τραγική τους θέση στό πλαίσιο τοῦ κρατοῦντος συστήματος. Καί οἱ δύο αὐτές ἐξελίξεις, πιθανόν νά εἶχαν πολιτικό κόστος γιά τήν Νέα Δημοκρατία.

Ἡ ἀναδίπλωση τῆς νεοφιλελεύθερης παράταξης ἔγινε ἐγκαιρα καί μέ πολύ ἀπλό τρόπο. Τό, ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀνώδυνο ἐπὶ τῆς οὐσίας, νομοσχέδιο προωθήθηκε στή Βουλή, ἀναιρώντας τὰ περί προστασίας τῶν φοροφυγάδων ἐπιχειρήματα τοῦ ΠΑΣΟΚ (καί τοῦ Συνασπισμοῦ), ἐνῶ ὁ ἀρχικός ἰδεολογικός στόχος πού εἶχε ἤδη ἐπιτευχθεῖ μέ τήν πτώση τῆς κυβέρνησης — ἐνισχύθηκε μέ τή θυσία τοῦ κ. Σουφλιᾶ, τήν παρουσίαση τοῦ «προοδευτικοῦ» τύπου («Κάθησε τό Σουφλέ», ἐφυολογοῦσε ἡ Ἐλευθεροτυπία, γνωρίζοντας ἢ ἀγνοώντας ὅτι οἱ ἀλλαγές στό νόμο δέν δικαιολογοῦσαν παρῶμοια «ὀκτάσηλα»).

Δια γυμνού σφάλλμας

Οί άρετές πού επέδειξε ή δεξιά στό θέμα τού φορολογικού νομοσχεδίου καθίστανται περισσότερο εμφανείς όταν αντιπαρατεθούν μέ τούς αντίστοιχούς χειρισμούς τής άριστερής τού Συνασπισμού. Μέ δεδομένη τή συμμετοχή του στην Οικουμενική ό Συνασπισμός θά μπορούσε νά είχε επιμείνει στην πραγματοποίηση μιάς πραγματικής φορολογικής μεταρρύθμισης, ή όποία φυσικά ούδεμία σχέση θά είχε μέ τό νομοσχέδιο Σουφλιά, άπειλώντας μάλιστα νά άποχωρήσει άπ' τή κυβέρνηση, άν οί έταίροι του τή άρνούσαν. Δέν τό έκανε, μέ άποτέλεσμα κάθε διαφοροποίησή του σήμερα νά είναι χωρίς σημασία. "Αν οί βουλευτές του ψηφίσουν τό νομοσχέδιο, θά 'χουν κάνει ότι οί πασοκτζήδες και οί νεοδημοκράτες, δηλ. τίποτα όσον άφορά τή φορολογική μεταρρύθμιση. "Αν, πάλι, τό καταψηφίσουν, θά στηλιτευτούν ως άφερεγγυοί, γιατί ό Συνασπισμός ήταν ό κύριος ύποστηρικτής του, όταν έβάλλετο άπό κύκλους τής Νέας Δημοκρατίας.

Και κάτι τελευταίο. Μέ τόν κ. Γιάνναρο θά μπορούσαμε, ίσως, νά συζητήσουμε άρκετές άπό τίς σκέψεις πού εξέφρασε όταν ήταν ύπουργός για τίς προβληματικές έπιχειρήσεις. Είναι, όμως, προφανές ότι τό θέμα αυτό δέν άποτελεί σήμερα για τήν 'Αριστερά προνομιακό χώρο ιδεολογικής σύγκρουσης. Τό δυσάρεστο είναι ότι, ενώ ό κ. Γιάνναρος, ως άριστερός Σουφλιās μπορεί νά νά πράττει «κατά συνείδηση», στό Συνασπισμό δέν φαίνεται νά υπάρχουν στελέχη μέ όξυνοια αντίστοιχη τών κ.κ. Μάνου και 'Ανδριανόπουλου.

Χαράλαμπος Γολέμης

Βία στά γήπεδα — όχι άλλα δάκρυα

Πρίν πέντε χρόνια είχαν νομοθετηθεί άυστηρότατα μέτρα για τήν καταστολή τής βίας στά γήπεδα. Οί άρμόδιοι άθλητοπατέρες τής Πολιτείας είχαν διακηρύξει ότι, επιτέλους πιά σ' αυτόν τόν τόπο χάρη στά νέα μέτρα, ό κόσμος θά μπορούσε ν' άπολαμβάνει κάθε Κυριακή τά ινδάλματά του χωρίς νά θρηνούμε θύματα, ύλικές ζημιές δεκάδων και έκατοντάδων έκατομμυρίων δραχμών. "Εκτοτε ή κατάσταση τρισχειρότερησε. Τά ποινικά μέτρα, ή μόνη έγκατάσταση τών ΜΑΤ στά γήπεδα, οί βαριές ποινές, οί τιμωρίες άπό τούς άθλητικούς δικαστές άποδείχθηκαν άνευ σημασίας: τό φαινόμενο άνδρώθηκε (έδω ή λέξη κυριολεκτεί) για τά καλά. Τήν περασμένη Κυριακή, μεταξύ τών «αίωνίων» έγιναν πάλι τά ίδια, μέ άμεση συμμετοχή σε βιαιοπραγίες και τού κ. Σαραλιάρη, αυτού τού μεγάλου παράγοντα τής κοινωνικής μας ζωής. "Η Πολιτεία πάλι έσπευσε μέ νέα μέτρα: κινήθηκαν διαδικασίες ποινικών διώξεων, και άναγγέλθηκε —όπερ θεωρήθηκε δραστικότερον—, ότι στό έξής οί ΠΑΕ τών όποιών οί όπαδοί ή παράγοντες ή παίκτες ύποπίπτουν στά άδικήματα τού χουλιγκανισμού δέν θά παίρνουν φράγκο άπό τά έσοδα τού ΠΡΟ-ΠΟ.

Βάζουμε στοίχημα όλα τά έσοδα τού ΠΡΟ-ΠΟ ότι τού χρόνου και τού παραχρόνου ή κατάσταση θά είναι ίδια και χειρότερη. Δέν ύπάρχει φάρμακο σ' αυτόν τόν κοινωνικό καρκίνο πού άμαυρώνει τά άθλητικά ιδεώδη κι άς κόπτονται οί τηλεπαρουσιαστές καταδικάζοντας τά «θλιβερά επεισόδια» κάθε «άθλητική Κυριακή».

Δέν ύπάρχει φάρμακο για τά «θλιβερά επεισόδια» διότι προηγούνται κάποια άλλα πίο θλιβερά τά όποια κράτος, παράγοντες, τηλεόραση, άθλητικογράφοι, παίκτες και όπαδοί τά θεωρούν θεάρεστα, άμιλλώνται ποιός θά πρωτεύσει σ' αυτά, άμοίβονται ποικιλοτρόπως γι' αυτά. "Αν οί ίδιοι οί πρωταγωνιστές τής κυριακάτικης θλίψης κλαψουρίζουν στη συνέχεια για τίς συνέπειες τών παρεκτρεπομένων χουλιγκάνων ενώ καλλιεργούν μέ φανατισμό τίς αίτίες τού θεσμοποιημένου χουλιγκανισμού τους αυτό δέν είναι παρά φαρισαϊκή ύποκρισία, και μικροαστικός πανικός.

Τή βία στά γήπεδα καλλιεργούν μέ συστηματικότητα και έμμونه κατά σειράν προτεραιότητας οί μη φερόμενοι ως ύπεύθυνοι:

Ι. Τό κράτος αυτοπροσώπως. Διότι ή βία έχει νά κάνει κατ' άρχήν μέ τό χρήμα, τόν τζόγο, τό στοίχημα, πού όργανώνει τό ίδιο τό κράτος, παρέχοντας τήν εύκαιρία σε δεκάδες έκατομμύρια δελτία ΠΡΟ-ΠΟ νά χάσουν τά λεφτά τους ή νά μήν πιάσουν τήν καλή μ' ένα καρπερό δεκατριάρι. Κάθε χαμένος τής Κυριακής είτε βρίσκεται στην πολυθρόνα του είτε στον καφενέ είτε στό γήπεδο είναι έτοιμος νά τά κάνει γυαλιά καρφιά για ότιδήποτε — κλωτσιά, σφύριγμα, άτυχία, «στήσιμο», αντίπαλο— έπιβουλεύεται τήν πολυπόθητη έπιτυχία του. "Η προσδοκία τής έπιτυχίας στό ΠΡΟ-ΠΟ γεννά τίς κατ' άρχήν ψυχολογικές προϋποθέσεις για αυτήν τήν έκλυση επιθετικότητας. "Αλλά τό ΠΡΟ-ΠΟ, λένε, είναι μιά πραγματικότητα. "Αρα και ή βία — αυτό δέν τό λένε.

Δια χειμνίου αφοσμησού

2. 'Ο επαγγελματισμός του ποδοσφαίρου. Κεφάλαια, μεταγραφές, Σαραλιαρέλληδες, Γιδόπουλοι, Βαρδινογιάννηδες, κέρδη, δόξα, δύναμη, εντάσσουν στο θεσμό ολόκληρες ανθρώπινες μάξες, σέ ένα θεσμό όπου τό κέρδος είναι ή άλλη όψη τής νίκης: νίκη άδιαπραγμάτευτη, άσυμπιεστη, αγορασμένη, πληρωμένη, έκβιασμένη. "Όποιος τήν επιβουλεύεται, δηλαδή ό αντίπαλος, θά δεχθεί τά επίχειρα τής κακίας του εντός και κυρίως εκτός του γηπέδου. Διότι τό ποδόσφαιρο παίζεται, κυρίως, εκτός του γηπέδου.

3. 'Η τηλεόραση, τά ραδιόφωνα, οι έφημερίδες. Κανένα άλλο κοινωνικό γεγονός —άπεργίες, πολιτική, θέατρο, κινηματογράφος, χρηματιστήριο— δέν καταλαμβάνει τόσο χώρο και χρόνο στά μέσα μαζικής επικοινωνίας όσο τό άθλητικό και ιδίως τό ποδοσφαιρικό γεγονός. Τό ποδόσφαιρο, χάρη στην τηλεόραση, μπαίνει στά στίτια των ανθρώπων. Μαζί του ή πραγματική και ή συμβολική βία πού τό συνοδεύει. Τήν έγχαράζει ως τρόπο έκφρασης στά άτομα από τρυφερή ηλικία, τήν νομιμοποιεί, τς δίνει τς μορφές της. "Ένα άπειροελάχιστο τμήμα της θά «ξεσπάσει» στά γήπεδα. Και όλοι τότε έξεγείρονται έναντιόν τής σταγόνας ενώ έχουν καταπιεί τόν ώκεανό.

4. Είναι και οι παίκτες και οι όπαδοί δηλαδή περίπου ολόκληρη ή κοινωνία. "Όμως έτουτό τό τμήμα του ποδοσφαιρικού θεσμού ύφίσταται τήν κατάσταση παθητικά. Είναι ό χειραγωγημένος, ό ύποταγμένος στην ύπόθεση στην όποία έχουν δώσει τά βασικά άντικοινωνικά χαρακτηριστικά της οι ένεργητικοί —δηλαδή οι από πάνω— παράγοντες: κράτος, επιχειρηματίες, ΜΜΕ. 'Ο κόσμος φτιάχεται κατ'είκόνα και όμοίωση του θεσμού.

"Ας αφήσουμε όμως τόν κόσμο του θεάματος στη δικαιοδοσία των ψυχολογικών και κοινωνιολογικών μελετών. Στο βαθμό όμως πού άκούμε για «θλιβερά επεισόδια» και «μέτρα», για συνειδητή δηλαδή παρέμβαση δέν μπορούμε παρά νά σκεφτούμε τή συνολική άνάπλαση του θεσμού. Δηλαδή: τήν κατάργηση του ΠΡΟ-ΠΟ, τήν άποεπαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, τόν δραστικό περιορισμό τής του τηλεοπτικής προπαγάνδας στά κρατικά ΜΜΕ. 'Αλλά αυτά είναι ουτοπίες προφανώς: Σέ μία φιλελεύθερη οικονομία και κοινωνία όπως ή δική μας κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τό επάγγελμα ποδόσφαιρο, κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τήν ιδιωτική τηλεόραση άφου κι αυτή νομιμοποιήθηκε, κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τόν τζόγο. 'Αλλά και κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τή βία στά γήπεδα. 'Απλώς είναι άντιαισθητικό και θλιβερό τό θέαμα όσων θλιβονται τήν Κυριακή τό βράδυ για τά «θλιβερά επεισόδια» και σχεδόν διασκεδαστικά αν δέν ήταν έξοργιστικά εκείνα τά περί «διώξεως κατ'ά παντός ύπευθύνου».

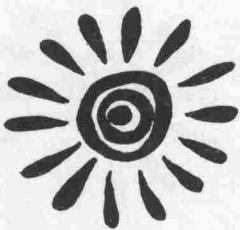
"Αγγελος 'Ελεφάντης

'Η «κατάληψη» του Πολυτεχνείου

'Η πρόσφατη κατάληψη του Πολυτεχνείου, έληξε μέ τήν οικειοθελή αποχώρηση των εγκλειστών, δίχως εύτυχως «έξωθεν» επέμβασεις και νέες βιαιότητες, πέραν όσων, βεβαίως, μεσολάβησαν αυτό τό είκοσαήμερο.

'Αναφερόμαστε στις εκατέρωθεν βιαιότητες, τή νόμιμη βία, πρακτική και ιδεολογική, του κράτους, των πάσης φύσεως μηχανισμών του και των διαφόρων μορφών επιτελών του, αλλά και τήν «άλλη» βία, πού στο όνομά του «βία στη βία τής έξουσίας», περίσπε αυτές τς μέρες και άσκήθηκε προς κάθε τι, πού καθένas εγκλειστος ή περιφερόμενος στο Πολυτεχνείο όνόμαζε έξουσία ή φανταζόταν ότι συνδέεται μ' αυτήν.

'Η έξοργιστική άπόφαση άθώωσης του δολοφόνου Μελίστα, ή ισχύς και ή διαθεσιμότητα πού επέδειξε, βιάζοντας τήν κοινή γνώμη και τήν κοινή λογική, όχι μόνο για νά προστατεύσει τους άστικούς θεσμούς αλλά και νά διασφαλίσει τή συνοχή και τήν άποτελεσματικότητά τους στο πλαίσιο του άυταρχικού κράτους, οι συλλήψεις, οι ξυλοδαρμοί και ό έκφοβισμός άκόμη και άμέρμνων πολιτών, άνευ αιτιολογίας και άνευ έτέρου εν όνόματα τής εκρυθμης κατάστασης, ή ιδεολογική βία των έφημερίδων αλλά και επιφανών κρατικών λειτουργών πού μέ τς περιγραφές και τς αναλύσεις τους προέτρεπαν στην άποδοχή τής θεωρίας των δύο κόσμων (άπό τή μία ή κοινωνία πού εκφράζεται μέ τό κράτος, άπέναντι στον έχθρό, τήν τρομοκρατία και άναρχία) ή προβολή τής εικόνας μίας πολύπαθης 'Ανώτατης Παιδείας, πού μετά από πολλά δεινά στο παρελθόν, βαδίζει επιτέλους στον έκσυγχρονισμό της, δηλαδή τήν «πρόοδο», τή στιγμή πού, όπως λέγεται, επιχειρείται βίαια ή άντροπή αυτής τής πορείας και μάλιστα μέ τήν ενθάρρυνση μίας πέμπτης φάλαγγας, δηλαδή από όσους καθηγητές και φοιτητές άμφισβητούν αυτή τήν πορεία, ή πίεση νά επισπευσθούν τά μέτρα πού θά έκκαθαρίσουν τό Πολυτεχνείο και θ' άπαλλάξουν τους

Στα γυμνάσια σφραγισμένου

φοιτητές απ' τὰ αντικοινωνικά στοιχεία, οί προτάσεις και οί συσκέψεις γιά νά «προσαρμοστέι» τό πανεπιστημιακό άσυλο και ή όλη λειτουργία του Πανεπιστημίου στη σημερινή πραγματικότητα και άνάγκες.

Άλλά και ή βία τών καταληψιών, οί άνεξέλεγκτες καταστροφές ύλικής περιουσίας και πνευματικής έργασίας, ή περιφρόνηση πρός τόν διανοητικό μόχθο και πρός κάθε τι, έμψυχο ή άψυχο, ύπάρχει ή φτιάχνεται μέσα στό Πανεπιστήμιο, οί κλοπές άντικειμένων άξίας μέ τήν ψευδώνυμη έπίκληση της «άπαλλοτριώσης γιά λογαριασμό όσων έχουν άνάγκες...», ή προβολή της άλλης όψης της ίδιας «θεωρίας τών δύο κόσμων» και ή έμπρακτος έκβιασμός πρός τούς ενδιάμεσους, άμφισβητούντες ή διστακτικούς νά συναινέσουν ή νά κάνουν στην άκρη, ή επέκταση και στους πανεπιστημιακούς χώρους του χουλιγκανισμού, ή πρακτική της τυφλής βίας πού ύποκαθιστά και θεραπεύει τήν έκμετάλλευση και τήν καταπίεση, τό άγχος, τήν άνασφάλεια, τήν άνία ή τό παιχνίδι και άναγορεύει τόν άνώνυμο και περιθωριοποιημένο sé επώνυμο πρωταγωνιστή του δικού του μικρού κόσμου, άνέναντι στόν αντίπαλο «άλλο κόσμος».

Εικόνες βιαιοτήτων και βίας δύο άντιπάλων άνισων, τρομακτικά άνισων, άντιδιαμετρικής άφετηρίας αλλά κοινού τέρματος, όταν έπιβεβαιώνουν μία πραγματικότητα ενός κράτους, όλοένα και περισσότερο νομιμοποιημένου, ιδεολογικά και πολιτικά κυρίαρχου, πού επιβάλλει πρότυπα άξίες και έπιλογές, πού εκμαιεύει συναινέσεις και εκβιάζει άνοχές και ενός «περιθωρίου» πού, άντάρεσκα ή μοιρολατρικά, κυριαρχείται και μόνο από τό ένστικτο της άυτοσυντήρησης του.

Άνάμεσά τους ένας κόσμος πού χάνεται: ένα Πανεπιστήμιο πού αλλάζει μορφή και περιεχόμενο, όλοένα και λιγότερο άμφισβητεί τή γνώση πού παράγεται, όλοένα και περισσότερο παράγει τεχνικούς της έξουσίας και γιά τήν έξουσία, ένας κόσμος ποιητών πού εκλείπει, ένας χώρος άμφισβήτησης πού εδνωχίζεται και εξαφανίζεται, μία άριστερά πού προσαρμόζεται και ή διγλωσσία της τήν οδηγεί στην άφωνία, και μία άλλη πού άποσύρεται, μία κοινωνία τών πολιτών πού άποσυντίθεται, μέσα sé μία κοινωνία πού παθητικοποιείται και παραδίνεται.

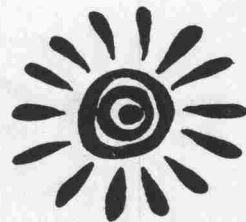
Η δολοφονία του Καλτέζα δέν συγκινεί παρά λίγους και έλάχιστοι είναι αυτοί πού τούς άφορά ή τιμωρία του Μελίστα, όχι σαν πράξη εκδίκησης, αλλά ως συνιστώσα ενός πολιτικού μηχανισμού πού λείπει και πρέπει νά ύπάρξει, γιά ν' άποτρέπει τή δημιουργία τέτοιων δολοφονιών.

Η οικουμενική μακαριότητα δέν διαταράσσεται άκόμα και σ' αυτές τις άλλεπάλληλες (όπως ή ύπόθεση Μελίστα και ή δίκη Σαδικ στην Ξάνθη) άκραίες, αλλά και επικίνδυνες κινήσεις σκοπιμότητας, όσων θεσμικά ύπηρετούν τό δίκαιο, δηλαδή (πρέπει νά) τούς είναι ξένη, ή όποια σκοπιμότητα. Ο Συνασπισμός διαμαρτύρεται, αλλά παραμένει συνυπεύθυνος και συμμετοχος μιας έξουσίας, πού οί μηχανισμοί και οί διαχειριστές της μόνο τους μέλημα έχουν τήν μέ κάθε τρόπο άναπαραγωγή τους.

Η «άλλη άριστερά» μπλοκαρισμένη άνάμεσα στις συμπληγάδες τών διαχειριστών του συστήματος και τών ιδεολόγων του περιθωρίου ύιοθετεί τή μη συνείδηση ως άυτοσκοπό, άδυνατεί νά διαχωριστεί πολιτικά από τις περιθωριακές πρακτικές και όλοένα άπομακρύνεται ως πολιτική δύναμη (μετατρελόμενη sé κίνημα διαμαρτυρίας), από τό ζωτικό της χώρο, τήν κοινωνία, τά πραγματικά προβλήματα και τις άνάγκες τών ανθρώπων. Η συγκυρία τήν έφερε νά έλέγχει τήν ΕΦΕΕ, και κατάφερε μέ τούς χειρισμούς και τις άνοχές της, νά βρεθεί έξω από τά γεγονότα και τό πολιτικό παιχνίδι, άμήχανη και άνίσχυρη, παραδομένη στη γενική άνυποληψία.

Τό Πανεπιστήμιο καναλιζαρισμένο στά πλαίσια του Νόμου Πλαίσιο ύφίσταται τώρα συνολικά τις έπιπτώσεις τών έπιλογών της μεταπολιτευτικής περιόδου. Άπό τήν ύπερπολιτικοποίηση, έπεσε στην άποπολιτικοποίηση, από χώρο παραγωγής γνώσης μετατρέπεται sé φορέα τεχνοκρατικής διαπαιδαγώγησης. Η γνώση μετριέται πλέον μέ papers, ή παραγωγή τους άνάγεται sé τεχνική και οί γνωρίζοντες τήν τέχνη, έχουν τά έχέγγυα ν' άναγορευθούν sé πνευματική ήγερσία. Τά περιθώρια του Πανεπιστημίου άποδεικνύονται στενά γιά τούς βαθείς γνώστες αυτής της τεχνικής (πού είναι ίδια μέ τήν τεχνική του έξουσιάζειν) γι' αυτό και οί καθηγητικές καρέκλες γίνονται έφαλτήριο γιά πολιτική καριέρα και κοινωνική (δηλαδή και οικονομική) έπιτυχία. Η γνώση δέν άμφισβητείται, σχεδόν από πουθενά και ως εκ τούτου ή ύπάρχουσα κυριαρχεί άκριτα. Όσο πίο οικουμενικές οί πολιτικές άνάγκες του τόπου τόσο και πίο πολλές μεταγραφές πανεπιστημιακών στά πολιτικά έπιτελεία κυβέρνησης και κομμάτων.

Στό χώρο του Πολυτεχνείου (και όχι μόνον εκεί αλλά παντού στά Άνώτατα Ίδρύματα), ή άλλοτε κραταιά άνανεωτική μερίδα του ΔΕΠ, συρρικνώνεται, μετά τήν άυτοπαγίδευσή της sé μία συντεχνιακή στενωπό, και άδυνατεί νά παρέμβει στά γεγονότα και νά έπηρεάσει τις εξελίξεις. Ο φοιτητοπατέρας εκλείπει ως είδος, τό πρότυπο του χίπι ύποχωρεί πρός στό πρότυπο του γιάπι, ή φοιτητική κοινότητα κατακερματίζεται sé άθροίσματα εκπαιδευομένων, ή κριτική σκέψη περιορίζεται και από τά πάλοι ποτέ συνεκτικά στοιχεία της φοιτητικής κοινότητας άντέχουν μόνο οί συντεχνιακοί δεσμοί και οί άνάλογες διεκδικήσεις. Οί φοιτητικοί σύλλογοι, οί συνελεύ-

Δια γυμνού σφάλλμας

σεις, ή ΕΦΕΕ άφορούν όλο και λιγότερους, ή ένασχόληση μ' αυτό του είδους τά κοινά όπως ή υπόθεση Μελίστα φαίνεται στους σημερινούς φοιτητές ξένη υπόθεση, γι' αυτό και ή κατάληψη βιώθηκε από τους πολλούς ως ξένη εισβολή.

Αυτή είναι ή κατάσταση, τά υπόγεια και δυσδιάκριτα ρεύματα που χαρακτηρίζουν τό Πανεπιστήμιο. Πολιτικές δυνάμεις και κοινωνία έγιναν περισσότερο διακριτές μέσα άπ' τόν κοινοτό του ποδοβολητού, τά θρύψαλα και τά σκουπίδια τών ήμερών τής κατάληψης. Δέν πρόκειται βέβαια γιά τήν Άποκάλυψη που ήρθε ξαφνικά, ούτε πολύ περισσότερο είναι τό αποτέλεσμα τής άναταραχής τών ήμερών. Άπλως μέσα σ' αυτή τή ζοφερή πραγματικότητα ή κατάληψη του Πολυτεχνείου ήταν ή πιό άσκοπη, ά-νόητη και ξένη προς τόν κόσμο του πράξη.

Σταύρος Λιβαδάς

Ο δικός τους πρόεδρος, ό δικός μας πόνος

Τό παραπλεύρωσ κείμενο είχε δημοσιευτεί στην Έποχή τής 18ης Φεβρουαρίου, όταν ό Συνασπισμός είχε προτείνει γιά πρώτη φορά τόν κ. Σαρτζετάκη ως ύποψήφιο πρόεδρο τής Δημοκρατίας. Συνεπής, παρέμεινε στην άρχική του άπόφαση και στις τρεις ψηφοφορίες στη Βουλή. Δέν πίστευα, βέβαια, ότι ό Συνασπισμός διαβάζοντας τό κείμενό μου στην Έποχή θά τό έλάμβανε σοβαρά ύπόψη. Υπάρχουν τόσα πολλά παλαιά παπούτσια κατά κεί μεριά. Όσοι όμως θέλουμε να παίρνουμε στά σοβαρά προβλήματα τόσο σοβαρά και να μίν ξεχνάμε ούτε τί λέγαμε ούτε τί ζήσαμε χθές, καλό είναι να ξέρουμε ότι στην όνομαζόμενη ύπεύθυνη πολιτική τής Άριστερās ύπάρχει και αντίλογος. Γι' αυτό τουτό τό κείμενο έχει τή θέση του στις σελίδες και του Πολίτη.

Τό βασικό, και τελικά, τό μοναδικό έπιχείρημα που βρήκε ό Συνασπισμός προτείνοντας τόν κ. Σαρτζετάκη ως νέο πρόεδρο τής Δημοκρατίας ήταν ή εκ μέρος του «άσωση άσκηση τών καθηκόντων του σε έξαιρετικά λεπτές φάσεις τών πολιτικών εξελίξεων τών τελευταίων χρόνων, γεγονός που άναγνώρισαν έπίσημα και όλα τά πολιτικά κόμματα του τόπου...». Η αίτιολόγηση αυτή όσο περισσότερη άληθοφάνεια έμφανίζει τόσο μεγαλύτερη κομματική ιδιοτέλεια κρύβει. Και γιά λόγους θεσμικούς και γιά λόγους ουσιαστικούς-πολιτικούς.

Οί θεσμικοί λόγοι κατ' άρχήν, δηλαδή τό κατά πόσον τό πρόσωπο του κ. Σαρτζετάκη είναι εύρύτερης άποδοχής, ώστε να καλύπτεται ή έπιταγή του κορυφαίου πολιτειακού θεσμού, του Σύνταγματος, τό όποιο, σύμφωνα με τό πνεύμα του και τό γράμμα του, άπαιτεί εύρεία συναίνεση (και γι' αυτό οί δύο ψηφοφορίες με τίς όποιες επιδιώκεται ή Βουλή να εκλέξει τό νέο πρόεδρο με 200 ψήφους ύπέρ ή έστω με 180 στην τρίτη ψηφοφορία) και μόνο έν έσχάτη άνάγκη προβλέπει διάλυση τής Βουλής και εκλογή του νέου προέδρου από τή νέα Βουλή μόνο με 151 ψήφους.

Ό κ. Σαρτζετάκης ήταν κομματικός ύποψήφιος τής πλειοψηφίας ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, τό 1985. Ούτε γιά τότε μπορεί να ύποστηρίξει κανείς ότι ήταν πρόσωπο που υπερέβαινε τά όρια άποδοχής που του παρέσχε ή πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ ούτε σήμερα με δεδομένη τήν άρνητική στάση τής Ν.Δ. Μάλιστα τό 1985 ήταν ό ίδιος ό κόσμος του ΠΑΣΟΚ που έμεινε έμβρόντητος όταν αϊφνιαδιστικά έμαθε ότι αποπέμπεται ό κ. Καραμανλής από τήν προεδρία. Σήμερα δέ, παρά τήν άπόφαση του Συνασπισμού κάθε άλλο παρά συμφωνεί ή ΕΑΡ με τήν ύποψηφιότητα του κ. Σαρτζετάκη και έν τήν άποδέχθηκε ήταν γιατί άναγκάσθηκε ύστερα από τήν άκαμπτη στάση του ΚΚΕ στό ζήτημα αυτό. Έδώ δηλαδή ή κομματική ιδιοτέλεια του Συνασπισμού, να προτείνει ύποψήφιο στα μέτρα τής επιδιωκόμενης συνεργασίας με τό ΠΑΣΟΚ άδιαφορώντας γιά τό γεγονός τής μη άποδοχής του ύποψηφίου αυτού από τή Ν.Δ., είναι αντίστοιχη με τή τήν κομματική ιδιοτέλεια τής ίδιας τής Ν.Δ. που, κι αυτή από τή μεριά τής, γράφει στα παλιά της τά παπούτσια τά περί «προέδρου εύρείας άποδοχής» και προσανατολίζεται στην εκλογή δικού της προέδρου από τή νέα Βουλή.

Τό προβαλλόμενο από τό Συνασπισμό έπιχείρημα ότι ό κ. Σαρτζετάκης στάθηκε άσωση στο ύψος του θεσμού είναι άνευ σημασίας. Διότι κατά τό Σύνταγμα ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας, δέν έχει καμιά ουσιαστική άρμοδιότητα, καμιά δυνατότητα πολιτικής άπόφασης και είναι ύποχρεωμένος, άπλως, στην τήρηση ενός τυπικού, ή παραβίαση του όποιου θά συνιστούσε έκνομη λειτουργία. Άν λοιπόν τήρησε αυτό τό τυπικό στις «κρίσιμες στιγμές» δέν συνιστά άρετή, άπλούστατα, διότι δέν είχε καμιά άλλη συνταγματική εύχέρεια, εκτός από αυτήν που, όντως, έφήρμοσα και τήν όποία του ύποαγορεύει τό Σύνταγμα. Δέν μπορούσε, όπως και ό οίσοδήςποτε άλλος στη θέση του, παρά να είναι σύννομος. Αυτό ήταν τό Σύνταγμα που θέλησε ή πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, με τήν άναθεώρηση του 1985, αυτό έφήρμοσε ό κ. Σαρτζετάκης. Άπό που κι ως που, λοιπόν, αυτή ή προδιαγεγραμμένη με άσθηρότητα λειτουργία του προέδρου, τό γεγονός, δηλαδή

σελίδα σκοπίμως κενή

Δια χειρὸν ἀθάλατου

γράφο, στά χαλάσματα τοῦ σεισμοῦ τῆς Καλαμάτας, δέν τόν συναντήσαμε στά πνευματικά δρώμενα τοῦ τόπου, παρά μόνο ὡς φυσιογνωμία ἀποστεωμένη, πέτρινη, παγερή, σφιχτοκουμπωμένη, ἐπίσημη — πολύ ἐπίσημη κι ἀτσαλάκωτη γιά νά τήν ἀντέχει τό στομάχι τοῦ κόσμου. Ὁ Περτίνι στήν Ἰταλία φοροῦσε κάθε Κυριακή τό κασκὸλ μέ τά χρώματα τῆς Μίλαν, δέν ἄφησε μάτς γιά μάτς τῆς Σκουάντρα Ἀτζιούρα πού νά μὴν ἦταν παρών. Ἦταν τόσο θερμὸς μέ τόν ὁμολογὸ τοῦ Γερμανό Σμίθ ὅταν ἡ Ἐθνικὴ Ἰταλίας κέρδιζε τό παγκόσμιο κύπελο ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς Γερμανίας: νικητὴς μὲν, πού δέν ἔκρυβε τὴ χαρὰ του γιά τὴ νίκη τῆς ὀμάδας του, ἀλλὰ πού δέν ἐπιζητοῦσε τὴν ταπεινὴσιν τῶν Γερμανῶν. Κι ὕστερα ἦταν πρῶτος ὁ Περτίνι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τάξη τῆς χώρας του πού χώθηκε στά χαλάσματα τοῦ σεισμοῦ τῆς Νάπολης, βάζοντας ταυτόχρονα χέρι στοὺς ἐπικηδεῖους πού ἔτρωγαν τό σύμπα.

Τέτοιον πρόεδρο θά εἶχαν ἀνάγκη οἱ Ἕλληνες ἀγαπητοὶ τοῦ Συνασπισμοῦ τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῆς Προόδου, τέτοιον θά ἔπρεπε νά προτείνει ἡ Ἀριστερά. Ὑπόδειξη στοὺς πολίτες αὐτῆς τῆς χώρας γιά ποιούς θεσμούς καὶ ποιούς ἐνσάρκωτές τους θά ἄξιζε τὸν κόπο νά παλεύουν ἀλλὰ καὶ κριτικὴ στοὺς ὑπάρχοντες θεσμούς καὶ στοὺς ἐνσάρκωτές τους πού ἄλλοι ἐπιβάλλουν. Τότε, πράγματι, ἡ Ἀριστερά, δέν θά ἦταν στή γωνία.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπαληθεύεται καὶ γιά τὴν περίπτωση τῆς συνασπισμένης Ἀριστερᾶς ἡ ρῆσι τοῦ Σαίν Ζύστ: «ὅλες οἱ τέχνες δημιούργησαν τὰ δικά τους θαύματα. Ἡ τέχνη τῆς διακυβέρνησης τῶν ἀνθρώπων ἦταν ἡ μόνη πού ἐφτιαξε τέρατα». Καὶ θά τὰ βροῦμε μπροστά μας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Κουτσόγιοργας, κουτσονόμος, κουτσοπολιτεία, κουτσοπολιτικὴ

Κουτσά στραβά τὰ βγαλε πέρα τό ΠΑΣΟΚ μέ τά σκάνδαλα: οὔτε γάτα οὔτε ζημιὰ, οὔτε ξέρουν τίποτε στήν Ἐκάλη γιά τόν κουτσονόμο, οὔτε γιά τόν Κοσκωτᾶ, ἡ πολιτεία τους ἦταν κρυστάλλινη. Ἐτοιμάζονται τώρα γιά ποσοστά ἄνω τοῦ 41%.

Κουτσά στραβά ὁ Συνασπισμὸς ἔβγαλε τὴν Ἀριστερά ἀπ' τὴ γωνία. Στό ἐπίκεντρο πιά τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐτοιμάζονται οἱ ἄνθρωποι νά συνεργαστοῦν μ' αὐτοὺς πού πέρνσι κατήγγειλαν σάν ἀπατεῶνες καὶ κλέφτες τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου· κουτσά στραβά καταπίνουν τό ποτήρι καὶ ὅσοι πέρνσι ἀκουγαν ΠΑΣΟΚ καὶ ἀνατρίχιαζαν. Τί νά κάνουν, τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἡ σοσιαλδημοκρατία μας, ἔχουμε τὴν σοσιαλδημοκρατία πού μᾶς ταιριάζει.

Κουτσά στραβά ἡ Ν.Δ. ἀπαγγέλλει τό τροπάρι της γιά αὐτοδυναμία ἀφοῦ οἱ συγκυβερνήσεις, τίς ὁποῖες ἡ ἴδια ἐπέβαλε, ἀποδείχθηκαν ἀναποτελεσματικές. Καιρὸς τώρα γιά τὴν νεοφιλελεύθερη βουλμία.

Κουτσά στραβά ἐτοιμάζεται ὁ κόσμος νά ξαναψηφίσει τοὺς ἴδιους καὶ τὰ ἴδια. Μιά κοινωνία πού πορεύεται κουτσά - στραβά, ξεχνώντας ὅσα ἡ ἴδια ἐφτιαξε, ἐτοιμὴ νά ξαναφτιάξει τὰ ἴδια. Ὁ Κουτσόγιοργας δέν πῆρε φράγκο, τὰ δύο ἑκατομμύρια δολάρια προορίζονταν γιά ἱερούς σκοπούς, οἱ σκοποὶ ἁγίασαν τὰ μέσα, μέσα καὶ σκοποὶ, ἐξαγνισμένοι διά τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας, μᾶς δίνονται γιά νά τὰ κουτσοπορέψουμε. Εἶναι τυχαῖο βέβαια πού τό ὄνομα τοῦ ἐπὶ μία ὀκταετία γενικοῦ τελετάρχη τῆς πασοκικῆς σοσιαλιστικῆς φαρσοκωμωδίας κουτσαίνει. Ὅλα ὅμως μᾶς βγήκαν κουτσά. Κουτσοπολιτικά.

Ἀλίκη Κώνστα

Η ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΑΛΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ευθυγράμμιση τῆς στρατηγικῆς τοῦ Συνασπισμοῦ
μέ τὴν πολιτικὴ τῆς διεθνoῦς σοσιαλδημοκρατίας

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

«Ἡ πρακτικὴ τῆς ὀκταετίας καὶ τὸ ὅτι δὲν ἔχουμε δεῖ μέχρι σήμερα μιὰ αὐτοκριτικὴ στάση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡγεσίας, δικαιολογημένα δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις σὲ τμήματα τῆς Ἀριστερᾶς γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο συνεργασίας μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ. Ὅμως αὐτὲς οἱ ἐπιφυλάξεις κατὰ τὴ γνώμη μου δὲν πρέπει νὰ ἀναρρέσουν τὴ στρατηγικὴ μας ἐπιδίωξη ποὺ εἶναι ἡ συσπείρωση τοῦ εὐρύτερου δημοκρατικοῦ-προοδευτικοῦ χώρου μέσα στὸν ὅποιο περιλαμβάνεται καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἀρνηση αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς καὶ κατὰ συνέπεια ἡ λογικὴ εἶτε νὰ πᾶμε μόνοι μας μέχρι νὰ κερδίσουμε τὴν πλειοψηφία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, εἶτε νὰ προσανατολισοῦμε τὴν πολιτικὴν συνεργασία μας στὶς δυνάμεις τῆς Ν.Δ., ὀδηγοῦν τὴν Ἀριστερὰ σὲ ἀδιέξοδο».

Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Δημ. Καραγκουλέ (Πρώτη, 19-2-90), μαζί με τὸν Μίμη Ἀνδρουλάκη, ἀπὸ τὰ ἀνερχόμενα ἀστέρια τῆς περεστρόικα τοῦ ΚΚΕ καὶ τοῦ Συνασπισμοῦ, δὲν φέρνουν ἐκ πρώτης ὄψεως τίποτα νέο. Γιατί ἡ συνεργασία τῶν «προοδευτικῶν - δημοκρατικῶν» δυνάμεων ἦταν στρατηγικὴ ἐπιδίωξη τοῦ ΚΚΕ ἐδῶ καὶ δεκαετίες. Καὶ παρέμεινε μέχρι σήμερα ἐπιδίωξη, εἶτε γιατί, παλιότερα, δὲν ἦταν πρόθυ-

μο τὸ ΠΑΣΟΚ, εἶτε γιατί τὸ τελευταῖο ἐξάμηνο, δὲν ἦταν πρόθυμος ὁ Συνασπισμός.

Ἄλλ' ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνει σήμερα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τίς στήλες τοῦ πολιτικοῦ τύπου ὁ Δ. Καραγκουλές τὴ στρατηγικὴ τοῦ κόμματος, ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ σημασία. Σημαίνει δηλαδὴ ὅτι ἔφτασε ἡ ὥρα νὰ υλοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ στρατηγικὴ. Ἄλλωστε τὴ βδομάδα πού μᾶς πέρασε οἱ ἐνδείξεις δὲν σταμάτησαν ἐκεῖ. Τὴν ἴδια μέρα, 19 Φεβρουαρίου, Συνασπισμός καὶ ΠΑΣΟΚ ψήφισαν μαζί τὸν κ. Χρ. Σαρτζετάκη γιὰ τὴν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ κ. Σαρτζετάκης ἦταν ἐπιλογή τοῦ ΠΑΣΟΚ τὸ 1985 καὶ ὅτι φέτος ὁ Συνασπισμός βιάστηκε νὰ ἀναγγεῖλει πρῶτος τὴν ὑποστήριξη τῆς ὑποψηφιότητάς του μετὰ τὴ βεβαιότητα ὅτι κατόπιν αὐτοῦ τὸ ΠΑΣΟΚ, καὶ νὰ ἤθελε, δὲν μποροῦσε παρά νὰ ὑποστηρίξει τὸν κ. Σαρτζετάκη. Διαφορετικά, ὅπως ὁμολογοῦσαν καὶ στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ, θὰ ἦταν σὰ νὰ ὁμολογοῦσαμε ὅτι ἦταν λάθος ἡ τότε ἐπιλογή μας καὶ ἡ ὄλη ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος. Στὸ πρόσωπο τοῦ κ. Σαρτζετάκη λοιπὸν ὁ Συνασπισμός ἐπεδίωξε νὰ συμπέσει μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ μόνον μετὰ ΠΑΣΟΚ, ἀ-

φοῦ ἦταν γνωστὸ ὅτι ἡ Ν.Δ. θὰ ψήφισε «παρῶν» καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν ἐπρόκειτο νὰ ψηφίσει ποτέ τὸν ὑποψήφιο τοῦ ΠΑΣΟΚ τὸ 1985, τὸν ἀνρθωπο πού διαδέχθηκε τὸν Καραμανλὴ στὸ μέγαρο Μαξίμου.

Βέβαια ἡ Κ.Ε. τῆς Ε.ΑΡ. ἤρθε νὰ θολώσει λίγο τὰ νερά, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή Σαρτζετάκη. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ κ. Σαρτζετάκη ξαναπροτάθηκε (γιὰ νὰ φανεῖ ἔτσι ποῖος κάνει κουμάντο στὸ Συνασπισμό) καὶ ἐξάλου ἡ ἴδια Κ.Ε. πήρε ἀπόφαση σύμφωνη μετὰ τὴν εἰσήγηση Κουβέλη πού πρότεινε συνεργασία μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ στὶς μονοεδρικές. Πιὸ σημαντικὴ ἀκόμα ἦταν ἡ εἰσήγηση τοῦ Λεων. Κύρκου σχετικὰ μετὰ τὴν τακτικὴ τῆς προεκλογικῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ Συνασπισμοῦ μετὰ τὰ δύο μεγάλα κόμματα. Τὸ νόημα ὧσων ὑποστήριξε ὁ Λ. Κύρκος εἶναι χοντρικὰ τὸ ἑξῆς: μετὰ τὴ Ν.Δ. θὰ ἀναμετρηθοῦμε τόσο γιὰ τὸ παρελθόν της ὅσο καὶ γιὰ τὸ μέλλον της. Μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ ἀντίθετα θὰ τσακωθοῦμε μόνο γιὰ τὸ παρελθόν του. «Ἡ προοπτικὴ πρὸς μιὰ προοδευτικὴ διέξοδο περνᾷ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συνάντηση αὐτῶν χώρων, ἀφοῦ ξεκαθαρίσει τὸ χθές, σὲ μιὰ νέα σύγχρονη προγραμματικὴ κατεύθυνση, μετὰ πρακτικὴς πού νὰ ἀ-

πορρίπτουν τόν ήγεμονισμό, τήν έξουσία του ενός και νά έγγυώνται τή διεύρυνση τής δημοκρατίας».

Στήν τρίτη λοιπόν κατά σειρά έκλογική αναμέτρηση τά πράγματα ξαναγύρισαν εκεί πού βρισκονταν έδώ και χρόνια. Τό ΠΑΣΟΚ άνέρρωσε από τά τραύματά του, απέκτησε και πάλι τό πάνω χέρι και είναι ο Συνασπισμός τώρα πού κάνει τά βήματα προσέγγισης μέ τό ΠΑΣΟΚ, τό όποιο μάλιστα δέν δείχνει ιδιαίτερη βιασύνη. "Ας μήν ξεχνάμε ότι ο Συνασπισμός μέσω διαφόρων στελεχών του είχε κάνει παλιότερα κρούσεις και για ένα διάλογο κορυφής μέ τό ΠΑΣΟΚ, τό θέμα όμως μπήκε προσωρινά (προεκλογικά) στό ψυγείο, λόγω άπροθυμίας του ΠΑΣΟΚ. "Οχι βέβαια ότι τό ΠΑΣΟΚ θά δείξει τήν ίδια άπροθυμία και μετά τις έκλογές: άπλως δέν θέλει από σήμερα νά έμφανιστεί δημόσια ένα μέτωπο έξουσίας ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού, όπως τό προτείνει ο κ. Λάζαρης, και, από τήν άλλη μεριά, τό επιδιώκει και ή Νέα Δημοκρατία, ώστε μέσω τής «ανάμετρησης των δύο κόσμων» νά μπορέσει νά συμπληρώσει τό όριακό ποσοστό ψήφων πού έχει ανάγκη. Τό ΠΑΣΟΚ φυσικό είναι νά μήν έπιθυμεί κάτι τέτοιο, μία και προσδοκά μία περαιτέρω άλλαγή συσχετισμών σέ βάρος του Συνασπισμού, αλλά και γιατί φοβάται ότι ή προοπτική μιās τέτοιας σύμπραξης μόνο νά του άφαιρέσει ψήφους μπορεί, και εν πάση περιπτώσει όχι νά του προσθέσει.

"Όλα αυτά δέν σημαίνουν ότι ή συνεργασία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού μετά τις έκλογές θά πρέπει νά θεωρείται αυτόμάτως δεδομένη. Είναι βέβαια πιθανή, πιθανότατη, και πρώτα πρώτα άριθμητικά. "Η Νέα Δημοκρατία δέν φαίνεται ότι μπορεί νά προσεγγίσει τήν αυτόδυναμια περισσότερο άπ' όσο μόρρεσε στήν προηγούμενη έκλογική αναμέτρηση. Κι αν άκόμα καταφέρει νά πάρει μία δυό έδρες παραπάνω ύπάρχει ή (σχεδόν βέβαια) συνεργασία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού στις μονοεδρικές πού θά τής άφαιρέσει αντίστοιχες έδρες. "Από κει και πέρα ή μή αυτόδυναμία τής Ν.Δ. δυό τινά συνεπάγεται: είτε πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού, είτε μία μπερδεμένη κατάσταση σαν τή σημερινή, όπου κανείς δέν έχει τήν πλειοψηφία. Στήν πρώτη περίπτωση, πού είναι και ή μόνη πού αξίζει νά κουβεντιάσουμε, έχει ήδη αναφερθεί ο Συνασπισμός (όλα έχει προλάβει νά τά προβλέψει ο Συνασπισμός σέ άνύποπτο χρόνο, ίσως γιατί ξέρει ότι στήν καθαυτό προεκλογική περίοδο δέν θά μπορέι νά μιλήσει εύκολα για συνεργασία): έχει πει λοιπόν ο Συνασπισμός ότι προϋπόθεση για μία συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ είναι νά μήν είναι όριακή ή πλειοψηφία. "Ο καθένας μπορέι νά κρίνει τί σημαίνει όριακή, κατά τήν άποψη μου πάντως έστω και οι 151 βου-

λευτές είναι άρκετοι για νά κάμψουν τους περί όριακότητας ένδοιασμούς του Συνασπισμού.

Πολύ μεγαλύτερα προβλήματα θά ύπάρξουν στους όρους τής συνεργασίας, άφου τό ΠΑΣΟΚ, φυσιολογικά πλέον, δέν θέλει νά άκούσει κουβέντα περί ίσοτιμίας. "Ο Συνασπισμός από τήν άλλη έχει πάψει νά βάζει θέμα παρουσίας του κ. Παπανδρέου στήν κυβέρνηση (ή και άλλων προσώπων), μιλάει όμως για «άπόρριψη του ήγεμονισμού και τής έξουσίας του ενός». Και βέβαια αν όροι πού θά προβάλλει τό ΠΑΣΟΚ είναι δυσμενείς, τότε θά πολλαπλασιαστούν οι φωνές στον Συνασπισμό (και κυρίως στήν Ε.ΑΡ.) πού έναντιώνονται σέ μία τέτοια συνεργασία.

"Αλλά ή ΕΑΡ ούτε πολύ περισσότεροι οι άντάρτες της, μπορούν νά έχουν τόν πρώτο λόγο στό θέμα τής προσέγγισης μέ τό ΠΑΣΟΚ. "Η συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ, πιά σωστά ή συνεργασία μέ τή σοσιαλδημοκρατία, είναι, όπως τό έθεσε και ο Δ. Καραγκουλές, ζήτημα στρατηγικής, και μάλιστα στρατηγικής, και μάλιστα στρατηγικής πού ξεφεύγει από τά στενά όρια τής "Ελλάδας, άφου πρόκειται πλέον για τή συμπόρευση τής Γ' μέ τή Β' Διεθνή.

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΚΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Μετά τήν κατάρρευση των καθεστώτων τής "Ανατολικής Εύρώπης τά κομμουνιστικά κόμματα τόσο τής "Ανατολής όσο και τής Δύσης βρίσκονται χωρίς έναλλακτική στρατηγική. Αυτό βέβαια δέν σημαίνει ότι όσα κομμουνιστικά κόμματα έχουν άπομείνει, αλλά και εκείνα πού μετονομάστηκαν σέ σοσιαλιστικά ή δημοκρατικά-σοσιαλιστικά, δέν έχουν κάποιες κατευθύνσεις, ότι βαδίζουν στό άγνωστο. Και μόνον οι ταυτόσημες μετονομασίες όλων σχεδόν των κομμάτων σέ σοσιαλδημοκρατικά δείχνουν τις νέες και ταυτόχρονα παλιές κατευθύνσεις. "Αλλά και σέ κόμματα πού «κρατούν» άκόμα, όπως τό ΚΚΣΕ, σύμφωνα τουλάχιστον μέ τις πληροφορίες του δυτικού τύπου, μία μεγάλη μερίδα των στελεχών τους άποκαλούν έαυτούς σοσιαλδημοκράτες. "Αλλωστε είναι ή ίδια ή Σοβιετική "Ενωση πού ένθαρρύνει τήν σοσιαλδημοκρατική άλλαγή πλεύσης των άδελφών κομμάτων τής "Ανατολικής (και όχι μόνον) Εύρώπης.

Μιλήσαμε για νέες και ταυτόχρονα παλιές κατευθύνσεις. Πραγματικά ή άποσαθροση των κοινωνιών του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» ύπήρξε τέτοια (ο Γκορμπατσόφ και ή πολιτική του, πού πολλοί θεωρούν ότι τήν προκάλεσε, στήν πραγματικότητα δέν έκανε

τίποτε άλλο παρά νά τή διαπιστώσει, έστω μία ώρα άρχίτερα), πού νά μήν έπιτρέπει στις ήγεσίες των κομμουνιστικών κομμάτων τήν έπεξεργασία κάποιου πρωτότυπου έναλλακτικού μοντέλου. Κάτι τέτοιο άλλωστε δέν ύπήρχε καν στή σκέψη τους. Τό ζητούμενο ήταν τελείως διαφορετικό: τό ζητούμενο ήταν ή ύφεση μέ τή Δύση, ή συνεργασία μέ τή Δύση, ή τεχνολογία τής Δύσης, οι επενδύσεις τής Δύσης, ή σωτηρία από τή Δύση. Και βέβαια όλα αυτά συνεπάγονται και τον δανεισμό των πολιτικών και πολιτειακών μοντέλων τής Δύσης, ως έγγυηση για τήν πολιτική «ανάκαωχή» (ίσως ή έκφραση είναι «λίγη»), πού μέ τή σειρά της είναι άπαραίτητη προϋπόθεση για τήν οικονομική «συνεργασία» (και πάλι ή έκφραση είναι λίγη, άφου και στις δυό περιπτώσεις πρόκειται για σχέσεις κυριαρχίας / ύπαγωγής).

Θά μπορούσαμε νά άπλοποιήσουμε τά πράγματα λέγοντας ότι τό ζητούμενο δέν ήταν ο κομμουνισμός, έπειδή άπλως δέν ύπήρχαν κομμουνιστές. "Όσο κι αν αυτό άληθεύει, ή πραγματικότητα είναι λίγο πιά σύνθετη. "Ακόμα και οι "Ιταλοί κομμουνιστές για παράδειγμα, μετά τό μαρασμό του εύρωκομμουνισμού και τήν μάταιη αναζήτηση του «τρίτου δρόμου», στρέφονται κι αυτοί στήν πλειοψηφία τους προς τή σοσιαλδημοκρατία. Είναι λοιπόν φανερό ότι τό ρεύμα πού ξεπήδησε από τήν Τρίτη Διεθνή, σέ όλες του σχεδόν τις σημερινές έκδοχές, στρέφεται έχοντας στό μεταξύ φάει τά μούτρα του στον τοίχο πίσω στήν κοινή ρίζα τής Δεύτερης Διεθνούς. Κάτι πολύ χειρότερο: ή «έπιστροφή» δέν γίνεται στό σημείο πού βρίσκονταν ή Β' Διεθνής τήν εποχή πού γεννιόταν ή Κομμουνιστική Διεθνή. "Η σοσιαλδημοκρατία έχει διανύσει στό μεταξύ πολύ δρόμο και ή συνάντηση δέν μπορέι νά γίνει παρά στό σημείο πού βρίσκεται ή σοσιαλδημοκρατία σήμερα.

Στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται βέβαια ούτε καν για συνάντηση — ή συνάντηση προϋποθέτει πάντα δυό. Και οι σοσιαλδημοκράτες σήμερα δέν φαίνονται διατεθειμένοι νά συναντηθούν παρά μόνο μέ σοσιαλδημοκράτες. «Γνήσιους».

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ "Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ;

Στή διάσκεψη πού είχαν τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα πριν τρεις βδομάδες στό Βερολίνο ξεεταστηκαν άκριβώς τέτοιο είδους ζητήματα. "Από τό όλο κλίμα πού έπεκράτησε εκεί είναι προφανές ότι οι άνθρωποι πιστεύουν — ίσως όχι άδικα — ότι ή δεκαετία του '90 είναι ή δεκαετία τους. Στήν "Ανατολική Εύρώπη πρώτα πρώτα τόσο οι «καθεστωτικοί», πρώην ή

καί νῦν κομμουνιστές, ὅσο καί ὁ κόσμος, ὁμνῶν στού ὄνομα τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἴσως στήν Οὐγγαρία τά πράγματα νά εἶναι ἀκόμα πιά προχωρημένα πρὸς τό συντηρητικότερο, στίς ἄλλες ὅμως χώρες οἱ σοσιαλδημοκράτες εὐελπιστοῦν ὅτι τά «ἀντίστοιχα» (θά ἐπανεέλθουμε στόν ὄρο) κόμματα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης θά ἀναδειχθοῦν πρῶτες δυνάμεις στίς ἐκλογές πού θά γίνουν στού τρίμηνο τῆς ἀνοιξῆς.

Ἄλλά καί στίς δύο κυριότερες χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τῆ Γερμανία καί τῆ Μεγάλη Βρετανία, οἱ σφυρομετρήσεις δείχνουν πτώση τῶν συντηρητικῶν κομμάτων καί, τουλάχιστον στή Μεγ. Βρετανία, ἀνοδο τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Στήν Ἰταλία οἱ κομμουνιστές παρουσιάζονται πλέον ὡς σοσιαλδημοκράτες, στήν Ἰσπανία κυβερνᾷ ἀκόμα ὁ Γκονζάλες, στή Γαλλία τό ὄχυρό δέν ἔχει πείσει, στή Σουηδία ὁ Κάρλσον πέφτει ἀλλά ξανακυβερνᾷ (μέ στήριξη τῶν κομμουνιστῶν), καί ἀκόμα καί στήν Ἑλλάδα τό ΠΑΣΟΚ καλά κρατεῖ, παρ' ὅλα αὐτά.

Ὅσο γιά τά ἀντίστοιχα ἀδελφά κόμματα στήν Ἀνατολή οἱ σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἀρκετά ἐξυπνοί ἀλλά καί σέ ἀρκετά πλεονεκτική θέση ὥστε νά μὴν ταυτισθοῦν μέ τούς ἀνανήψαντες κομμουνιστές πού τώρα δηλώνουν κι αὐτοὶ σοσιαλδημοκράτες. Γι' αὐτό καί ὁ ὄρος συνάντηση («ἄρση τοῦ ἱστορικοῦ σχίσματος») τό λέει ὁ Κύρκος) δέν εἶναι δόκιμος, ἀφοῦ ἡ ἐπιδίωξη τῆς συνάντησης εἶναι μονομερής: στήν Ἀνατολική Εὐρώπη θά γίνει ἄγρια μάχη γιά τὴν ἐξουσία καί τό αἴτημα πού θέτουν οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Δύσης πρὸς αὐτές τίς κοινωνίες δέν εἶναι μόνο ἡ πολιτικοϊδεολογική ἀνανέωση, ἀλλά καί ἡ φυσική ἀνανέωση: νά ἀλλάξουν δηλαδὴ καί τά κόμματα καί τά πρότυπα. Ἄλλωστε δέν ἐμφανίζονται ἰδιαίτερα καταδεκτικοὶ ἀκόμα καί πρὸς τούς «ὑπεράνω ὑποψίας» Ἰταλοὺς κομμουνιστές, ἂν καί ἴσως ἀναγκαστοῦν νά ὑποχωρήσουν στού μέλλον, ἐφόσον οἱ Ἰταλοὶ κομμουνιστές καταφέρουν νά διατηρήσουν τὴ δύναμή τους στήν ἰταλική κοινωνία. Μέχρι στιγμῆς πάντως οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν θεωροῦν, ὅτι, σέ μιά μάχη στήν ὁποία κατατροπῶνουν τὸν ἀντίπαλο, ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς ἀνακωχῆς.

Ἀπὸ τίς ἐξελίξεις δέν θέλει νά λείπει καί τό δικό μας ΠΑΣΟΚ: ἔχοντας μυριαστῆ τό ψητὸ ἀκολουθεῖ τελευταίως ἀπὸ κοντὰ τῆ Σοσιαλιστικῆ Διεθνή, ἐκπροσωπεῖται ἐπὶ ἀνωτάτου ἐπιπέδου στίς διάφορες διασκέψεις, ἔχει σοβαρέψει ἡ συμπεριφορά του καί δηλώνει ὅτι ἦταν ἀνέκαθεν εὐρωπαϊκὸ καί σοσιαλιστικὸ κόμμα. Θέλει κι αὐτό νά βρίσκεται στού στρατόπεδο τῶν νικητῶν γιά νά γευθεῖ τούς καρπούς τῆς νίκης. Ἄλλωστε ἡ συμπεριφορά

του πρὸς τούς ντόπιους «πρῶην κομμουνιστές» ἔχει γίνει ἀντίστοιχη μέ ἐκείνη τῶν ἀδελφῶν δυτικῶν κομμάτων: καμιά ἀνακωχή πρὶν ὀλοκληρωθεῖ ἡ κατατρόπωσή τους. Μόνο πού κάθε χώρα ἔχει τίς ἰδιομορφίες τῆς καί ἡ γενική αὐτὴ συνταγή μπορεῖ νά μὴν ἰσχύσει μετὰ τὴν 8η Ἀπριλίου.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ

Τό συναίσθημα τοῦ νικητῆ πού διακατέχει τούς σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἐντελῶς κούφιο καί ἀνούσιο. Γιατί βέβαια οἱ ἴδιοι καμιά νίκη δέν κατήγαγαν καί καμιά δικαίωση δέν βρήκαν ἀκόμα καί ὡς πρὸς τούς σκοπούς πού οἱ ἴδιοι εἶχαν τάξει στόν ἑαυτό τους. Ἄπλως γεύονται σήμερα τούς καρπούς τῆς νίκης τοῦ καπιταλισμοῦ πάνω στόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» ἔχοντας οἱ ἴδιοι πρὸ πολλοῦ ἀποδεχθεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί ἔχοντας προσαρμόσει τὴν πολιτικὴ τους σ' αὐτὴ τὴν κυριαρχία. Αὐτοὶ πού ἐνσωματώθηκαν χωρίς θριαμβολογοῦν ἀπέναντι σ' αὐτούς πού ἐνσωματώνονται σήμερα.

Στὴν πραγματικότητα ἡ σοσιαλδημοκρατία προέρχεται ἀπὸ μιάν ἐξίσου σοβαρὴ ἤττα μέ ἐκείνη τῶν κομμουνιστῶν: τὴν ἀκμὴ τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς πολιτικῆς στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί στὴ δεκαετία τοῦ '70 διαδέχθηκε ἡ κατάρρευση τῶν σημαντικότερων σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων (πλὴν ἐκείνων τῶν νοτιῶν χωρῶν πού οὕτως ἢ ἄλλως παρουσιάζουν πολλές ἰδιομορφίες) καί ἡ ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν ἐξουσία: ἡ «εἰρηνικὴ συνύπαρξη» τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τὴ δημοκρατία καί τό κράτος πρόνοιας διαταράχθηκε ὅταν τὸ κεφάλαιο «θῆλῃσε» νά ἐξερευνησῆ καί νά κατακτήσει νέους τομεῖς (μικροηλεκτρικὴ, πληροφορικὴ, ρομποτικὴ), νά αὐξήσει τὴν παραγωγικότητα, νά καταργήσει θέσεις ἐργασίας, κοντολογίς νά ἀντικαταστήσει μέρος ἐργατικῆς δυνάμεις μέ «ἐξυπνες» μηχανές. Στὴν περίοδο αὐτὴ φάνηκε καθαρά ποιὸς εἶχε τό πάνω χέρι σ' αὐτὴ τὴ συνύπαρξη. Σαρώθηκαν ὄχι μόνο κόμματα καί πολιτικῆς, ἀλλά καί ἰδέες, ἀξίες ἀντικαταστάθηκαν μέ ἄλλες, πιά ταιριαστές στίς μοντέρνες κοινωνίες πού σμίλυνε τό κεφάλαιο.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ πού ὀνομάστηκε «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση» δέν ἐπέφερε μόνο πτώση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῆς Εὐρώπης. Εἶναι τελικὰ ἡ ἴδια πού φανέρωσε τὰ ἀδιέξοδα καί, παρόλη τὴν καθυστέρηση κατὰ μιά δεκαετία, ἐπιτάχυνε τὴν πτώση τῶν καθεστώτων τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ: ἡ ἀνοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τὴν «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», βρισκόταν σέ πλήρη ἀντίφαση μέ τίς παραγωγικὲς σχέσεις τῶν κοινωνιῶν σοβιετικοῦ τύπου: τὸν κεντρικὸ σχεδιασμό, τὴν ἐνταση ἀνθρώπινης ἐργασίας, τὴν καταπίεση, τὴν ἀπουσία (πέρα ἀπὸ τὴν ὑποτυπώδη μεσαιωνικοῦ τύπου) ἀγορᾶς.

Τὰ καθεστώτα αὐτά θά μπορούσαν νά συνεχίσουν γιά ἀρκετὰ χρόνια νά ἀναπαράγονται (μέ τὴ βοήθεια τῆς κρατικῆς καταπίεσης) στήν ἴδια βάση πού περιγράφει τό αἴτημα τῆς ποσοτικῆς ἀξίωσης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, (πάγιο αἴτημα στὰ ἐκάστοτε πεντὰχρονα πλάνα). Ἄν ὅμως ἤθελαν νά μετέχουν κι αὐτά στίς διαδικασίες τῆς νέας ποιοτικῆς ἀνόδου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θά ἔπρεπε νά ἐπιλέξουν ἀνάμεσα στού παλιὸ δίλημμα πού συνιστοῦσε ἡ διαμάχη Στάλιν-Μπουχάριν. Ἄλλὰ ἕνας καινούργιος «πολεμικὸς κομμουνισμός» ἦταν ἐν ἔτει 1990 ἀδύνατος καί ἀδιανοήτος. Καταδικάστηκε λοιπὸν ὁ Στάλιν καί ἐπιλέχθηκε ἡ λύση Μπουχάριν (ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ ὁ σχηματικὸς καί ἄδικος γιά τὸν Μπουχάριν παραλληλισμὸς) προσαρμοσμένη (ἢ μάλλον ἀλλοιωμένη) στὰ δεδομένα τοῦ 1990. Μέ δύο κουβέντες ἡ λύση ὀνομαζόταν οἰκονο-

μία της αγοράς, με όλα βέβαια τα πολιτικά συμπαρομαρτούντα.

Μιά παρένθεση εδώ πριν ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας: η λύση της αγοράς καθεαυτή, και αναγκαία είναι και ανατικατάσταση, τουλάχιστον εφόσον αναφερόμαστε στην αγορά με την ευρύτερη δυνατή έννοια. Το πρόβλημα βρίσκεται από κει και πέρα στην (ιστορική) αδυναμία της Άριστερας (δ-ποια κι αν ήταν αυτή) να διατυπώσει μιάν έκδοχή της αγοράς διαφορετική από την στενά οικονομική της έκδοχή, την έκδοχή δηλαδή του χρήματος και του κέρδους, που επικρατεί στη Δύση: μιά πολιτική-δημοκρατική έκδοχή της αγοράς. Είτε λοιπόν αναφερόμαστε στη σοσιαλδημοκρατία είτε στα τέως «κομμουνιστικά» καθεστωτικά κόμματα κοινό γνώρισμα εν έτει 1990 είναι η συνθηκολόγηση (με επιφυλάξεις αλλά και άνευ όρων) με την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, η αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας των παραγωγικών δυνάμεων. Ο δρόμος αυτός ήταν ήδη εξερευνημένος από τη σοσιαλδημοκρατία εδώ και δεκαετίες —τά τέως κομμουνιστικά κόμματα δεν είχαν παρά να ακολουθήσουν. "Όσον αφορά τη νέα άκμή που υπόσχονται στον εαυτό τους οι σοσιαλδημοκράτες για τη δεκαετία του '90 δεν αμφιβάλουμε ότι αυτή θα έρθει, σε άλλες χώρες πιο σύντομα, άλλου με καθυστέρηση, στ' βαθμό που σε κάθε μία θα έχουν ολοκληρωθεί οι διαδικα-

σίες της αναδιάταξης των παραγωγικών δυνάμεων από το κεφάλαιο. Αυτό για τη Δύση. Γιατί στην Ανατολή ή εκεί σοσιαλδημοκρατία δεν θα παίξει παρά το ρόλο της γέφυρας για το πέρασμα δυτικών κεφαλαίων και των αντίστοιχων παραγωγικών σχέσεων.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ

"Όλες αυτές οι εξελίξεις δεν αφήνουν βέβαια ανεπηρέαστα τα ελληνικά κόμματα. Ειδικά για το Συνασπισμό και ιδιαίτερα για το ΚΚΕ, οι κατευθύνσεις της σοβιετικής πολιτικής ήταν και είναι πυξίδα. Η ίδια η συγκρότηση του Συνασπισμού, τα περί «άρσης του ιστορικού σχίσματος» του Λ. Κύρκου, το κρύψιμο του ΚΚΕ πίσω από το εύρη παραβάν του Συνασπισμού (αντίστοιχο με τη μετονομασία των κομμάτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού), όλα αυτά δείχνουν ότι το ΚΚΕ ακολουθεί και πρόθυμα και έγκαιρα (στη συγκεκριμένη περίπτωση προηγήθηκε) τα όσα επιτάσσουν οι διεθνείς εξελίξεις.

"Αν η προσέγγιση με τους «σοσιαλδημοκράτες του ΠΑΣΟΚ» (γιατί έμεις εδώ αυτούς έχουμε) δεν πραγματοποιήθηκε στις δύο προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις αυτό οφείλεται στις ιδιομορφίες της χώρας μας, στη συγκυρία. "Ετυχε το ΠΑΣΟΚ να βρίσκεται

σε τόσο δύσκολη θέση, ώστε να ελπίζει ο Συνασπισμός ότι αναβάλλοντας τη συμπόρευση για αργότερα και επιλέγοντας ως τότε την αντιπαράθεση, θα μπορούσε να ελπίζει σε ένα πολύ ευνοϊκότερο συσχετισμό, σε μιά πιο ισότιμη συνεργασία στη χειρότερη περίπτωση: στην καλύτερη περίπτωση οι πιο αισιόδοξοι ευελπιστούσαν ότι ο Συνασπισμός θα μπορούσε να αντικαταστήσει το ΠΑΣΟΚ στα ελληνικά πολιτικά πράγματα.

Τώρα τα πράγματα αντιστράφηκαν κι είναι το ΠΑΣΟΚ που θεωρεί το χρόνο σύμμαχό του στο ζήτημα της κατατρόπωσης του Συνασπισμού.

Είναι δηλαδή το ΠΑΣΟΚ που θα μπορούσε να καθυστερήσει μιά συμμαχία με τον Συνασπισμό προσβλέποντας στην κατάρρευσή του και στην οικειοποίηση των ψήφων του. "Αν όμως δύο κόμματα συγκεντρώσουν στις 8 'Απριλίου πάνω από 151 βουλευτές το ΠΑΣΟΚ δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει τον Συνασπισμό προκειμένου να πάρει την κυβέρνηση. Σύμφωνα με τη στρατηγική του ΠΑΣΟΚ αυτό θα είναι το απαραίτητο πρώτο βήμα, που θα θέσει τη Ν.Δ. εκτός εξουσίας και θα συντελέσει στη διάσπασή της. "Από κει και πέρα το ΠΑΣΟΚ ευελπιστεί να προσθέσει στο εξ' αριστερών βάρος του Συνασπισμού και ένα αντίβαρο εκ δεξιών. "Ο μόνος θα εξουδετερώσει τον δέ πρός όφελος της κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ.

Ίστορία καί άμυντικές δαπάνες

του Γιάννη Μαρκάκη

Οί πρόσφατες δηλώσεις του ύπουργού "Αμυνας, κ. Τζαννετάκη, είχαν ταυτόχρονα και ιστορικό και πολιτικό και στρατιωτικό ενδιαφέρον. Στο πρώτο μπορούμε όπωσδήποτε να κατατάξουμε τή διαπίστωσή του για τίς συνθήκες που έπικρατούσαν στην κατεχόμενη από τόν "Αξονα "Ελλάδα. Μετά από πολύχρονες μελέτες, προφανώς, μάς αποκάλυψε ότι τά γερμανικά στρατεύματα κατοχής τής χώρας μας ήταν μόλις 30.000 άνθρωποι και κατά συνέπεια του φαίνεται παράλογη ή συνταξιοδότηση ή έστω ή τιμητική αναγνώριση 300.000 αντιστασιακών. Μέ τέτοια άναλογία τί είδους "Αντίσταση θά μπορούσε νά υπάρξει! — άναφώνησε συμπερασματικά.

Γιά νά καταλάβουμε καλύτερα τήν έντονη άγανάκτησή του άς ύπενθυμίσουμε ότι, ως τά τώρα, οί ιστορικοί πίστευαν ότι οί Γερμανοί διατηρούσαν 30.000 πολεμιστές τους μόνο στην Κρήτη και στή Δωδεκάνησο και πολύ περισσότε-

ρους στην ύπόλοιπη "Ελλάδα. Ύπηρχε δέ και ή ύποψία ότι σέ 20 ως 30.000 άνέρχονταν οί έλληνόφωνοι μαχητές τής Βέρμαχτ, οί περισσότεροι γνωστοί ως Ταγματασφαλίτες, πολλοί από τους όποιους συμπεριλαμβάνονται έδω και χρόνια στους συνταξιοδοτούμενους αντιστασιακούς χάρη στην άρρωστημένη φαντασία προγενέστερων κυβερνήσεων τής Δεξιάς και τής Χούντας. Οί διορθωτικές λοιπόν ιστορικές παρεμβάσεις του κ. ύπουργού, ήταν καιρίας σημασίας για τήν άποκατάσταση των πραγμάτων. Δεδομένου δέ ότι ό ίδιος, ως πρωθυπουργός, είχε έργαστεί, τό προηγούμενο καλοκαίρι, για τήν καταστροφή των παραπλανητικών για τους ιστορικούς φακέλλων, μπορεί κάλλιστα νά τιμηθεί μέ διδακτορικό ίστορίας για τίς ύπηρεσίες που προσέφερε στην ιστορική άυτογνωσία των Νεοελλήνων, ύπηρεσίες που συνοψίζονται στην συνταρακτική άποκάλυψη ότι «'Αντίσταση» δέν υπήρξε παρά μόνο στή φαντασία διψασμένων για σύνταξη γεροντίων.

Ύπό τήν άποκατάσταση τής ίστορίας στή διαμόρφωση ύψηλης άμυντικής στρατηγικής ή άλλιώς: ή άγνοια, ή άυτοδυναμοθηρία και τό «'Ο Θεός νά βάλει τό χέρι του» (για τους ύπόλοιπους)

Στή συνέχεια των ίδιων δηλώσεων στράφηκε πρός τά στρατιωτικά τά όποια, ως παλιός άξιωματικός, γνωρίζει πολύ καλύτερα κι από τήν ίστορία. Διαπίστωσε ότι ό έξοπλισμός του στρατεύματος είναι πεπαλαιωμένος και έφερε ως σχετικό παράδειγμα τήν ήλικία των άντιτορπιλικών τύπου «Φλέτσερ» και των γαλλικών (sic) μαχητικών τύπου F-104! "Η διαπίστωσή ότι τά F-104 είναι γαλλικά θά μπορούσε νά εκπλήξει τους μή παροικούντες τήν του στρατεύματος "Ιερουσαλήμ. "Εκείνους δηλαδή που δέν έχουν έθισθεί στή μεταγραφή των τίτλων και των ιδιοτήτων των όπλικών συστημάτων που ισχύει για μεγάλο μέρος των άξιωματικών. "Ετσι, για πολλούς από αυτούς όλα τά άεριωθούμενα μαχητικά είναι «Φάντομ», και τά άποστασιόμετρα βαφτίζονται ραντάρ, τί πειράζει λοιπόν νά είναι τά F-104 γαλλικά...

"Όπως και νά 'χει, ή πρόθεση του τετράμηνου ύπουργού "Αμυνας είναι νά τά έκσυγχρονίσει όλα αυτά. Θά τά πετάξει και θά πάρει καινούργια. Καινούργια όσο τά μαχητικά τής «άγοράς του αιώνα», όσο οί φρεγάτες ΜΕΚΟ και όλα τά παρεμφερή και άντίστοιχά τους. Προβλέπει δέ και οίκονομίες μέ τόν τρόπο αυτό γιατί τά καινούργια δέν χρειάζονται τόσα άνταλλακτικά όσο τά παλιά. "Επιλέον δέ, αυτά τά σύγχρονα είναι άυτόματα και δέν χρειάζονται παρά λίγους και καλούς για νά λειτουργήσουν. "Αρα, ή στρατιωτική θητεία θά γίνει δωδεκάμηνη και ό θεσμός των έθελοντών πενταετούς ύποχρέωσης θά διευρυνθεί.

"Από όλους αυτούς τους στρατηγικούς συλλογισμούς εκείνος που άκούστηκε πολύ και συζητήθηκε περισσότερο ήταν — τό φαντάζεστε — αυτός ό τελευταίος. Πράγμα που, εκλογών έπερχομένων, καθόλου δέν δυσαρέστησε τόν κ. ύπουργό που, άφου έφερε τήν όμόνοια και τήν έθνική συμφιλίωση στους "Ελληνες προσδοκά, και δικαίως, τήν ψηφοδοτική άνταμοιβή του.

Όταν όμως η άμυντική πολιτική της χώρας στηρίζεται σε τέτοια συγκυριακά και καινόδοξα, σε τέτοια ρηχότητα σκέψης και γνώσης, τότε οι κίνδυνοι τήν συνοδεύουν σε κάθε της επίπεδο. Γιατί η εξαγγελία μιάς άμυντικής πολιτικής που θα λειτουργεί ταυτόχρονα άνευ χρημάτων, άνευ ανθρώπων και άνευ σουπερμαν, ανήκει μάλλον στην κατηγορία των επικίνδυνων άνεκδότων.

Ο έκσυγχρονισμός που ευαγγελίζεται ο κ. Τζαννετάκης δέν είναι μιά φθηνή υπόθεση. Ήδη είναι γνωστές οι δυσκολίες που συναντά η χρηματοδότηση του προγράμματος των φρεγατών, οι σημαντικές καθυστερήσεις που τό συνοδεύουν από τήν προπαρασκευαστική του κιάλας φάση — τόν έξοπλισμό δηλαδή των Έλληνικών Ναυπηγείων μέ σύγχρονες εργαλειομηχανές. Αρχίζει νά διαφαίνεται, όλοένα και πίο έντονα, η πιθανότητα συρρίκνωσης του προγράμματος ή ή άναμόρφωση των χρονικών του όρίων σε τρόπο που νά πλησιάζουν ή και νά ξεπερνούν τό έτος 2000. Η αίτία συνοψίζεται σε μιά φράση: προγράμματα όπως αυτό βρίσκονται στά όρια των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας. Πολύ δέ περισσότερο όταν συνοδεύεται και από άναλόγου μεγέθους προθέσεις όπως ή άγορά 80-100 έλικοπτέρων ή ή άπόκτηση νέων άρμάτων μάχης από τόν στρατό.

Η άντικατάσταση των στρατευσιμων από ήμπεπαγγελματίες στρατιωτικούς κρύβει, έκτός από τά σχετιζόμενα μέ τή δημοκρατία έρωτηματικά — πού πάντα ένα σώμα πραιτωριανών θέτει—, και ένα εξααιρετικά ύψηλό κόστος. Δεδομένου ότι ή χώρα έχει πλήθος σημείων που χρειάζονται μιά στοιχειώδη ως ίσχυρή άμυντική θωράκιση (νησιά, Κύπρος, Έβρος, Θράκη κ.λπ.), ό άριθμός των διαθέσιμων όπλιτών δέν μπορεί νά περιοριστεί πέρα από όρισμένα όρια. Καθώς δέ μιά κλάση στρατευσιμων (δωδεκάμηνη θητεία) δέν μπορεί νά άποδώσει πάνω από 50.000 άνθρώπους, τότε ύπάρχει ένα κενό τουλάχιστον άλλων 50-70.000 άνδρων ή συμπλήρωση του όποιου μέ μισθοδοτούμενους είναι πρακτικά άδύνατη μέ τίς σημερινές οικονομικές δυνατότητες της χώρας. Η πρόθεση δέ αυτή έρχεται σε άμεση αντίθεση μέ τόν εξαγγελόμενο έκσυγχρονισμό των όπλικών συστημάτων καθώς είναι σαφές ότι τά διαθέσιμα χρήματα ή θά γίνονται μισθοί ή θά κατευθύνονται στην άγορά συστημάτων.

Ίσως θά ήταν περιττό νά συμπληρώσουμε ότι —έρημην έστω του οικονομικού—, μιά τέτοια διάρθρωση θά ήταν καταστροφική για τήν άποτελεσματικότητα των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας. Γιατί, σε αντίθεση μέ τά όσα ο κ. Τζαννετάκης σκέφτεται και δηλώνει, ή επανάσταση της πολεμικής τεχνολογίας δέν έδωξε τούς άνθρώπους από τά πεδία των μαχών. Κάθε άλλο μάλιστα. Στο έπίπεδο της τακτικής του συμβατικού πολέμου αυτή ή επανάσταση επικεντρώθηκε κυρίως στά βαρέα όπλα πεζικού. Οι άντιαεροπορικοί πύραυλοι «Στίγκερ», για

παράδειγμα, μέ τούς όποιους ένας μοναχικός πεζός μπορεί νά ένεργοποιήσει, έχουν γίνει ό έφιάλτης των πιλότων των πανάκριβων μαχητικών άεροπλάνων ή έλικοπτέρων. Τό ίδιο ισχύει για τά άντιαρματικά μέσα αλλά και για τά νέα πυρομαχικά του «ξεπερασμένου» πυροβολικού (παράδειγμα ή επανευρεθείσα νεότητα των όλμων των 107 χλστ.). Οι θεωρίες του κ. Τζαννετάκη για σουπερ όπλα και σουπερ μαχητές εκπορεύονται μάλλον από τίς ταινίες του Τζαίμς Μπόντ και έλάχιστη σχέση έχουν μέ τά συμβαίνοντα. Μιά άπλή παρατήρηση των όπλων που οι ύπερσύγχρονοι Άμερικανοί πεζοναύτες χρησιμοποιήσαν στον Παναμά θά άποκαθιστούσε τίς θεωρίες αυτές στην πραγματική τους διάσταση.

Η μοναδική, λοιπόν, ουσία των ύπουργικών όραματικών δηλώσεων φαίνεται νά είναι ή συλλογή σταυρών και ψήφων έν όψει των έκλογών του Άπριλίου. Θά ήταν όπωσδήποτε δικαίωμα του μιά τέτοια έπιχείρηση εάν τό ουσιαστικό της κόστος δέν πλησίαζε τά όρια της καταστροφικής πρόθεσης. Καθώς δημαγωγία και διαμόρφωση προγράμματος και πολιτικής δέν συμβαδίζουν ή πραγματικότητα κυλά έτσι, χωρίς πρόγραμμα, σε βάρος και των δημόσιων οικονομικών και της άξιοπιστίας της έθνικής άμυνας.

Γιατί τά προγράμματα έξοπλισμών τρέχουν σε βάρος του δημόσιου λογιστικού χωρίς ειρμό, χωρίς σχέδιο, χωρίς προοπτική, χωρίς ξεκάθαρες ιδέες. Ναυπηγούνται φρεγάτες, άποβατικά και κορβέτες, παραγγέλλονται έλικόπτερα και άρματα μάχης, σχεδιάζονται νέες άγορές του αιώνα (προφανώς του 21ου τώρα πιά) χωρίς τόν παραμικρό προβληματισμό για τό πώς θά πληρωθούν όλα αυτά ή, άκόμα πίο σοβαρό, για τό πόσες πιθανότητες έχουν νά επιβιώσουν όλα αυτά σε περίπτωση σύρραξης στις άκτές της Θράκης ή στις παραλίες της Μυτιλήνης, κάτω από τά πυρά των έκτοξευόμενων από ξηρά, άέρα και θάλασσα (σύντομα δέ και από ύποβρύχια) πυραύλων «Χαρπούν» (ή όποιας άλλης μάρκας σās άρέσει).

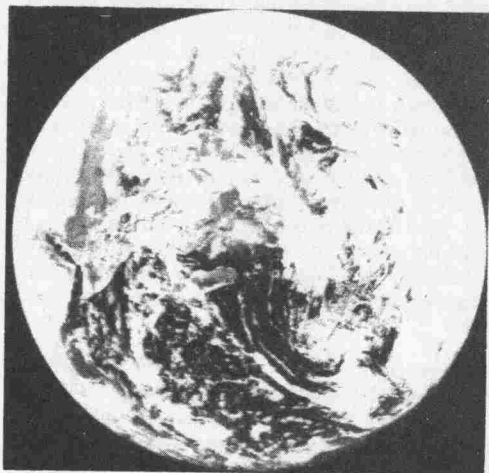
Έτσι λοιπόν, επειδή του κ. Τζαννετάκη —του όποιου κυρίου Τζαννετάκη, τό χάος είναι πραγματικά ή άμυντική πολιτική της χώρας στά τελευταία χρόνια— του «φάνηκε» πώς αυτός είναι ό δρόμος προς τήν αυτοδυναμία (της Νέας Δημοκρατίας, όχι της Ελλάδας) και προς τό βουλευτικό άξίωμα. Έπειδή του «φάνηκε» πώς οι Γερμανοί ήταν 30.000 στην Ελλάδα του 1944, πώς τά F-104 είναι γαλλικά, πώς τά F-14 νίκησαν τά «τάγματα άξιοπρεπειας» του Νοριέγκα. Έπειδή άλλοι θά τά πληρώσουν όλα αυτά σε χρήμα και σε δάκρυ, αυτοί οι άλλοι που σήμερα κολακεύει ή δημαγωγία και που ή έντονα καλλιεργούμενη από τούς «δημοκρατικούς» θεσμούς άμάθεια τούς στομώνει άσφυκτικά τήν κριτική τους συνείδηση.

Καλή έπιτυχία κ. Τζαννετάκη!

Η μοναδική ουσία των ύπουργικών δηλώσεων περι έκσυγχρονισμού του άμυντικού έξοπλισμού της χώρας είναι μιά και μόνη: ή συλλογή σταυρών και ψήφων έν όψει έκλογών

Ἀναπτυξιακά ὄραματα

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τά ἀναπτυξιακά ὄραματα τοῦ ἐδώδιμου καπιταλισμοῦ: ἢ περὶ κρατικο-μεσαίας «ἀναπτυξιακῆς» ἔκρηξης

Οἱ περὶ ἀναπτυξιακῶν ἐπενδύσεων δημόσιες συζητήσεις στὴ νεοελληνικὴ μας χώρα, ἐπικεντρώνονται, περίπου ἀποκλειστικά, στὰ γιγαντιαία πρότυπα ἔργα πού ἀπὸ προεκλογικὴ περίοδο σὲ προεκλογικὴ περίοδο δίνουν τροφή σὲ μιά ὀραματικὸν τύπου ἀναπτυξιακῆς φιλολογίας. Εἴτε πρόκειται γιὰ ἔργα ὑποδομῆς τύπου «ἐκτροπῆ τοῦ Ἀχελώου», εἴτε γιὰ ἔργα ἀνάπλασης περιοχῶν ὅπως οἱ περὶ λεκανοπεδίου Ἀττικῆς προβλέψεις, εἴτε γιὰ ἔργα-προκλήσεις τύπου Ὀλυμπιακοῦ Ἀγῶνος, εἴτε τέλος γιὰ δημιουργία βιομηχανικῶν μονάδων τύπου Πετροχημικοῦ ἢ Ἀλουμίνας, ὅλα ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά. Μένουν, δηλαδή, γιὰ πολὺ καιρὸ —συνῶν γιὰ πάντα— στὸ ἐπίπεδο τῆς πρόθεσης καὶ γίνονται ἀντικείμενο ἔντονης κομματικῆς ἐκμετάλλευσης ἔστω καὶ στὴ μορφή τῆς μακέττας. Οἱ περιπέτειές τους δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ χώρα θέλει ἀλλὰ δὲν μπορεῖ, ὀραματίζεται χωρὶς νὰ ὑλοποιεῖ, ἐπενδύει στὴ φαντασία πολὺ πῶς εὐκόλα ἀπ' ὅτι στὴν πραγματικότητα.

Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ, πού κρίνεται ἀνάξια γιὰ νὰ διαφημιστεῖ ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, συνίσταται στὰ ὅσα προκύπτουν μέσα ἀπὸ τοὺς πολυδαίδαλους «ἀναπτυξιακοὺς» νόμους καὶ, ἰδιαίτερα, ἀπὸ τὸν πῶς διάσημο ἀναμεσα τους, τὸν 1262/82. Καὶ ἀπέχει ὀπωσδήποτε πολὺ ἀπὸ τὴν μεγαλεπήβολη αἰσιοδοξία τῶν μεγάλων ἐπενδυτικῶν φαντασιώσεων. Μία πρόχειρη περιδιάβαση στὸν τύπο τῶν δύο τελευταίων μηνῶν, μᾶς δίνει τὶς διαστάσεις τῶν πραγμάτων.

Σὲ σύνολο 72 ἐπενδύσεων, ἐνταγμένων στὶς διατάξεις τοῦ 1262/82, οἱ 39 (ποσοστὸ 54%) εἶναι κάτω τῶν 50 ἑκατομμυρίων δραχμῶν συνολικῆς ἐπένδυσης. Οἱ 17 (ποσοστὸ 23%) εἶναι ἀνάμεσα στὰ 51 καὶ στὰ 100 ἑκατομμύρια, οἱ 12 (ποσοστὸ 16%) ἀνάμεσα στὰ 101 καὶ στὰ 250 ἑκατομμύρια καὶ μόνο οἱ 4 (ποσοστὸ 5%) ξεπερ-

νοῦν τὰ 251 ἑκατομμύρια χωρὶς ὅμως καμία νὰ ὑπερβαίνει τὰ 500. Πρόκειται δηλαδή γιὰ πολὺ μικρὲς ἐπενδυτικὲς πρωτοβουλίες πού δὲν δημιουργοῦν ὀλόγυρά τους οὔτε τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀνταγωνιστικὴ ἐμπορευματοποίηση τῶν προϊόντων τους ὑποδομὴ, οὔτε διαθέτουν τὴν ἀναγκαῖα εὐελιξία γιὰ ν' ἀνταπεξέλθουν στὶς διακυμάνσεις τῆς ἀγορᾶς. Μὲ λίγα λόγια στὶς περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται γιὰ θνησιγενεῖς καὶ κυριολεκτικὰ προβληματικὲς κατασκευές πού δὲν θὰ εἶχαν κανένα λόγο ἰδρύσεως καὶ λειτουργίας ἐὰν δὲν στηρίζονταν στὴν κρατικὴ ἐπιδότηση καὶ προστασία.

Πραγματικά, ἡ δημιουργία τους ἐξαρτᾶται περίπου ὀλοκληρωτικά ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐπιδότηση. Αὐτὴ ἐκφράζεται σὲ πολλαπλά επίπεδα, στὴν ἄμεση ἐπιχορήγηση, στὴν ἐγγύηση τῶν συναπτομένων τραπεζικῶν δανείων καὶ στὴν ἐπιχορήγηση τῶν ἐπιτοκίων πού βαρύνουν τὰ δάνεια αὐτά, χωρὶς ν' ἀναφερθοῦμε σὲ ἄλλες εὐεργετικὲς ὡς καὶ χαρακτηριστικὲς «διευκολύνσεις». Σὲ μερικές περιπτώσεις οἱ ἐπιχορηγήσεις, οἱ ἐγγυημένες καὶ ἐπιδοδοτούμενες δανειοδοτήσεις καλύπτουν τὸ σύνολο περίπου τῆς σὲ χρῆμα ἐπένδυσης. Αὐτὸ γίνεται συνήθως μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐπενδυτῆ μὲ πάγια στοιχεῖα στὴν ἐπένδυση, μὲ κάποιο οἰκόπεδο στὶς πῶς πολλές περιπτώσεις. Τὸ στοιχεῖο δὲ αὐτὸ, τὸ οἰκόπεδο γιὰ παράδειγμα, μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ μὲ σημαντικὴ ἐλαστικότητα, πράγμα πού εὐνοεῖ φυσικὰ τὸν ἐπενδυτῆ.

Ἔτσι, γιὰ ν' ἀναφερθοῦμε σὲ μερικά ἐνδεικτικὰ παραδείγματα, μιά μονάδα «συσκευασίας κρέατος» (χασάπικο), ἐπενδυτικὸ ὕψους 46,8 ἑκατομμυρίων δραχμῶν ξεκίνησε μὲ 80% ξένα κεφάλαια. Μιά μονάδα τυποποίησης φυστικῶν ὕψους 62,5 ἑκατομμυρίων, ξεκίνησε μὲ 85% ξένα κεφάλαια. Μιά μονάδα ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων μὲ 85% ἐπίσης ξένα κεφάλαια, κ.λπ. Ἡ πτῶση τῶν ποσοστῶν τῶν ξένων κεφαλαίων στὶς ἐπιχειρήσεις τουριστικῶν καταλυμάτων (στὸ 50% περίπου κατὰ μέσο ὄρο) ὀφείλεται συνήθως στὴν ὑπερκοστολόγηση τοῦ οἰκοπέδου μὲ βάση τὸ ὅποιο ξεκινᾶ μιά τέτοια ἐπένδυση.

Ὁ ἀναπτυξιακὸς χαρακτήρας τῶν ἐπενδύσεων αὐτῶν μόνο χαμόγελα μπορεῖ νὰ προκαλέσει στὶς πῶς πολλές περιπτώσεις. Ὁ προγραμματισμὸς ἀπουσιάζει περίπου ὀλοκληρωτικά στὶς διαδικασίες αὐτὲς συνολικῆς μελέτης σκοπιμότητας δὲν φαίνεται οὐσιαστικὰ νὰ ὑπάρχουν (σίγουρα, σὲ κάποιο δημόσιο συρτάρι κάτι ὑπάρχει ὡς ἄλλοθι, στὴν πράξη ὅμως εὐκόλα ξεχνιέται). Ἀπὸ τὶς 21 περιπτώσεις ἐνταξῆς τουριστικῶν μονάδων (ξενοδοχείων ἢ ἐνοικιαζόμενων δωματίων) πού ἐπισημάνσαμε στοὺς δύο αὐτοὺς μῆνες, οἱ 18 (ποσοστὸ 86%) ἀφοροῦν τουριστικὰ κορεσμένες περιοχές μὲ ἰδιαίτερα μάλιστα προβλήματα πληρότητας τοῦ δυναμικοῦ τους. Πρόκειται γιὰ τὴ Ρόδο, τὴν Πάρο, τὴν Μύκονο καὶ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου, τὴν Χερσόνησο Ἡρακλείου, τὸν Πλαταμώνα κ.λπ. Στὶς ἐκτὸς τουρισμοῦ περιπτώσεις ἔχουμε συνήθως ἐγκρίσεις γιὰ μονάδες τροφίμων καὶ ἀγροτικῶν προϊόντων —συσκευαστήρια, χασάπικα, ἐλαιοτριβεία, κ.λπ.—, γιὰ μονάδες οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, γιὰ ναυπηγήσεις τουριστικῶν σκαφῶν περιορισμένου μεγέθους... Πρόκειται ὀπωσδήποτε γιὰ ἰδιότυπες «ἀναπτυξιακὲς» ἐπιλογές μὲ

δυσανάλογο δημόσιο κόστος και αμφίβολη εκ κατασκευής βιωσιμότητα.

Στην τρέχουσα πολιτική διάλεκτο του τόπου, οι πρωτοβουλίες αυτές ορίζονται ως «ύγιής ιδιωτικός τομέας» και ως «δημιουργικές πρωτοβουλίες του επιχειρηματικού κεφαλαίου». Με τέτοια κοινωνική βάση γίνεται φυσικά σαφές γιατί ο «φιλελευθερισμός» της Νέας Δημοκρατίας πάσχει από τόσα σύνδρομα κρατισμού. Πρόκειται απλώς για το ευνόητο αίτημα των «επιχειρηματιών» αυτών να διευρυνθούν οι ήδη έκπληκτικές χαριστικές διατάξεις που τους στηρίζουν. Με λεφτά των φορολογούμενων μισθωτών φυσικά!

Στόν κοινωνικό τομέα οι εισοδηματίες κάθε μορφής, οι κάτοχοι κάποιας περιορισμένης έστω κινητής ή ακίνητης περιουσίας, βρίσκουν στις επενδύσεις αυτές και στις ενισχύσεις που τις συνοδεύουν την σχετικά ακίνδυνη ευκαιρία για να πραγματοποιήσουν τό μεγάλο εισοδηματικό και κοινωνικό άλμα. Τό ξεκίνημα με 80-85% ξένα κεφάλαια, οι πολλαπλές εγγυήσεις και οι προοπτικές φοροδιαφυγής που συνοδεύουν τις επιχειρήσεις αυτές υπόσχονται εύκολα άμεσα κέρδη έστω και αν μεσοπρόθεσμα δέν φαίνεται να υπάρχουν προοπτικές.

Στην ουσία, ένα τέτοιο σύστημα μόνο ως άλ-

λοθι αναφέρεται στην έννοια ανάπτυξη. Γι' αυτό και παρουσιάζεται τόσο ανορθολογικό και προκλητικά ασυνάρτητο. Πρόκειται για έναν μηχανισμό πριμοδότησης όρισμένων κοινωνικών στρωμάτων από τό πλεόνασμα που προκύπτει από τήν εργασία άλλων. Τό κράτος, ό μεσολαβητής σε τούτη τή διαδικασία, λειτουργεί και έδω ταξικά, άπροκάλυπτα και προκλητικά. Τά κόμματα «έξουσίας» λειτουργούν —στην έπαρχία ιδιαίτερα— ως τροχονόμοι σ' αυτές τίς διαδρομές μεταβίβασης πλούτου, καθορίζοντας τίς προτεραιότητες με βάση τίς πιέσεις και τούς διατιθέμενους ψήφους. Κι' έτσι τρέφεται και αναπαράγεται αυτός ό φαινομενικά εθραυστος μικρομεσαίος χώρος, ό γεμάτος αυτοπεποίθηση, Μπέ Έμ Βέ και σκυλάδικα.

Η θαυμάσια ύποκριτική άστική πολιτική μας δέν παραλείπει να στιγματίζει τή φοροδιαφυγή που σε χώρους όπως αυτός, ό διά τού 1262/82 τρεφόμενος, άνθίζει. Μαστιγώνει τήν ίδια στιγμή που χαριστικά έπιδοτεί. Κι όταν κάποιος άπελπισμένος ύπουργός μιλήσει για «πόθεν έσχες» τότε γκρεμίζονται και οι πιό οικουμενικές κυβερνήσεις. Πάντα στο όνομα τής «άνάπτυξης» και τής «ιερής ιδιωτικής πρωτοβουλίας». Άμήν!

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Οι παραγωγοί της χαμένης παραγωγής

Στους έθνικούς δρόμους οι καπνοπαραγωγοί, στην Κρήτη οι σταφιδοπαραγωγοί, λίγο πολύ παντού οι πτηνοτρόφοι, και αβριο, σέ άλλη συγκυρία ή άπλα σέ άλλη εποχή του χρόνου, οι βερυκοπαραγωγοί, οι ροδακινοπαραγωγοί, οι έλαιοπαραγωγοί, οι βαμβακοπαραγωγοί, οι τοματοπαραγωγοί και ίσως οι άγελαδοτρόφοι. Έκτός συναγωνισμού οι πορτοκαλοπαραγωγοί. Τά αίτήματα κοινά διαμέσου των εποχών και των άγροτικών ένασυχολήσεων: στήριξη εισοδήματος, έπιδότηση, άγορά της παραγωγής από φορείς κρατικούς καθώς οι άλλοι φορείς, οι της άνοιχτής άγοράς περιφρονούν αυτά τά προϊόντα. Βρισκόμαστε στο τέλος της δεκαετίας των αναδιρθώσεων της γεωργικής παραγωγής. Δεκαετία πλούσια σέ έπιδοτήσεις πού όμως έγιναν, στο μεγάλο τους μέρος, άλλου RENT ROOMS (άγροτο-τουριστική επένδυση τό λένε έπίσημα), άλλου διαμέρισμα στην πόλη, άλλου άγροτικό 4x4 και μικρομάγαζο, ΠΡΟ-ΠΟ, σουβλάκια, PUB άγροτική, καφετέρια και ήλεκτρονικά παιχνίδια. «Αναδιάρθρωση των καλλιεργιών» και «όργάνωση βοσκοτόπων» δέν έγιναν. Γι' αυτό και παίρνει ό στρατός τά βουνά ν' άνοιξει πηγάδια και γεωτρήσεις τό κατακαλόκαιρο όταν τά κοπάδια φθάνουν στά όρια νά πεθάνουν από δίψα. Ζήτημα έπιλογών! Άνάμεσα στην παραγωγή μεσοπρόθεσμα έμπορευσιμων άγαθών και στην άπόκτηση βραχυπρόθεσμα περιουσιακών στοιχείων και καταναλωτικών άγαθών έπιλέχθηκε ή δεύτερη προοπτική. Μέ την ένθάρρυνση και την συνενοχή μάλιστα μιας ψηφοθηρούσης Πολιτείας, μιας «έπίσημης» ιδεολογίας πού οι πάντες φρόντισαν νά καλλιεργήσουν. Πού βρίσκεται τό πρόβλημα λοιπόν άφου, σέ τούτα τουλάχιστον όλοι είναι όμόφωνοι, και συνένοχοι και όμοιδαές;

Τό πρόβλημα άγχοφάινεται στά σουπερ μάρκετ. Της Κρήτης γιά παράδειγμα όπου ή έγχώρια γραβιέρα κοστίζει από 30% ως 50% άκριβότερα άπ' ό,τι αντίστοιχα τυριά πού εισάγονται από την Όλλανδία, τή Δανία, τή Γερμανία, αλλά και την Ίσπανία! Όπου οι πατάτες Λασηθίου έρχονται στις λαϊκές και στά μανάβικα άκριβότερες άπ' ό,τι οι όμόλογές τους πού ταξιδεύουν μέρες όλόκληρες γιά νά 'ρθουν νά φαγωθούν στην Κρήτη. Και τά χωριά του Λασηθίου νά έρημώνονται παράλληλα καθώς ό,τι προκύπτει από τις πατάτες γίνεται διαμέρισμα ή μικρομάγαζο στο Ήράκλειο. Πρόβλημα; Ουδέν αν έτσι νομίζουμε κι αν έτσι άποφασίζουμε και έπιλέγουμε. Άπλως κατασκευή έχουμε μιας «νέου τύπου» κοινωνίας πού τό παραγωγικό της υπόβαθρο στηρίζεται σέ συγκυρίες πού διαμορφώνονται άπόμακρα, όπου καμία παρέμβαση των έδώ παραγόντων δέν χωρά. Και φυσικά, ό νέος αυτός τύπος είναι, και θά είναι, τό βασίλειο της άβεβαιότητας, του εύκολου πανικού, των προσωπικών λύσεων, της «κονόμας» και του «ό,τι άρπάξουμε», των φαινομενικά παράλογων έκρήξεων και αντίδράσεων, σ' ένα κοινωνικό ίστό πού τίποτα δέν τον συγκρατεί ένιαίο.

Έμπρός γιά τή δεκαετία του 1992, του 1996, του 2000 και του όποιου άλλου όρόσημου θ' ανακαλύψουν οι περί των πάντων και του τίποτα τυρβάζοντες δημαγωγοί πού μάς κυβερνούν. Αυτόι τουλάχιστον είναι άντάξια εικόνα και όμοίωση του νέου κοινωνικού μας τύπου.

Ό πόλεμος των παιδιών

«Τί σās φταίνε τά παιδιά μας»; ήταν τό σύνθημα πού έντονα χρησιμοποιήσαν και οι δύο εμπόλεμες πλευρές κατά τή διάρκεια της μάχης της Έθνικής όδου, στην πρόσφατη σύρραξη ανάμεσα σέ καπνοπαραγωγούς και νταλικιέρηδες. Και οι «ρεπόρτερς» των έφημερίδων και της τηλεόρασης έσπευδαν νά μεταγλωττίσουν τό σύνθημα σέ εικόνες, προβάλλοντας παιδιά στριμωγμένα στις στενάχωρες κουκέτες κάποιας νταλικας ή σκαρφαλωμένα στις έξίσου άβολες καρότσες των τρακτέρ. Τά παιδιά λοιπόν ως λάβαρα και στά δύο στρατόπεδα. Λάβαρα νομιμοποιημένα της βίας στην όποια και οι δύο πλευρές κατέφυγαν γιά τήν προώθηση των συμφερόντων τους. Έπιπλέον, λάβαρα μιας κοινωνίας άσύντακτης όπου τό «δικιο» βρίσκεται μακριά από τή συντεταγμένη πρόταση. Άποσπασματικό, δεμένο μέ τούς

συμφεροντολογικούς μικρόκοσμούς της μιας ή της άλλης όμάδας. Σύμβολο μιας κοινωνίας πού σπαράζει άντιφατική και έρμαφρόδιτη, ύστερική και πανικόβλητη.

Ό,τι άρπάξουμε

Νά παγώσουν οι κατασχέσεις κατά του Όλυμπιακού και νά υπάρξει νομοθετική πράξη μέ την όποια θά άποδεσμευτεί ή ηεραϊώτικη όμάδα από την Τράπεζα Κρήτης. Σέ άπλα έλληνικά: δώρο 3,8 δισεκατομμύρια πρós μια ποδοσφαιρική όμάδα, εκπροσωπούμενη από τον μέγα παράγοντα της κοινωνικής μας ζωής Σαλιαρέλη και τις γροθιές του. Ή εισηγήση ήταν των κ.κ. Άνδρουλάκη (ΚΚΕ), Άνδριανόπουλου (Ν.Δ.) Μ. Κουρή (ΠΑΣΟΚ) σύν και ό κ. Πολύδωρας ύποψήφιος της Ν.Δ. στον δικηγορική σύλλογο Άθηνών. Ό άνθος της κοινωνίας δηλαδή. Ό Χ. Φλωράκης, έξερχόμενος από τή συνάντηση των 3 άρχηγών ανακοίνωσε ότι, επειδή «τό ζήτημα ήταν σοβαρό, συμφώνησαν νά παγώσει ή συντηρητική κατάσχεση μέχρι την τελική δικαστική άπόφαση». Τί νά πεί ό άνθρωπος. Έκλογές έρχονται, ό λαός του Όλυμπιακού πολός, ό Άνδρουλάκης χρειάζεται ψήφους, οι ψήφοι δέν έχουν χρώμα, όταν μάλιστα είναι έρυθρόλευκοι καλύτερα ένμέρει και ή ιδεολογική διάσταση. Άλλά τότε γιατί έχει άδικο ό κόσμος πού λέει ότι όλοι ίδιοι είναι;

Ή «δευτεροβάθμια» αυτοδιοίκηση

Άς μή μεμψιμοιρούμε, αλλά κι άς μή χορταίνουμε μέ παχιά λόγια. Ό νέος νόμος γιά τή «Δευτεροβάθμια αυτοδιοίκηση» είναι αναμφισβήτητα μέτρο θετικό, γιατί άφενός τά νέα νομαρχιακά συμβούλια θά είναι αίρετά μέ άμεση έκλογή από τούς δημότες και άφετέρου διότι περιορίζεται ή συμμετοχή σ' αυτά των αντιπροσώπων των κοινωνικών φορέων ενώ καταργείται ή ex officio συμμετοχή της κεντρικής διοίκησης. Ό νόμος όμως αναμόρφωσε τό θεσμό ως πρós τις άρμοδιότητες των νομαρχιακών συμβουλίων. Τό αν θά έχουν άποφασιστικές κι όχι μόνο γνωμοδοτικές άρμοδιότητες παραμένει ζητούμενο, όπως ζητούμενο παραμένει και ή καθέρωση του γ' βαθμού Τοπικής

Αυτοδιοίκησης χωρίς τον οποίο ο όλος θεσμός είναι ανάπηρος. Βέβαια, δέν θά μπορούσε νά περιμένει κανείς από τήν Οικουμενική νά θεσπίσει τόσο άποφασιστικές τομές στήν Τοπική Αυτοδιοίκηση. Άλλά τότε γιατί οί πανηγυρισμοί; Ένας πρώην πρωτοργός τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ο κ. Μπέης, νά πώς βλέπει τό νέο θεσμό: «*ή νομαρχιακή αυτοδιοίκηση θά άνδρωθει* (δηλαδή κύριε Μπέη στά νομαρχιακά συμβούλια μόνο άνδρες θέλετε;) *και οί εκλεγμένοι εκπρόσωποι τής θά κατορθώσουν νά άποσπούν έξουσίες, πόρους και άρμοδιότητες από τήν κεντρική διοίκηση*». Άλλά αυτό πού ο κ. Μπέης ως νομοθέτης πλέον, θεωρεί θετικό («*θά κατορθώσουν νά άποσπάσουν...*») δέν είναι παρά τό γνωστό ζητιάνεμα, τό παζάρεμα, τό άλιβερύσι και οί συμβιβασμοί, ή έλλειψη ιδίων πόρων, άρα ίδιας έξουσίας, πού καν' εύφημισμόν ώστόσο ονομάζεται αυτοδιοίκηση...

Ύποτίθεται...

Ύποτίθεται ότι ή Βουλή τών Έλλήνων ψήφισε για νά εκλέξει πρόεδρο τής Δημοκρατίας ενώ όλοι ξέρουν ότι ο πρόεδρος θά εκλεγεί μετά τις βουλευτικές εκλογές και ή ύπόδειξη του θά είναι καρπός συναινέσεων, συμβιβασμών και παζαρεμάτων μεταξύ τών επιτελείων τών κομμάτων. Ύποτίθεται επίσης ότι όλοι κόπτονται για τήν άναβάθμιση του ρόλου τής Βουλής, νά γίνει πραγματικό όργανο έκφρασης τής λαϊκής κυριαρχίας. Ύποτίθεται ότι ή οικολόγος βουλευτής κα Δίχη, άναρτώντας πανώ όταν κλήθηκε νά ψηφίσει, θέλησε νά διαμαρτυρηθεί έμπρακτα για τήν άναλγησία πού δείχνει ή πολιτική τάξη ως προς τό νέφος και νά εύαισθητοποιήσει τήν κοινή γνώμη. Ύποτίθεται ότι ή κα Συνοδινού δέν άντεξε τόν έμπαιγμό εναντίον του θεσμού και τής Βουλής και παραιτήθηκε και από τό βουλευτικό αξίωμα και από τή Νέα Δημοκρατία. Ύποτίθεται, επίσης, ότι όλοι έμείς, θεατές αυτών τών λόγων και άκροατές τών έργων πρέπει τά τρία αυτά έπεισόδια νά τά θεωρήσουμε κορυφωση τής πολιτικής, νά παρηγορήσουμε τό δράμα του πολιτικού άποκλεισμού μέ τά τερτίπια τής κομματικής σκοπιμότητας, τις μελοδραματικές εκρήξεις και πάνω άπ' όλα νά διδαχθούμε μέ τήν παραδειγματική πράξη-πρόκληση πού θά μάς έκανε νά «συνειδητοποιήσουμε» τή σοβαρότητα του προβλήματος.

Ύποθέσεις είναι όλα αυτά. Ύποθέσεις πού για τήν επαλήθευσή τους κανείς δέν νοιάζεται. Άρκει τό πρωτόκολλο τής κοινοβουλευτικής τάξης, τής προσωπικής εύαισθησίας και του συμβολικού μιμητισμού νά τηρείται καλά ώστε νά μάς αναπέμπεται ως θέαμα άποσβολωτικό. Γι' αυτό άλλωστε χρειάζονται και τά κουδούνια του κ. Τσαλδάρη. Κοπάδι χωρίς κουδούνια και σφυρίγματα δέν γίνεται.

Σημείωση. Τό παιχνίδι και τό παιχνίδισμα φίλοι οικολόγοι είναι καλό πράγμα, κι όχι μόνο επειδή είναι αντίδοτο δραστικό στη σοβαροφάνεια και τά γραββατοφορεμένα πολιτικά ήθη. Άλλο όμως παιχνίδι κι άλλο πλάκα, για πράγματα πού δέν είναι τής πλάκας. Όπως επίσης άλλο φαντασία κι άλλο εκκεντρικότητα, κακόγουστη μάλιστα. Άν πράγματι θέλατε νά ύποδειξετε άλλο ύφος κι άλλο ήθος για τους δημόσιους θεσμούς έτσι πού οί άνθρωποι νά καταλαβαίνουν ότι θά μπορούσαν πού ανθρώπινα νά οργανώσουν τή ζωή τους δέν είχατε π.χ., παρά νά προεδρία έναν *καλό δασοφύλακα*. Γιατί τά δέντρα και οί άνθρωποι τους δέν είναι χρήσιμοι μόνο για θηρευτικές άσκήσεις...

Νικαράγουα...

Η εξέγερση τών Σαντινίστας τό 1979 ήταν μία πραγματική λαϊκή εξέγερση πού κατάφερε νά συνεγείρει τή συντριπτική πλειοψηφία του λαού τής μακρυνής Νικαράγουα διώχνοντας τό διεφθαρμένο καθεστώς Σομόζα. Η καταπονημένη από τόν εμφύλιο πόλεμο και τή μακρά νύχτα τής άποικιοκρατίας χώρα άνέλαβε εϋθύς τό γιγάντιο έργο τής οικονομικής και κοινωνικής άνασυγκρότησής της κάτω από τήν έμπνευσμένη και παθιασμένη ένέργεια τών Σαντινίστας. Καιτρί ή κατάληψη τής έξουσίας έγινε ένοπλα τό νέο καθεστώς δέν επιδόθηκε στη γνωστή από άλλες περιπτώσεις άσκηση μέ τους κροταλισμούς τών πολυβόλων εναντίον τών ήττημένων. Τά οικονομικά και τά κοινωνικά της μέτρα ήταν τέτοια πού γρήγορα, τά πρώτα χρόνια, άρχισε νά γνωρίζει και οικονομική άνάκαμψη και κοινωνική δικαιοσύνη. Γιατί δέν ήταν λίγο τό μίσος τής περιουσίας του δικτάτορα Σομόζα (30% του έθνικού πλούτου) και τών άλλων μεγαλοοικουμένων στους άκτήμονες και πεινασμένους ά-

γρότες, ούτε ή καταπολέμηση του άναλφαβητισμού ούτε ή ιατρική περίθαλψη και ή εκπαίδευση πού οργανώθηκαν για πρώτη φορά. Έξάλλου τό καθεστώς τών Σαντινίστας παρά τις δυσκολίες ήταν καθεστώς δημοκρατικό.

Αυτή ή άπτή κοινωνική και πολιτική πρόοδος προσέκρουσε στις βουλές τής ΣΙΑ πού δέν έννοουσε ότι ήταν δυνατό νά άνθίσει κάτω από τή μύτη τής ένα επαναστατικό καθεστώς - πρόκληση για όλη τήν Κεντρική Άμερική και τά ύποχείρια προτεκτοράτα της. Οί «Κόντρας» δέν ήταν μία αυθόρμητη λαϊκή αντίδραση στό καθεστώς τών Σαντινίστας. Έξοπλίστηκαν συστηματικά και ύποκινήθηκαν από τις ΗΠΑ, έτσι πού ή χώρα βυθίστηκε επί μία δεκαετία σέ αιματηρό εμφύλιο πόλεμο. Και μόνο τό γεγονός ότι οί Σαντινίστας, για νά άποκρούσουν τή στρατιωτική επέμβαση, άναγκάστηκαν νά εφαρμόσουν τό μέτρο τής ύποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας για πρώτη φορά στη χώρα αυτή, δείχνει τους καταναγκασμούς πού δέχθηκε ή έξουσία τους. Ο άδυσώπητος αυτός πόλεμος κόστισε 50.000 νεκρούς και 200.000 άστεγους σέ μία χώρα μόλις 3.000.000 κατοίκων. Τά ύπόλοιπα συμπλήρωσε ή πείνα. Ο πληθωρισμός τά τελευταία δύο χρόνια, εξαιτίας του οικονομικού εμπάρκο πού έπέβαλαν τό Δ.Ν.Τ. και οί ΗΠΑ έφτασε τά 30.000%, ή οικονομία κατέρρευσε όχι γιατί ήταν σχεδιασμένη αλλά γιατί, σ' αυτή τή φοβερή πολιορκία απέξω και τήν έσωτερική αίμοραγία μέσα, δέν τής επέτρεψαν νά όρθοποδήσει. Τά ύπόλοιπα ήταν σχεδόν αυτόματη συνέπεια: και τά πολιτικά - στρατιωτικά μέτρα τών Σαντινίστας εναντίον τών κόντρας και ή μαζική μεταστροφή του καθολικού κλήρου προς τήν φιλελεύθερη κα Τσαμόρο, ισχυρά ύποστηριζόμενη, αυτή και ή οικογένειά της, από τις ΗΠΑ και ή άπώλεια τής πλειοψηφίας στις ύποδειγματικές δημοκρατικές εκλογές πού διενήργησαν οί Σαντινίστας. «Νίκησε ο πρόεδρος Μπούς» έγραφε ή *Barricada*, ή απογευματινή εφημερίδα του FSLN. Πράγματι. Νίκησε ο Μπούς και ή πείνα στην όποια καταδίκασε τό λαό τής Νικαράγουα. Όλα τά ύπόλοιπα, εύρωπαϊκή βοήθεια, διεθνής άλληλεγγύη δέν ήταν παρά λόγια πού τά πήρε ο άνεμος.

Τά περίπλοκα προβλήματα πού αντιμετώπιζει τώρα ή χώρα, κυρίως αυτά πού σχετίζονται μέ τόν άφοπλισμό του στρατού τών Σαντινίστας και του στρατού τών Κόντρας, θά πάρουν τό δρόμο τους. Πίσω έμεινε ή «επανάσταση τών ποιητών», όπως ονομάστηκε ή νικαραγουανή επανάσταση. Μαζί της και όλα τά κοινωνικά προβλήματα πού δέν μόρεσε νά λύσει. Μία καινούρια φάση άγώνων άρχίζει γι' αυτή τή μικρή και ματωβαμμένη χώρα.

Τί σημαίνει νά είσαι μαρξιστής στήν ΕΣΣΔ

του Μπόρις Καγκαλίτσκι

Ο Μπόρις Καγκαλίτσκι είναι πανεπιστημιακός, κοινωνιολόγος από τους δυναμικότερους διαφωνούντες στην ΕΣΣΔ, καί στέλεχος της άριστερης αντιπολίτευσης. Στόν «Πολίτη» έχουν δημοσιευθεί κατ' επανάληψη κείμενά του.

Ελπίζω ότι ο τίτλος της διάλεξής μου, που είναι εμπνευσμένος από τό γνωστό έργο του Όσκαρ Γουάιλντ, δέν είναι παραπλανητικός.* Σκοπεύω νά είμαι απόλυτα σοβαρός. Άν υπάρχει θέση για ειρωνεία στή σημερινή όμιλία, τότε αυτή είναι μία από τίς «ειρωνείες τίς ιστορίας» για τίς όποιες τόσο προφητικά μίλησε ό Ίσαάκ Ντούτσερ. Σκέφτηκα πολύ σχετικά μέ τό τί θά πώ σέ αυτή τή διάλεξη. Συνήθως οί βραβευόμενοι κατά τήν άπονομή τών βραβείων προσπαθούν νά βγάλουν ένα πολύ σοφό καί πολύ βαθύ λόγο για νά άποδείξουν στους έαυτούς τους καί στό κοινό ότι αξίζουν μία τέτοια τιμή. Θά είχα, ίσως, κάνει κι εγώ άκριβώς τό ίδιο άν ή πολιτική κατάσταση στή χώρα μου δέν ήταν κάπως διαφορετική καί άν τά τάνκς δέν άποτελοΰσαν καθημερινό θέαμα στους δρόμους σέ πολλές από τίς πόλεις μας. Άλλά, δυστυχώς, έτσι άκριβώς εξελίσσεται ή κατάσταση. Σήμερα καθένας περιμένει από κάποιον που έρχεται από τή Σοβιετική Ένωση στή Δύση νά μιλήσει για τά τελευταία πολιτικά γεγονότα. Έτσι κι εγώ, όντως, σκοπεύω νά μιλήσω όχι για τό παρελθόν αλλά για τό τί συμβαίνει στή χώρα μου σήμερα.

Δέν είναι εποχή για σοβαρή άκαδημαϊκή έρευνα. Άλλά μήπως σημαίνει αυτό, ότι αυτές τίς δύσκολες μέρες μπορούμε νά τά βγάλουμε πέρα χωρίς καθόλου θεωρία; Φαίνεται ότι ένα μεγάλο τμήμα τίς φιλελεύθερης διανόησης, μιλώντας από τό βήμα του Συνεδρίου τών Άντιπροσώπων του Λαού, στήν τηλεόραση καί μέσα από τίς σελίδες τών *Νέων τίς Μόσχας*, θεωρεί ότι μπορούμε. Καί, έν πάση περιπτώσει, αυτό τό τμήμα τίς κοινωνίας μας είναι βαθιά πεισμένο ότι μπορεί κάλλιστα νά τά καταφέρει κάτω από ό-

ποιεσδήποτε συνθήκες χωρίς τόν μαρξισμό. Πολύ πιθανόν αυτοί που σκέφτονται έτσι νά έχουν δίκιο: μπορούν νά ζήσουν καί χωρίς τόν μαρξισμό. Άλλά μπορεί ή κοινωνία, επίσης, νά τά καταφέρει χωρίς αυτόν;

ΠΕΡΕΣΤΡΟΎΚΑ ΚΑΙ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ»

Στό ιδεολογικό επίπεδο τά δύο πρώτα χρόνια τίς περεστρόϊκα συνιστοΰσαν τήν έκδίκηση τίς γενιάς του '60. Έκπρόσωποι αυτής τίς γενιάς βρέθηκαν άπροσδόκητα στό προσκήνιο· πολλοί από αυτούς ανακάλυψαν ότι είχαν πραγματική έξουσία. Ο φιλελεύθερος κομμουνισμός, ό όποιος είχε εμπνεύσει πολλούς διανοούμενους τήν περίοδο του Χρουτσόφ καί ό όποιος ύπέστη συντριπτικό πλήγμα μετά τήν εισβολή τών Σοβιετικών δυνάμεων στήν Τσεχοσλοβακία, ξαπανήρη πάνω του. Κάποιοι πίστεψαν ξανά στή δυνατότητα βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων άπ' τά πάνω καί ότι μία φιλελεύθερη μεταρρύθμιση τίς άγοράς, τήν όποία φαντάζονταν ως μία δεύτερη έκδοση τίς Νέας Οικονομικής Πολιτικής του Λένιν καί ή όποία θά εφαρμοζόταν υπό τήν καθοδήγηση τίς ήγεσίας του κόμματος μέ συνείδηση του ιστορικού ρόλου τίς, θά μάς οδηγούσε όμαλά καί σταθερά στή δημοκρατία. Καί ή προοδευτική διανόηση θά βοηθούσε αυτή τή διαδικασία μέσω συμβουλών καί έποικοδομητικής κριτικής.

Δυστυχώς τέτοιες ψευδαισθήσεις ήταν καταδικασμένες νά μήν διαρκέσουν πολύ. Έγινε γρήγορα σαφές ότι πίσω από τήν γενικότερη προσπάθεια για «άλλαγή» ύπήρχαν άντιμαχόμενα συμφέροντα: ότι ή μεταρρύθμιση τίς άγοράς ή όποία έμπαινε σέ εφαρμογή από τίς άρχές ήταν πρός όφελος του πιο σύγχρονου τμήματος του μηχανισμού — τίς τεχνοκρατίας — μιάς σύμμαχίας άνάμεσα σέ λίγες πολυεθνικές καί στήν παραδοσιακή γραφειοκρατική νομενκλατούρα, μέσω του συστήματος τών «μεικτών έπιχειρήσεων».

Βέβαια έγιναν κάποιες θετικές καί πραγματικές αλλαγές. Δέν πρέπει νά ύποτιμάμε τό ίδιο τό γεγονός ότι ό σοβιετικός λαός έχει τώρα πρόσβαση σέ γραπτά που μόνο τρία ή τέσσερα χρόνια πρίν θεωροΰνταν επικίνδυνα καί άνατρεπτικά. Αυτό δέν είναι σημαντικό μόνο για τούς διανοούμενους. Καί, παρόλους τούς γραφειοκρατικούς χειρισμούς, δέν ύπάρχει καμία άμφιβολία ότι ή πραγματοποίηση τών έκλογών πρίν λίγο καιρό καί οί μετέπειτα εργασίες του Συνεδρίου καί του Άνωτάτου Σοβιέτ τόνωσαν τήν πολιτική ζωή καί έδωσαν τήν ευκαιρία σέ αντιπολιτευτικές φωνές νά άκουστούν. Άλ-

* Αυτό είναι τό κείμενο διάλεξης εις μνήμην Ίσαάκ Ντούτσερ του 1989 που έδωσε ό Μπόρις Καγκαλίτσκι στις 18 Σεπτεμβρίου στο London School of Economics.

λά αν μιλάμε για την καθημερινή μας ζωή, για τον καθημερινό μας αγώνα για επιβίωση, θα ανακαλύψουμε ότι η περεστρόικα δεν ωφέλησε τις μάζες.

Οι φιλελεύθεροι του στύλ της δεκαετίας του '60 βρέθηκαν σε θέση άμυνας. Είδαν τους έαυτούς τους να αντικαθίστανται από πίο συνεπείς ύποστηρικτές της νεο-φιλελεύθερης ιδεολογίας: θαυμαστές της κυρίας Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρήγκαν. Άνεξάρτητα από το αν μās άρέσουν αυτές οι άπόψεις ήταν, σε κάθε περίπτωση, μάλλον πίο λογικές από τις άπόψεις των φιλελεύθερων κομμουνιστών. Πράγματι τό νά είναι κανείς υπέρ της χωρίς περιορισμούς ελευθερίας της άγοράς, υπέρ του «πλουραλισμού της ιδιοκτησίας», σημαίνει στην πράξη τή δημιουργία ενός ιδιωτικού τομέα και τή πώληση μετοχών των κρατικών επιχειρήσεων' αν θεωρεί κανείς ως μόνη έλπίδα για τή χώρα τους δυναμικούς επιχειρηματίες και όχι τήν εργατική τάξη, αν επιχειρηματολογεί κανείς υπέρ της ανάγκης νά εμπορευματοποιηθούν ή παιδεία, ή υγεία και ή περίθαλψη, μέ λίγα λόγια αν ύποστηρίζει κανείς μέ έργα ή μέ λόγια αυτά άκριβώς που προπαγανδίζονται και πραγματοποιούνται στή Δύση από τους δεξιούς, τότε τί νόημα έχει νά μιλάμε για σοσιαλισμό, για έπιστροφή στον «πραγματικό Λένιν» ή στην έμπειρία της δεκαετίας του 20ού; Για τους συνεπείς νεοφιλελεύθερους όλα αυτά δέν ήταν παρά ένα χρέος προς τήν παράδοση και τις πολιτικές συνθήκες, ένα προσωρινό παραπέτασμα όχι πλέον αναγκαίο μέσα στις συνθήκες της «γκλασνόστ». Οί φιλελεύθεροι του στύλ της δεκαετίας του '60 σκέφτονταν διαφορετικά. Πίστευαν ειλικρινά στή δυνατότητα σύνθεσης της φιλελεύθερης και της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Σήμερα πολλοί από αυτούς βλέπουν ότι οι ύποστηρικτές της μεταρρύθμισης έχουν ξεπεράσει τά όρια. Άλλά ή ιδεολογική ήγεμονία δέν είναι πιά στά χέρια τους. Και —τό χειρότερο— είναι άνίκανοι νά προτείνουν οποιαδήποτε στρατηγική έναλλακτική λύση. Ο φιλελευθερισμός του στύλ της δεκαετίας του '80 παρουσιάζεται στήν κοινωνία ως ο νόμιμος διάδοχος του φιλελευθερισμού της δεκαετίας του '60.

ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Η κυρίαρχη ομάδα τείνει όλο και περισσότερο προς ένα τεχνοκρατικό δρόμο, προσανατολιζόμενη προς τις άξίες της δυτικής κοινωνίας, έννοουμένης μέ ένα πολύ στενό και πρωτόγονο τρόπο. Η Δύση, στήν όποια ή φιλελεύθερη έλίτ και ή γραφειοκρατία προσβλέπουν, δέν είναι ένας πολιτισμός τριών χιλιάδων χρόνων αλλά τεχνολογία και

κατανάλωση. Η έπιθυμία συμμετοχής σε αυτόν τον επίγειο παράδεισο ύπαγορεύει μία πολιτική που άποσκοπεί στην αντίγραφη των δυτικών μεθόδων άνεξάρτητα από τό αν είναι κατάλληλες για τά δικά μας κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά επίπεδα. Σήμερα μικρή διαφορά ύπάρχει ανάμεσα στή σοβιετική κυρίαρχη έλίτ και στις φιλοδυτικές τεχνοκρατικές και έκσυγχρονιστικές έλίτ στήν πλειοψηφία των αναπτυσσόμενων χωρών. Βέβαια κανείς δέν προτίθεται νά άποκηρύξει τή σοσιαλιστική φρασεολογία έπίσημα, αλλά αυτή γίνεται όλο και λιγότερο αναγκαία. Στήν άρχή όσο άκόμη τό ιδεολογικό περίγραμμα της περεστρόικα παρέμεινε άσαφές, ο Γκορμπατσώφ και άλλα έπίσημα πρόσωπα μέ εύκολία χρησιμοποίησαν συνθήματα όπως «περισσότερη δημοκρατία σημαίνει περισσότερος σοσιαλισμός» και αναφέρονταν στα πλεονεκτήματα της αυτοδιαχείρισης ή της συμμετοχής των εργατών στή λήψη άποφάσεων.

Τώρα όλα αυτά ανήκουν στο παρελθόν. Τό περίγραμμα των νέων ιδεολογικών προτεραιοτήτων διαγράφεται σιγά-σιγά καθαρότερα. Στις σελίδες του έπίσημου τύπου (*Literaturnaya Gazeta*) μπορεί πάλι κανείς νά διαβάσει κριτική κατά του Ρώσου φιλοσόφου των άρχων του αιώνα Μπερντιάεφ και ως προς κάτι που δέν είχε αντίληφθει ή συνειδητοποιήσει. Αυτή τή φορά κατηγορείται ότι δέν αντίληφθηκε «τήν αλήθεια του καπιταλισμού» και ότι ήταν άνίκανος νά ξεπεράσει έντελώς τις μαρξιστικές επιδράσεις στο δημιουργικό του έργο. Τό *Ogonek* και άλλα έντυπα μās ενημερώνουν για τά έγκλήματα των μπολσεβίκων, που σκότωσαν τον τελευταίο Ρώσο Τσάρο. Και ή κριτική κατά του Τρότσκι και του τροτσκιισμού παίρνει διαστάσεις που ξεπερνούν και αυτής της έποχής του Στάλιν. Ωστόσο αυτό δέν είναι κατά κανένα τρόπο έκδήλωση πλουραλισμού ή ένδειξη εξασθένησης της λογοκρισίας. Οί λογοκριτές λειτουργούν και έπεμβαίνουν όταν βρουν κάτι άθθεντικά επικίνδυνο για τό σύστημα — στήν τωρινή του ένσάρκωση. Οί δημοσιογράφοι φτάνουν στο σημείο νά παραπονούνται ότι στο τέλος του 1989 ή λογοκρισία γίνεται άκόμη αυστηρότερη. Είκοσι χρόνια πριν ο Ίσαάκ Ντούτσερ μίλησε για τή συνείδηση του πρώην κομμουνιστή. Άποκηρύσσοντας τον σταλινισμό αυτοί οι πρώην κομμουνιστές δέν υπερασπίζονται άπλά τις άξίες της άστικής τάξης αλλά τις υπερασπίζονται μέ τήν παραδοσιακή σταλινική άδιαλλαξία. Η συνείδηση του πρώην κομμουνιστή έχει γίνει ένα είδος συλλογικής ταυτότητας για κάποιους ανθρώπους που έλέγχουν τους τομείς μέ τήν μεγαλύτερη έπιρροή των Σοβιετικών μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Τό 1989 τό έργο του γνωστού Φιλοσόφου Άλεξάντρ Τσίπκο σχετικά μέ τις «πηγές του σταλινισμού» δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο λαϊκό περιοδικό *Έπιστήμη και Ζωή* (*Nauka i Zhizn*). Ο συγγραφέας βρίσκει τις πηγές του σταλινισμού στον μαρξισμό και στήν σοσιαλιστική παράδοση που όδηγησε άπευθείας στο Γκούλαγκ. Αυτά δέν είναι καινούργια πράγματα για τό δυτικό αναγνώστη: ο Τσίπκο βασικά έπαναλαμβάνει τά έπιχειρήματα του Χάγκεκ, του Σολζενίτσιν, των Γάλλων «νέων φιλοσόφων» και πολλών άλλων συγγραφέων που έγραψαν πολύ πριν από αυτόν (ή μόνη διαφορά είναι ότι, όσο άφορά τό λογοτεχνικό ταλέντο, ο Τσίπκο είναι έμφανεστάτα κατώτερος από τους προκατόχους του). Τό άρθρο προκάλεσε τήν όργανισμένη αντίδραση των φιλελεύθερων της δεκαετίας του '60. Ο Όττο Λάτσης δημοσίευσε μία διαμαρτυρία σε ένα από τά περιοδικά μέ τή μεγαλύτερη κυκλοφορία στή Μόσχα, τό *Ζνάμια*. Άναφέρθηκε σε πολυάριθμες άσυναρτησίες στο άρθρο του αντίπαλό του, σε άνακριβείες όσον άφορά διάφορα γεγονότα και σε ένα άνεκδοτολογικό «τυπογραφικό λάθος» τό όποιο ο Τσίπκο διόρθωσε στήν διαδικασία της δημοσίευσης: «όπου έγραφε 'Θερμιτόρ' έννοούσε 'Μπρυμαίρ'». Τό άρθρο του Λάτσης ήταν πειστικό αλλά δέν είχε ούτε μπορούσε ποτέ νά έχει τον ίδιο αντίκτυπο μέ τό άρθρο του Τσίπκο. Τό θέμα δέν είναι τό επίπεδο των έπιχειρημάτων του ενός συγγραφέα ή του άλλου. Πίο σημαντικό στήν περίπτωση αυτή ήταν τό που δούλεψε ο Τσίπκο: *στών ιδεολογικό τομέα της Κεντρικής Έπιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Αυτή ή σχέση έξηγε, χωρίς άμφιβολία, γιατί ο Τσίπκο κατορθώνει νά έπιρρίπτει τήν ευθύνη για τον σταλινισμό στήν μπολσεβίκικη «Πα-

λιά Φρουρά» και σε όλόκληρη την μαρξιστική παράδοση αλλά παραλείπει προσεκτικά να ασκήσει κριτική στον Λένιν.

Αυτή η νέα φιλελεύθερη ιδεολογία που προωθείται από εκατομμύρια εφημερίδες και περιοδικά, από προγράμματα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, δεν μπορεί, παρόλα αυτά, κατά κανένα τρόπο, να γίνει η ιδεολογία των μαζών. Κοινωνιολογικές έρευνες δείχνουν ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού πιστεύει, όπως και πριν, στην κοινωνική δικαιοσύνη και ζητά μεγαλύτερη ισότητα. Τα διάφορα πρακτικά μέτρα που εισάγουν τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς έχουν συναντήσει αντίσταση, ακόμη και εκεί όπου όλα συμφωνούν ότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις είναι αναγκαίες. Η μεγάλη απεργία των άνθρακωφύχων τον περασμένο Ιούλιο και Αύγουστο έδειξε μία αυξανόμενη συνειδητοποίηση των εργατών όσον αφορά τα συμφέροντά τους, νοούμενα με όρους που θα αποτελούσαν ένα πολύ μεγάλο εμπόδιο στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς όπως αυτές προωθούνται από τους φιλελεύθερους ειδικούς. "Όλα αυτά προκαλούν θλιβερές σκέψεις στους φιλελεύθερους ιδεολόγους. Αισθανόμενοι να απειλούνται αναθεωρούν ριζοσπαστικά τις δικές τους ιδεολογικές θέσεις. Λίγο καιρό μετά τη δημοσίευση του άρθρου του Τσίπκο, ο Ίγκορ Κλνιάμκιν και ο Αντράνικ Μιγκράνιαν δημοσίευσαν στον τύπο άρθρα όπου απορρίπτουν όχι πια τον μαρξισμό αλλά τη *δημοκρατία* — προς όφελος άλλης οικονομίας της αγοράς. Θεωρούν ότι στην πράξη ο μόνος τρόπος να πραγματοποιηθεί μία φιλελεύθερη οικονομική μεταρρύθμιση είναι η δημιουργία ενός ισχυρού, αυταρχικού καθεστώτος ικανού να καταστείλει αποτελεσματικά την αντίσταση των μαζών.

"Όλα αυτά δεν είναι καινούργια πράγματα για τη Ρωσία. Η μετάβαση των φιλελεύθερων δυτικοφίλων σε αντιδημοκρατικές θέσεις είναι έντελως παραδοσιακή και συνηθισμένη. Μετά την επανάσταση του 1905 ένας μεγάλος αριθμός εξεχόντων στοχαστών με άριστερές - φιλελεύθερες τάσεις — ο Μπουλγκάκωφ, ο Μπερντιάεφ, ο Στρούβε και άλλοι — έγραψαν στην συλλογή *Vekhi* (*Όρόσημα*) σχετικά με την αναγκαιότητα της συμφιλίωσης με τον τσαρισμό και υπέρ της διατήρησης ενός αυστηρού, αυταρχικού καθεστώτος, ικανού να προστατεύσει την καλλιεργημένη ελίτ από την όργη των μαζών. Η αλήθεια της ιστορικής εμπειρίας έδειξε ότι η προστασία ήταν αναξιόπιστη. Η επανάσταση πραγματοποιήθηκε έτσι κι αλλιώς και αποδείχτηκε πιο αίματηρή από όσο θα είχε υπορέσει κανείς να προβλέψει το 1905. Οι ηγέτες των Ρώσων φιλελευθέρων — οι Καντέτ — την εποχή των Ve-

khi απομακρύνθηκαν από τους συγγραφείς τους, αλλά μετά την Επανάσταση ξαναβρέθηκαν στην ίδια όχθη.

Η ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΟΦΙΛΙΑΣ

Η ιστορία επαναλαμβάνεται — την πρώτη φορά με τη μορφή τραγωδίας, τη δεύτερη με τη μορφή φάρσας. Σήμερα βρισκόμαστε στη φάρσα. Το φιλελεύθερο κοινό είναι αγανακτισμένο με την προδοσία του Κλνιάμκιν και του Μιγκράνιαν. Άλλά, δυστυχώς, ο Μιγκράνιαν και ο Κλνιάμκιν απέχουν πολύ από το επίπεδο του Μπουλγκάκωφ του Στρούβε, για να μην αναφέρω αυτό τον εξέχοντα στοχαστή τον Μπερντιάεφ. Και αυτοί που τους άσκησαν κριτική απέχουν πολύ από τους ηγέτες του κόμματος των Καντέτ του 1905, στο οποίο συγκεντρώθηκαν οι πιο λαμπροί εκπρόσωποι της Ρωσικής αστικής διανοήσης εκείνης της εποχής.

Η δυτικοφιλή ιδεολογία τότε και τώρα βρίσκεται μέσα σε μία άλυτη αντίφαση. Λόγω της απουσίας κοινωνικών δομών και τάξεων «δυτικού» τύπου, η μόνη δύναμη ικανή να εξασφαλίσει αλλαγή στην κοινωνία κατά τον δυτικό τρόπο, δηλαδή ικανή να ασκήσει εξουσία πάνω στην φυσική διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης, είναι το αυταρχικό, δεσποτικό καθεστώς, το οποίο δεν έχει τίποτα το κοινό με τις δυτικές παραδόσεις. Σε ποιο βαθμό είναι προετοιμασμένο το κράτος να αναλάβει αυτό τον ρόλο; Αφ' εαυτού το γεγονός ότι η επίσημη γραφειοκρατία, η οποία είχε νομιμοποιήσει την κυριαρχία της με ύποσχες ειδημερίας για τη χώρα μέσω μη καπιταλιστικών οδών, στρέφεται τώρα σε καπιταλιστικές μεθόδους, είναι ένδειξη της ολοκληρωτικής ιστορικής και ιδεολογικής χρεωκοπίας του συστήματος, του θανάτου του παραδοσιακού σταλινισμού. Άλλά η μετατροπή αυτού του καθεστώτος σε καπιταλιστικό είναι πολύ άπιθανη.

Συναντάμε την λογική αντίφαση του μεταθερμιδοριανού καθεστώτος. Ο Θερμιδότης του Στάλιν, όπως και ο γαλλικός Θερμιδότης, ήταν ουσιαστικά μία *άντεπανάσταση ή οποία ξεπήδησε μέσα από την ίδια την επανάσταση και ή οποία ήταν κατά ένα σημαντικό βαθμό ή συνέχεια και ή ολοκλήρωση της επανάστασης*. Κατά συνέπεια ή προσπάθεια να αναχθεί ο μολοσεβικισμός σε ένα άλλο πρόδρομο του σταλινισμού δεν πείθει κανένα.

Με τη σειρά του το καθεστώς, το οποίο έχει χρησιμοποιήσει με τον καλύτερο τρόπο την επαναστατική κληρονομιά για την δική του ιδεολογική διακίωση, ευχαρίστως θα ξεφορτωνό-

ταν αυτή την κληρονομιά, αλλά είναι άνικανο να τό κάνει. Η υπόσχεση ενός «μη-καπιταλιστικού» δρόμου είναι ακόμη ουσιαστική για τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας του συστήματος, ακόμη κι αν αυτό τό σύνθημα αντιφάσκει με την πράξη. Έξάλλου αυτό που ζούμε σήμερα δεν είναι ή δημιουργία μιας αστικής τάξης και καπιταλιστικών σχέσεων με την δυτική έννοια του όρου, αλλά ή εμφάνιση ενός άπαισιού τέρατος, ενός είδους *άρνητικής σύγκλισης* ή οποία συνδυάζει τά χειρότερα χαρακτηριστικά και των δύο συστημάτων, ανατολικού και δυτικού τύπου. Το όνομά-ζουμε *σταλινισμό της αγοράς*. Το έρώτημα είναι πόσο βιώσιμο θά αποδειχθεί αυτό τό τέρας. Κατά πόσα πιθανότητα δεν θά ζήσει για πολύ καιρό.

Τό σκεπτικό πίσω από αυτή την στρατηγική ανάπτυξη είναι παντελώς παραδοσιακό. Μία μειοψηφία δίνει στον εαυτό της τό δικαίωμα να ασκήσει εξουσία επί της πλειοψηφίας στό όνομα αυτής της πλειοψηφίας· ο πλούτος, ή ανάπτυξη της οικονομίας και ή οικοδόμηση σύγχρονων επιχειρήσεων θεωρούνται ως τά μόνα κριτήρια προόδου. "Αν οι μολοσεβίκοι έβλεπαν την οικονομία σαν ένα μεγάλο εργοστάσιο τότε, σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους ή κοινωνία και ή οικονομία θά έπρεπε να διοικούνται σαν ένα *τεράστιο σουπερμάρκετ*. Συμμετρικές ψευδαισθήσεις και μία υπεραπλουστευτική προσέγγιση της πραγματικότητας συνδέουν τον σημερινό σταλινισμό της αγοράς με τον πρώιμο σταλινισμό της δεκαετίας του '20, ο όποιος σχηματίστηκε μέσα στό κόμμα των μολοσεβίκων. Στην καρδιά και των δύο βρίσκονται διαστρεβλωμένες αντιλήψεις περί ριζοσπαστισμού και προόδου: και στους δύο, ή υιοθέτηση μιας τέτοιας λογικής, έστω και μόνο από ένα τμήμα της διανοήσης, μαρτυρεί ή βαθιά κρίση τους. Οι έγκωμιαστικοί για τον αυταρχισμό και την έκβιομηχάνιση σίχτοι του Μαγιακόφσκι είναι για τους κριτικούς του ένδειξη εκφυλισμού του ταλέντου του. Άλλά και πολλά από αυτά που λέγονται σήμερα υπέρ του δικαίου του δυνατού, υπέρ της τέχνης του έμπορίου και του κατανάλωτισμού ως ύψιστου αγαθού δεν είναι λιγότερο τερατώδη. Άλλά ή φάρσα είναι φάρσα — δεν έχει ακόμη υπάρξει ένας νέος Μαγιακόφσκι ανάμεσά τους.

Η κρίση της διανοήσης είναι τώρα σε εξέλιξη. Η απόρριψη των δημοκρατικών ιδεωδών και των «κοινοφελών» ιδεών, οι όποιες ήταν άποφασιστικής σημασίας για την παλιά διανοήση άνεξάρτητη από κομματική ταυτότητα και οι όποιες ήταν ακόμη διαδεδομένες την δεκαετία του '60, σημαίνει, στην πράξη, απόρριψη της διανοήσης και της ιδιαιτέρης θέσης

της στὴν κοινωνία, ὡς μαζικοῦ χώρου ἐναπόθεσης ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιών, καθὼς ἐπίσης ἀντικατάσταση τοῦ ρωσικοῦ *intelligent* ἀπὸ τὸ δυνατὸ *intellectual*, ἀλλὰ χωρὶς τὴ δυτική ἐκπαίδευση καὶ ἱκανότητα. Ἐχοντας πάψει νά εἶμαστε «ἰντελιγκέντσια» μέ τὴ ρωσική ἔννοια τοῦ ὄρου καὶ μὴν ἔχοντας γίνει αὐθεντικοὶ διανοοῦμενοι δυτικοῦ τύπου, κινδυνεύουμε νά ἐξαφανιστοῦμε, ἔχοντας ἀντικαταστήσει τοὺς ἑαυτοὺς μας μέ τὸ τίποτα.

Ἡ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΗΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗΣ

Εὐτυχῶς ὑπάρχει ἀκόμη κάποια ἐλπίδα. Τὰ παράπονα τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν ἀξιοματούχων σχετικὰ μέ τὴν ὀρηκτικὴ ἀνοδο τοῦ «ἀριστεροῦ ριζοσπαστισμοῦ» ἔχουν κάποια βάση. Ἡ νέα γενιά τῆς διανόησης, ὅπως οἱ προκάτοχοί τους τριάντα ἢ ἑκατὸ χρόνια πρὶν, δέν μπορεῖ νά βρεῖ θέση γιὰ τὸν ἑαυτὸ της στὸ σύστημα πού τώρα δημιουργεῖται. Ἡ ἐξέγερση τῆς νέας γενιᾶς ἐκφράζεται πρὸς τὸ παρόν, καλύτερα μέσω τῆς μουσικῆς ρόκ παρά μέσω τῆς λογοτεχνίας (μολονότι, ὅσο κι ἂν φανεῖ παράδοξο, ἡ λογοτεχνικὴ ποιότητα τῶν στίχων τῆς μουσικῆς ρόκ ἔχει ἐξαφνα ἀρχίσει νά βελτιώνεται ραγδαῖα). Προφανῶς, πρέπει ἀκόμη νά μᾶς γίνουν οἰκεία τὰ νέα λογοτεχνικά ὀνόματα, ἐνῶ τὰ νέα πολιτικά συνθήματα μᾶς εἶναι ἤδη οἰκεία. Ἡ νέα διανόηση, ἀκριβῶς, ἔχει δημιουργήσει τὴ ραχοκοκαλιά τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖο κερδίζει ἔδαφος μέ ταχείς ρυθμούς. Μπορεῖ στίς σελίδες τοῦ λογοκριμένου τύπου σπάνια νά βρῆ κανεὶς κριτικὴ κατὰ τῶν μύθων τῶν φιλελευθέρων ἀλλὰ βρίσκει σίγουρα στὰ καινούργια σαμίζντάτ. Μιά ἐναλλακτικὴ ἀριστερὴ προοπτικὴ δημιουργεῖται.

Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη γιὰ τὴν ὁποία τώρα προετοιμαζόμαστε εἶναι ἡ μάχη γιὰ τίς δημοτικές καὶ βουλευτικές ἐκλογές πού θά πραγματοποιηθοῦν μέσα στοὺς ἐπόμενους ἑξὶ μῆνες. Δέν ἀποκλείεται ὁ μηχανισμὸς νά πάψει νά ἐλέγχει ἕνα πλῆθος μεγάλων πόλεων στὴ Ρωσία καὶ ἕνα ἀριθμὸ Δημοκρατιῶν, πρὸς ὄφελος τῶν κινημάτων Λαϊκῶν Μετώπων. Στὴ Ρωσία πιστεύουμε ὅτι ἕνας συνασπισμὸς τῶν δυνάμεων τῶν Λαϊκῶν Μετώπων θά μπορούσε ἀκόμη καὶ νά κερδίσει τὴν πλειοψηφία στὰ σοβιέτ τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Λένινγκραντ. Πιστεύουμε ὅτι τὸ Λαϊκὸ Μέτωπο πρέπει τότε νά προτείνει τίς δικές του λύσεις γιὰ τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, μέ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῶν οικονομικῶν δομῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς διοίκησης καὶ μέ τὴν ὑπαγωγή τους στὴν

ἀρμοδιότητα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

Ἐπὶ αἴτημα γιὰ σοσιαλιστικές ἰδέες στὴν κοινωνία. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο αὐτές οἱ ἰδέες προκαλοῦν τέτοιο φόβο στίς ὑπάρχουσες δυνάμεις ἐξουσίας. Τὸ νά δημοσιεύσεις Τρότσκι προκαλεῖ περισσότερο φόβο ἀπὸ τὸ νά δημοσιεύσεις Σολζενίτιν· τὸ Ἄρχιπέλαγος Γκούλαγκ ἤδη κυκλοφορεῖ σὲ πολλές χιλιάδες ἀντίτυπα, ἀλλὰ τὰ πῶ σημαντικὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι ἀκόμη κυκλοφοροῦν παράνομα. Ἀλλὰ πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι τὰ αἰτήματα τῶν μαζῶν γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δέν ἀρκοῦν ἀπὸ μόνα τους γιὰ νά στοιχειοθετηθεῖ μιὰ πραγματικὴ ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ, ἡ ὁποία νά εἶναι πολιτιστικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ταυτόχρονα.

Τὸ σύνθημα γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δέν εἶναι, μέ τὴν στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, οὔτε σοσιαλιστικὸ οὔτε μαρξιστικὸ. Ὁ ὕλισμὸς τοῦ Κάρλ Μάρξ δέν προϋπέθετε τὴν ἀπλή ἐξάρτηση τῆς ἀνθρωπότητας ἀπὸ τὴν οἰκονομία — αὐτὸ ἦταν γνωστὸ πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτόν— ἀλλὰ μιὰ βαθιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ στὸν τρόπο παραγωγῆς πού σχηματίζεται μέσα στὸ πλαίσιο της. Τὸ ἔργο τῶν σοσιαλιστῶν εἶναι ἀκριβῶς νά ἀλλάξουν τίς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων στὴ διαδικασία παραγωγῆς καὶ ὄχι νά ἀνακατανεῖμουν τὴν ἰδιοκτησία μηχανικὰ ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς καὶ στοὺς πλουσίους. Αὐτὴ ἡ θέση ἀρχῆς ἔχει συχνά ξεχαστεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς σοσιαλδημοκράτες μέ τὸν ἀνακατανεμητικὸ σοσιαλισμὸ τους καὶ ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες ὄλων τῶν εἰδῶν, πού ἔμπνέονται ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ οὐτοπία τῆς παγκόσμιας ἰσότητος.

Πρέπει νά βροῦμε λύσεις σὲ πολλὰ ἐρωτήματα, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα πῶς θά συνδυάσουμε τὴν οἰκονομικὴ ἀποτελεσματικότητα μέ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἐλπίδων τῶν μαζῶν γιὰ περισσότερη κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Ἐδῶ ἐπιμέρους μέτρα γιὰ νά διορθωθοῦν οἱ «ἀκρότητες τῆς ἀγορᾶς» δέν ἀρκοῦν. Ὁ μόνος τρόπος πού ἐμεῖς βλέπουμε εἶναι νά συμπεριληφθοῦν οἱ σχέσεις τῆς ἀγορᾶς σὲ ἕνα γενικότερο πλαίσιο δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ αὐτοδιαχείρισης καὶ μέ αὐτόν τὸν τρόπο νά χρησιμοποιηθοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀγορὰ μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς ἐγγυητῆς καὶ προστάτης τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ δέν μπορεῖ ποτε αὐτόματα νά ὑπηρετήσῃ κοινὰ συμφέροντα. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τὸ λόγο δέν μπορεῖ καὶ δέν πρέπει νά κατέχει κεντρικὴ θέση στὸ σύστημα ἀξιών μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται νά γίνει δημοκρατικὴ καὶ ἀνθρώπινη. Κάθε ἀνθρώπος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἱκανότητές του, τὸ εἰσόδημά του καὶ τὴν τύ-

χη του πρέπει νά ἔχει δικαίωμα σὲ μιὰ ἀξιοπρεπὴ ζωὴ. Μιὰ κοινωνία πού μετατρέπει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ σὲ καθημερινὴ πρακτικὴ θά εἶναι σοσιαλιστικὴ κοινωνία. Οἱ ἄνθρωποι πού θεωροῦν αὐτὴ τὴν ἀρχὴ κεντρικὴ γιὰ τὴ ζωὴ τους πρέπει ἀναπόφευκτα νά γίνουν σοσιαλιστές.

Σήμερα περισσότερο ἀπὸ ποτὲ χρειαζόμαστε ἕνα ριζοσπαστικὸ σύστημα ἀξιών. Ἀλλὰ αὐτὸ δέν ἀρκεῖ. Πρέπει νά ικανοποιήσουμε τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἀνάπτυξης, τὴν ἀπλουστευτικὴ εἰκόνα περὶ προόδου ὡς τὴν συσσώρευση ὑλικῶν ἀξιών. Σήμερα ἡ χώρα μας καὶ ὁ κόσμος χρειάζονται ἀνθρώπους ἱκανοὺς νά σκέφτονται διαλεκτικὰ ἀνθρώπους πού ὀδηγοῦνται ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν μαζῶν καὶ πού ἔχουν ἐμπιστοσύνη στίς μάζες· ἀνθρώπους πού μπορεῖ νά συνδυάσουν τὴν γνώση μέ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ. Ἴσως κάποιος μπορεῖ νά ὑποδείξει ἕνα ἄλλο δρόμο — μολονότι, ἐγώ, προσωπικά, δέν μπορῶ νά φαντασθῶ ὅτι μιὰ τέτοια ἄποψη γιὰ τὸν κόσμο θά μπορούσε νά ἀναπτυχθεῖ πουθενά ἄλλου παρά μέσα στὸ πλαίσιο τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης.

Ὁ μαρξισμὸς, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν κληρονομία τῶν «κλασσικῶν συγγραφέων» καὶ τῶν ἀναθεωρητῶν ὄλων τῶν εἰδῶν, οἱ νεοφορτικὲς ἐρευνες τοῦ Μαρκοῦζε καὶ τοῦ Φρόμ, ὁ ὕλιστικὸς μαρξισμὸς τοῦ Σάρτρ, ἡ ἐκλεπτυσμένη ἀνάλυση τοῦ Γκράμισι στὰ «Τετράδια τῆς Φυλακῆς» καὶ ἡ ἀντιφατικὴ ἀλλὰ σταθερὰ γόνιμη ἐπαναστατικὴ σκέψη στὰ γραπτά τοῦ Τρότσκι, λόγω ὅλου αὐτοῦ τοῦ πλοῦτου, σὲ καμιά περίπτωση δέν θά ἔπρεπε νά θεωρηθοῦν ὡς συνάθροιση ἐριστικῶν καὶ ἀπόκρυφων κειμένων. Χρειαζόμαστε κείμενα μόνο γιὰ νά ἀφομοιώσουμε τὰ μαθήματα κριτικῆς μεθόδου πού ὑπάρχουν σὲ αὐτὰ, γιὰ νά σχηματίσουμε τὴ δική μας κουλτούρα σκέψης καὶ γιὰ νά παρακινηθοῦμε πρὸς νέες θεωρητικὲς ἀναλύσεις, οἱ ὁποῖες θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά δώσουμε ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού ἀντιμετωπίζουμε σήμερα.

ΕΝΑΣ ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ, ὁ δρόμος πρὸς τὴ δυτικὴ παράδοση, ἂν τὴ δοῦμε ὄχι σάν ράφια ἐνός σουπερμάρκετ ἀλλὰ σάν πραγματικὸ πλοῦτο πολιτικῆς πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐμπειρίας σὲ ὅλη τῆς τὴν ἀντιφατικότητα. Ἐνῶσω παραμένουμε οἱ ἑαυτοὶ μας πρέπει καὶ νά ὑπερνηκίσουμε τὸν ἐπαρχιωτισμὸ. Πρέπει νά ἀνοίξουμε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας, ἕνα δρόμο περὶ τὸν κόσμο, πού δέν εἶναι μόνον ἡ Δύση. Τέλος, πρέπει νά πραγματοποιήσουμε

τήν ιστορική και, για την ρωσική κουλτούρα πολύ δύσκολα μετάβαση από τον «ευρωπαϊσμό» και τον «δυτικισμό» στην παγκοσμιότητα. Και ο μαρξιστικός διεθνισμός μπορεί να μάς βοηθήσει σε αυτό.

Τό σύνθημα του «κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού» που έριξε ο Γκορμπασώφ, σήμερα δέν χρησιμεύει παρά ως δικαιολογία για να στρέψουμε τα νώτα μας στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας, που ζει, όπως είναι γνωστό, πέρα από τα σύνορα της Ευρώπης. Έργο μας δέν είναι μόνο να παλέψουμε για μιά Ευρώπη των υπερεθνικών εταιρειών και των τεχνοκρατών, αλλά να κάνουμε την Ευρώπη τμήμα ενός πιά ανθρώπινου και δικαίου κόσμου

Διάφορες κουβέντες του συρμού σχετικά μέ τις πανανθρώπινες αξίες

από μόνες τους δέν βοηθούν την κατάσταση. Για να κατανοήσει κανείς τά ανθρώπινα δικαιώματα στην πράξη πρέπει να αλλάξει τις πολιτικές και κοινωνικές δομές και, κατά συνέπεια, να πάρει μέρος στον άγώνα των καταπιεσμένων ενάντια στους καταπιεστές, των εκμεταλλεομένων ενάντια στους εκμεταλλευτές. Αυτή είναι βασική αρχή στην μαρξιστική ήθική, χωρίς την οποία επικλήσεις στο κοινό καλό αιώρούνται στον άερα ή γίνονται ή δικαιολογία για την ίδια την μισθοφορική πολιτική των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων στη Ρωσία ή σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου που όνειρεύονται να ένσωματωθούν στην παγκόσμια κυρίαρχη τάξη και να πάρουν έτσι και αυτή τό κομμάτι τους από την πίττα.

Είναι τώρα καιρός να αποτινάξουμε

τήν ύπνωση που μάς προκαλεί ο φιλελεύθερος λόγος και να κάνουμε μιά επιλογή. Είτε μέ τις κυρίαρχες έλίτ ενάντια στο λαό είτε μέ την πλειοψηφία της ανθρωπότητας ενάντια σε οτιδήποτε της απαγορεύει να ζει μέ αξιοπρέπεια. Μέ αυτό τό έρώτημα είμαστε αντιμετώποι όλοι μας σήμερα σε διάφορα μέρη του κόσμου. Άλλά τίθενται μέ ιδιαίτερη δξύτητα στη Ρωσία. *‘Η Ρωσία θά γίνει πάλι τμήμα ενός ενιαίου κόσμου· τό έρώτημα που τίθεται είναι τί είδους κόσμος θά είναι αυτός. ‘Η άπάντηση σε αυτό τό έρώτημα εξαρτάται κατά ένα μεγάλο βαθμό από έμάς.*

μετάφραση: Λιάνα Θεοδωράτου

θέμα του μήνα: βιογραφίες

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ

ΒΙΒΛΙΑ
ελληνική και ξένη λογοτεχνία
εκδόσεις τεχνής
φιλοσοφία
πολιτική
ψυχολογία
παιδικά
κινηματογράφος
θεατρο
ξενογλώσσα
τεχνες
γκραβούρες
λιθογραφίες
μεταξοτυπίες
αφίσσες

πλάκα - βύρωνος 9 - τηλ. 3222394

ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΤΥΠΟΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΛΟΓΗ
ΧΑΜΗΛΟΤΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ

ΠΑΡΗΣ ΚΑΙ ΜΟΝΙΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΑΝΤΙΕΞΕΔ/ΑΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ "Ελεύθερος Τύπος"

Ο σύντροφος αυτοκτονεί

«άγνωστου αυτόχειρος»

Λίγες μέρες μετά τα δραματικά γεγονότα στο Ανατολικό Βερολίνο, μιά είδηση που πέρασε σχεδόν απαρατήρητη ήταν ότι μερικοί κομμουνιστές αξιωματούχοι αυτοκτόνησαν. "Αν οι αυτόχειρες ήταν μέλη της ηγεσίας του κόμματος ή επώνυμοι θά είχαμε ίσως μάθει περισσότερα αλλά, όπως φαίνεται, επρόκειτο για έπαρξιακά μεσαία ή κατώτερα στελέχη, και μέσα στην παραζάλη των ημερών εκείνων ή υπόθεση ξεχάστηκε, γιά να ξαναέρθει όμως στην επιφάνεια μέ τό κείμενο που ακολουθεί.

Κατ' αρχάς θά πρέπει νά πω ότι ή ταυτότητα του συγγραφέα παραμένει άγνωστη. Τό κείμενο, ή μάλλον τό αντίγραφο που είδα εγώ στό Λονδίνο, δέν φέρει ύπογραφή, και τό μόνο που κατάφερα νά μάθω από ένα Γερμανό φίλο μου ήταν ότι κάποιος πέρασε τό τείχος περί τά τέλη Νοεμβρίου μέ τό πρωτότυπο στή τσέπη του, κι από κει τά πράγματα πήραν τό δρόμο τους. "Αν και δέν ξέρουμε τό όνομα του αυτόχειρα, όρισμένες αυτοβιογραφικές αναφορές του μάς επιτρέπουν νά σκιαγραφήσουμε κάπως άχνά τό πορτρέτο του. Σίγουρα δέν ήταν νέος. "Η κομματική του ιδιότητα δέν καθορίζεται αλλά, από τά λεγόμενά του, βγαίνει καθαρά τό συμπέρασμα ότι εντάχθηκε στό κομμουνιστικό κόμμα πριν από τόν πόλεμο, κι ότι άμέσως μετά τόν πόλεμο δίδαζε γιά λίγο σέ κάποια σχολή κομματικών στελεχών. "Ο ίδιος όμολογεί ότι έχει άσχοληθεί έρασιτεχνικά μέ τή φιλοσοφία και φαίνεται νά έχει ιδιαίτερη και ίσως ιδιότυπη άδυναμία στόν Κάντ. Τά λόγια του πάντως δείχνουν μιά άρκετή έντονη περιέργεια γιά θεωρητικά θέματα και επί πλέον είναι άρκετά καλά ένημερωμένος γιά τίς θεωρητικές συζητήσεις που γίνονται στή Δύση τά τελευταία χρόνια. Δέν αποκλείεται σ' αυτό νά βοήθησαν και τά ταξίδια του στό έξωτερικό. Κοντολογίς, δέν είναι από εκείνους τούς Ανατολικοευρωπαίους που βλέπουν τή Δύση μέσα από τά επίσημα κομματικά γυαλιά.

Αυτά είναι τά μόνα στοιχεία που μόρεσα νά συναγάγω γιά τόν συγγραφέα. "Εκείνο όμως που δημιουργεί τά περισσότερα και τά πιο ένδιαφέροντα έρωτηματικά είναι τό ίδιο τό κείμενο. Πρώτα άπ' όλα τό πότε γράφτηκε: σύμφωνα μέ τά λεγόμενά του τό κείμενο γράφτηκε τήν παραμονή τής αυτοκτονίας του, που τοποθετείται χρονικά τό πολύ 3 μέ 4 μέρες μετά τά γεγονότα στό Βερολίνο, δηλαδή όχι άργότερα από τά μέσα Νοεμβρίου. "Αλλά τότε πώς είναι δυνατόν νά μιλάει γιά τόν Χάβελ και τόν Ντούμπτσεκ και γιά γεγονότα που έλαβαν χώρα στήν Τσεχοσλοβακία δυό βδομάδες μετά; "Υπάρχουν και άλλα πρωθύ-

στερα στοιχεία, θά αναφέρω όμως μόνο ένα, ίσως τό πιο σημαντικό. Τό έγγραφο γιά τή μελλοντική στρατηγική που θά πρέπει νά ακολουθήσει τό άριστερό κίνημα συμπίπτει άπόλυτα σχεδόν μέ τήν εισήγηση που έκανε σέ έκτακτη σύνοδο του βρεττανικού κομμουνιστικού κόμματος ό διευθυντής του περιοδικού "Ο Μαρξισμός Σήμερα και δημοσιεύθηκε στήν έφημερίδα Sunday Times, μετά τήν ύποτιθέμενη αυτοκτονία.

Μήπως καθυστέρησε ή αυτοκτονία; Είναι μάλλον άπίθανο. "Αν αποκλείσουμε όμως αυτή τήν έκδοχή τότε διαγράφεται ή πιθανότητα νά μήν ισχύει κανένα από τά «βιογραφικά» στοιχεία του κειμένου και νά είναι άλλη ή πατρότητα και διαφορετικές οι περιστάσεις κάτω από τίς όποιες γράφτηκε. Στήν περίπτωση αυτή θά μπορούσαμε ίσως νά διαβάσουμε όρισμένα στοιχεία του κειμένου χρησιμοποιώντας άλλο κλειδί. Δέν ξέρω αν είναι θεμιτό νά χρησιμοποιήσει κανείς ύπέρμετρα τή φαντασία του, αλλά, δέν αποκλείεται ή παρουσίαση του κειμένου νά αποδειχθεί σκηνοθετημένη (π.χ. κάποιος αυτοκτονεί όταν πέφτει τό τείχος και τό σημείωμα που αφήνει πίσω του περνάει μέσα από τό τείχος γιά νά φθάσει στή Δύση) και μερικές «πληροφορίες», όπως ότι ό συγγραφέας σκοπεύει νά αυτοκτονήσει πέφτοντας στό ποτάμι (τής ιστορίας που δέν γυρνάει πίσω;) μέσα από μιά τέτοια άνάγνωση άποκτούν άλληγορικές σχεδόν διαστάσεις. Θά μπορούσε νά φθάσει κανείς μέχρι του σημείου νά άμφισβητήσει αν τό τελικό συμπέρασμα είναι τόσο άπαισιόδοχο ώστε νά δικαιολογεί τήν αυτοκτονία.

Δέν είμαι σέ θέση νά δώσω άπάντηση στα έρωτήματα αυτά, όπως επίσης δέν είμαι άρμόδιος νά έχω γνώμη γιά τό θεωρητικό μέρος του κειμένου. Θά διακινδυνεύσω όμως μιά γνώμη: όποιες και νά ήταν οι περιστάσεις υπό τίς όποιες γράφτηκε, και όποιες και νά ήταν οι άλληγορικές ή μή προθέσεις του συγγραφέα, νομίζω ότι σημασία έχει τό περιεχόμενο.

George Johnston

"Η μετάφραση στα έλληνικά έγινε από τήν άγγλική μετάφραση και όχι από τό γερμανικό πρωτότυπο. (Τά άποσπάσματα από τήν πρώτη Κριτική του Κάντ είναι από τήν άπόδοση του Αναστάσιου Γιανναρά). Κάτι τέτοιο μπορεί νά ίσοπέδωσε τό αρχικό ύφος του κειμένου, αλλά, κι εγώ μέ τή σειρά μου πιστεύω ότι προέχει τό περιεχόμενο.

Γιώργος Γιαννουλόπουλος

Τουλάχιστον δέν θά εἶμαι ὁ πρῶτος, μέ πρόλαβαν ἄλλοι. Χθές στή περιφερειακή ἐπιτροπή μάθαμε ὅτι λίγες ὥρες μετά τά γεγονότα στό Βερολίνο δύο κομματικά στελέχη αὐτοκτόνησαν. Τόν ἕνα τόν θυμάμαι ὅταν ἦταν μαθητής σ' ἕνα ἰνστιτούτο στελεχῶν ὅπου διδάσκα γιά μερικούς μήνες λίγο μετά τόν πόλεμο. Ἦταν ἄλλοι καιροί τότε.

Ἔτυχε νά βρισκομαι στά γραφεῖα ὅταν ἔφτασαν τά μαντάτα καί χωρίς νά τό πολυσκεφθῶ ἀποφάσισα ὅτι ἡ καλύτερη τακτική ἦταν νά καταγράψω τίς ἀντιδράσεις τῶν συντρόφων. Καμιᾶ ἀντίδραση, κανένα σχόλιο πέρα ἀπό κοινοτοπίες, καμιᾶ σχεδόν σύσπαση τοῦ προσώπου. Ἡ εἶδηση ἔπεσε σάν ἀστροπελέκι πάνω στά νερά μιᾶς λίμνης χωρίς νά τά ταράξει. Τίς τελευταῖες μέρες μάθαμε νά μήν ἀντιδρούμε, μάθαμε νά φυλαγομάστε γιατί δέν μπορούμε νά προβλέψουμε πῶς θά ἐρμηνευθεῖ ἡ στάση μας, ἡ «τοποθέτησή μας», ὅπως συνηθίζαμε νά λέμε. Σημεῖο τῶν καιρῶν κι αὐτό. Τίς παλιές καλές μέρες οἱ ἀντιδράσεις μας ἦταν ὑποχρεωτικά σαφείς καί δημόσιες. Τά πράγματα εἶχαν τό νόημα τους.

Ἀπό τότε πού πῆρα τή μεγάλη ἀπόφαση μέ βασανίζει ἕνα πρόβλημα: πῶς θά ἐρμηνεύσουν τήν αὐτοκτονία μου. Ὅχι φανερά, γιατί ξέρω ὅτι φανερά δέν θά ἀντιδράσουν, ἀλλά μέσα τους. Ποιά κίνητρα θά μοῦ καταλογίσουν; Ἡ μου ἀραγε ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν λόγους νά φοβούνται, θά ἀναρωτηθοῦν ἴσως, ἀπό ἐκείνους πού τώρα μπορεῖ νά κληθοῦν νά λογοδοτήσουν καί νά πληρώσουν; Μήπως τό κίνητρο δέν ἦταν ὁ φόβος ἀλλά οἱ τύψεις; Ἡ μήπως ἀνοίξαν ξαφνικά τά μάτια μου καί μ' ἐπνίξε ἡ ντροπή καί ἡ ἀπογοήτευση; Ἀν θέλετε νά καταλάβετε σύντροφοι διαβάστε αὐτό τό κείμενο, διαβάστε το προσεχτικά, νομίζω ὅτι θά βρεῖτε τήν ἀπάντησι.

Ἀπό πού ἀρχίζει κανεῖς ὅταν βρίσκεται στό τέλος;

Πρῖν ἕνα χρόνο πάνω κάτω εἶχα πάει στή Μόσχα κι ἐκεῖ ἔτυχε νά δῶ στήν τηλεόραση ἕνα ντοκυμαντέρ γιά τήν περσετρόικα καί τά λεγόμενα «μελανά σημεῖα» τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας.¹ Σήμερα ὅλα αὐτά θά μᾶς φαίνονταν ἄτολμα καί κάπως ἀνιαρά ἀλλά ἀκόμα θυμάμαι τό σάλο πού ξεσήκωσαν τότε. Πάνω ἀπ' ὅλα θυμάμαι τά λόγια καί τίς εἰκόνας. Τόν Στάλιν, τή χήρα τοῦ Μπουχάριν νά διαβάει τήν τελευταία ἐπιστολή του πρὸς τό κόμμα πρῖν τόν ἐκτελέσουν, τήν κηδεῖα τοῦ Λένιν, τούς βετεράνους κομματικούς στή Κόκκινη Πλατεία νά μιλᾶνε γιά τούς διωγμούς καί γιά τή νύχτα πού εἶχε σκεπάζει ἐκεῖνα τά χρόνια τή σοσιαλιστική πατρίδα.

Οἱ πρῶτες μου ἀντιδράσεις, ὅπως καί οἱ ἀντιδράσεις ὄλων τῶν ἄλλων, κινήθηκαν μέσα στό χῶρο πού εἶχε προδιαγράψει ἡ πρόθεση τοῦ σκηνοθέτη. Ναι, ὁ Στάλιν ἐφταιγε, ἀλλά πόσο; Ἦταν τό σφάλμα του προσωπικό ἢ μήπως συνέβαλαν καί οἱ περιστάσεις; Πρέπει νά καταγγέλλουμε τά λάθη μας τόσο φωναχτά, καί ἄλλα παρόμοια πού εἶμαι σίγουρος ὅτι τά ἔχετε ἀκούσει καί τά ἔχετε πῆ κι ἐσεῖς πολλές φορές.

Ὅλα αὐτά στριφογύριζαν στό μυαλό μου μήνες δλοκληρους ἐνῶ στά δικά μας τά μέρη ἡ κατάσταση πῆγαινε ἀπό τό κακό στό χειρότερο. Ἀλλά ὄχι μόνο αὐτά. Ὑπῆρχε καί κάτι ἄλλο ἐκεῖ στό βάθος — δέν ξέρω πῶς νά τό χαρακτηρίσω, κάτι σάν θολή ἀμφιβολία ἢ καλύτερα κάποιο ἐρώτημα πού τό ἔχει ὑπαγορευεῖται μιά ἀπάντησι πού δέν τήν ἔχουμε ἀκόμα σκεφθεῖ ἀλλά ξέρουμε ὅτι ὑπάρχει. Δέν ξέρω πόσο βάσταξε αὐτή ἡ ὑπόγεια ἐπεξεργασία ἀλλά ξαφνικά εἶδα τό πράγμα ἐντελῶς διαφορετικά. Κατάλαβα ὅτι τό ντοκυμαντέρ εἶχε λειτουργήσει σέ δύο ἐπίπεδα. Στό πρῶτο ἐπίπεδο, ἐκεῖνο πού εἶδαμε ὅλοι καί ἦταν τό λιγότερο σημαντικό, κατονόμαζε εὐθαρσῶς τούς ἐνόχους, ἐνῶ στό ἄλλο ἐπίπεδο πού παρέμεινε ἔμμεσο καί συγκεκριμένο σάν δυνητική προϋπόθεση τῆς ἀφήγησις καί ταυτόχρονα πολιτικό συμπέρασμα, τό ντοκυμαντέρ μᾶς ὑποδείκνυε τούς ἄθώους. Τό μήνυμα ἦταν ἄλλο: ὁ Στάλιν ἐφταιγε ἐπειδή δέν ἀκολούθησε στά ἀχνάρια τοῦ Λένιν καί ἐπειδή δέν κατάλαβε τόν Μάρξ.

Μερικές φορές σκέφτομαι ὅτι ἂν ὁ μαρξισμός εἶναι ὄντως μιά σύγχρονη ἐκδοχή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας (ὅπως λένε μερικοί γιά νά τόν ἀπορρίψουν καί μερικοί ἄλλοι γιά νά τόν ἀσπασθοῦν), τότε ὑπάρχει μιά οὐσιαστική διαφορά. Ἐμεῖς οἱ μαρξιστές δέν πιστεύουμε στό προπατορικό ἁμάρτημα. Ὅταν λέφτουμε στά γόνата καί ἐξομολογοῦμαστε τίς ἁμαρτίες μας δέν ξεχνᾶμε ποτέ νά το νίσουμε ὅτι τό κακό εἶναι πρόσφατο, ὅσο πιό πρόσφατο τόσο τό καλύτερο. Σέ ἀντίθεση μέ τούς χριστιανούς πού θεωροῦν ὅτι ἕνα ἀρχικό λάθος ἦταν ὁ μοχλός πού ἔδωσε τήν πρώτη ὄθησι στήν ἱστορία, ἐμεῖς ἐπιμένουμε ὅτι ἡ ἱστορία λειτουργοῦσε πάντα καί μάλιστα πρὸς τή σωστή κατεύθυνσι, μέχρις ὅτου κάποιος κακός (ὁ Στάλιν, μιά καί μιλάμε γι' αὐτόν) τήν ἐξέτρεψε ἀπό τή σωστή καί νομοτελειακή πορεία τῆς. Τί θέλω νά πῶ: ὅτι, ὅσοι ἀπό μᾶς ἔχουν καταλάβει πῶς τό πρᾶγμα δέν πάει καθόλου καλά, εἴμαστε διατεθειμένοι νά παραδεχθοῦμε τά λάθη πού ἐγίναν καί νά κάνουμε τήν αὐτοκριτική μας ἀλλά — καί αὐτό ἔχει σημασία — τά λάθη εἶναι πάντα μιά μεταγενέστερη διαστρέβλωσι καί παρερμηνεία ἐνός πρότυπου πού παραμένει σωστό. Ναι, ὁ Στάλιν καί ὁ Χόννεκερ ἔκαναν λάθη. Κάτω ὅμως ἀπό τό ἐπίστρομα τῆς παραποίησης, ἂν θελήσουμε νά ψάξουμε, θά βροῦμε τήν πηγὴ τῆν ἀμόλυπτη.

Διόλου παράξενο, θά μοῦ πείτε, ἐφόσον θέλουμε νά παραμείνουμε μαρξιστές. Ἀρκετό νερό δέν βάλαμε στό κρασί μας; Τόν παλιό καλό καιρό δέν διστάζαμε νά ὑπερασπισθοῦμε τόν κομμουνισμό καί τή μεγάλη Σοβιετική πατρίδα, μετά ἀρχίσαμε νά μιλάμε γιά «ὑπάρκτο» σοσιαλισμό καί γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί τώρα ἔχουμε ταμπουρωθεῖ στό τελευταῖο ὄχυρό πού μᾶς ἀπομένει: ὅσοι ἀπό μᾶς δέν ἐγιναν σοσιαλδημοκράτες, οἰκολόγοι ἢ δεξιὸι λέμε δειλὰ ὅτι τό λάθος δέν ἦταν τοῦ Μάρξ (ἡ ἀκόμα καί τοῦ Λένιν), τό λάθος ἦταν τῶν ἄλλων — δέν τούς διαβάσαν σωστά. Αὐτό ἦταν τό μήνυμα τοῦ ντοκυμαντέρ πού εἶδα πρῖν ἕνα χρόνο στή Μόσχα, καί γι' αὐτό μίλησα γιά ἄθωώσεις.

Τώρα διαφωνῶ ριζικά. Τό λάθος, ἐννοῶ τό βασικό λάθος, δέν τό ἔκανε οὔτε ὁ Στάλιν οὔτε ὁ Λένιν, τό ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. Καί πρῖν πείτε ὅτι κάτι τέτοια τά ἔχετε ἀκούσει κι ἀπό ἄλλους πού «ξεπέρασαν» τόν μαρξισμό θά πρέπει νά σᾶς πῶ ὅτι ἡ θέση αὐτή εἶναι ἡ μόνη ἐλπίδα πού μᾶς ἀπομένει ἂν θέλουμε νά παραμείνουμε μαρξιστές. Εἶναι ἡ μόνη περίπτωση νά ξεπεράσουμε μαρξιστικά τήν κρίσιμη τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ μαρξισμός θά ξοφλήσει ὡς θεωρία μόνον ὅταν δέν θά μπορεῖ πιά νά ἐρμηνεύει μαρξιστικά τά ἐγκλήματα πού διαπράττονται ἐν ὄνομάτι του.

Δέν χρειάζεται μεγάλη φαντασία γιά νά μαντέψω τίς ἀντιδράσεις σας. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ὁ ὕστατος παραλογισμός, καί τό τελευταῖο πράγμα πού περιμένει κανεῖς ἀπό τόν αὐτόχειρα εἶναι ἡ πνευματική διαύγεια. Ἀπό τή ἄλλη μεριά ὅμως οἱ μελλοθάνατοι ἔχουν καί τὰ προνόμια τους, κάτι σάν τό τελευταῖο τσιγάρο μπροστά στό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα. Καί οἱ αὐτόχειρες πάσχουν ἀπό ἐντονό ναρκισσισμό. Ἀκούστε με λοιπόν μέχρι τό τέλος.

Γιατί σᾶς φαίνεται τόσο τρελό ὅτι ἡ μόνη μαρξιστική διέξοδος ἀπό τή κρίσιμη τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι νά παραδεχθοῦμε ὅτι τό ἀρχικό σφάλμα τό διέπραξε ὁ Μάρξ; Κάτι τέτοιο θά ἦταν ὄντως τρελό ἂν μπορούσαμε νά ἀποδείξουμε τήν ἀπόλυτη συνοχή τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ἀλλά αὐτό σύντροφοι πῶς τό ξέρετε, γιατί τό παίρνετε ὡς δεδομένο; Ἡ συνοχή τοῦ μαρξισμοῦ δέν ἦταν καν μιά ὑπόθεση πού κάναμε συνειδητά — ἦταν μιά προϋπόθεση πού τήν δεχθήκαμε ἐξ ἀρχῆς χωρίς ποτέ νά τήν ψάξουμε. Ὁ μέγας σοφός πού στήριξε τή θεωρία του στήν ἔννοια τῆς ἀντίφασις δέν θά μπορούσε ποτέ νά εἶναι ὁ ἴδιος ἀντιφατικός. Δέν θέλω νά φανῶ ἀσεβής ἀλλά μοῦ ἔχει περάσει ἀπό τό μυαλό ἡ ὑπονοῖα ὅτι ὁ μαρξισμός, ὅπως μᾶς τόν ἔμαθαν, εἶναι μιά παραλλαγή τῆς *Φαινομενολογίας τοῦ Πνεύματος* πού ὀλοκληρώνεται μέ τόν ἄνθρωπο, πού

υποτίθεται ὅτι ἐξόρκισε τὸν ἰδεαλισμὸ ἀπὸ τὸ ἐγγελιανὸ σύστημα.

Ἄς ἀφήσουμε ὁμῶς τὶς εἰρωνίες. Ὑπάρχει κι ἄλλη ἐξήγηση, πῶς πεζή. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἡ μόνη θεωρία (φιλοσοφία ἂν θέλετε) πού συνδέθηκε μὲ ἕνα κίνημα καθαρὰ πολιτικό. Δὲν ὑπάρχουν καρτεσιανὰ κόμματα, καντιανὰ καθεστῶτα καὶ ἐγγελιανὲς κυβερνήσεις. Κι ὅταν κάποιος ἀρχίζει νὰ μιλάει γιὰ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ Καρτέσιου, ὅταν κάποιος προσπαθεῖ νὰ διασώσει τὸν πυρήνα τοῦ Χέγκελ ἢ νὰ γυρίσει ἀνάποδα τὸν Κάντ, μπορεῖ νὰ διαφωνήσουμε ἢ νὰ συμφωνήσουμε, ἀλλὰ δὲν μᾶς περνάει ἀπὸ τὸ μυαλὸ κἂν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς παραλογίζεται. Ἡ ἀπόλυτη συνοχή πού υποτίθεται ὅτι διέπει τὴ μαρξιστικὴ θεωρία δὲν εἶναι παρά μιὰ ὑπόθεση πού γεννήθηκε καὶ στηρίξε τὴν πολιτικὴ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὴ μαρξιστικὴ καὶ τὴν ἀντιμαρξιστικὴ ἰδεολογία, καὶ μάλιστα μιὰ ὑπόθεση πού τὴ δέχονται καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐχθροὶ του — αὐτὸ δὲν σᾶς ἐμβάλλει σὲ σκέψεις;

Οἱ ἀντιρρήσεις μου μπορεῖ τώρα νὰ σᾶς φανοῦν κάπως γνώριμες. Βλέπω τὸ συγκαταβατικὸ χαμόγελο στὸ πρόσωπό σας, ἐπὶ τέλους καταλάβατε πού τὸ πάω: δὲν εἶμαι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος πού χρησιμοποιοῖ τὸν ἐκλεκτισμὸ γιὰ νὰ διασώσει ὃ, τι θέλει ἀπὸ τὸν μαρξισμό καὶ ταυτόχρονα νὰ δεχθεῖ ὅποια ἀντιμαρξιστικὴ θεωρία τὸν βολεύει. Κλασικὴ περίπτωση σκύλου χορτάτου καὶ πίτας ἀφάγατης. Προσέξτε ὁμῶς, ἐγὼ λέω κάτι ἄλλο, τελείως διαφορετικὸ. Δὲν λέω ὅτι ὁ μαρξισμὸς τυχαίνει νὰ ἔχει καὶ σωστά καὶ λανθασμένα στοιχεῖα, κάτι τέτοιο θὰ ἦταν σήμερα κοινὸς τόπος τουλάχιστον στὴ Δύση. Ἀντίθετα λέω ὅτι ὁ μαρξισμὸς ἐμπεριέχει στοιχεῖα τὰ ὅποια εἶναι λάθος ἐπειδὴ ἀνατρέπονται ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα του πού εἶναι σωστά. Τὰ λάθη αὐτὰ δὲν μποροῦμε νὰ τὰ ἀντικαταστήσουμε μὲ κομμάτια ἀπὸ ἄλλες θεωρίες καὶ νὰ παντρέψουμε ὃ, τι ἔμεινε ἀπὸ τὸν μαρξισμό μὲ τὶς θεωρίες αὐτές — μιὰ τέτοια λύση θὰ ἦταν ὄντως «ἐκλεκτικὴ»! Τὰ λάθη τοῦ μαρξισμοῦ μποροῦμε νὰ τὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ τὰ διορθώσουμε χρησιμοποιώντας μαρξιστικὲς ἔννοιες καὶ μαρξιστικὰ θεωρητικὰ ἐργαλεῖα.

Θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξηγηθῶ καλύτερα, καὶ σᾶς ἐκλιπαρῶ νὰ κάνετε ὑπομονή. Ἀπὸ τὴ μιὰ δὲν θέλω καὶ δὲν μπορῶ νὰ γράψω, στὸ λίγο καιρὸ πού μοῦ ἔμεινε, ἕνα φιλοσοφικὸ δοκίμιο (ἢ γνωριμία μου ἄλλωστε μὲ τὸν κλάδο εἶναι ἐρασιτεχνικὴ), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμῶς ἀναγκάζομαι νὰ χρησιμοποιοῦμαι ὄρους καὶ ἔννοιες πού μὲ ὀρθοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Γενικεύοντας λοιπὸν, καὶ σὲ κάποιον ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀφαίρεσης, ὅσο ἦταν τὰ νέα στοιχεῖα πού εισηγήθη ὁ Μάρξ στὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ σκέψη. Τὸ πρῶτο, οἱ ἀνταγωνιστικὲς κοινωνικὲς σχέσεις πού κρυσταλλώνονται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς ἐξουσίας (αὐτὸ πού λέμε πάλι τῶν τάξεων μ' ἄλλα λόγια), καὶ τὸ δεύτερο ἡ γνωστὴ ἀρχὴ ὅτι ἡ βάση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς καθορίζει, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τὸ ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα (δὲν φαντάζομαι νὰ ξεχάσατε τί λέει ὁ Μάρξ στὴν *Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*). Λοιπὸν, τὸ δεύτερο στοιχεῖο, δηλαδή τὸ μοντέλο «βάσης - ἐποικοδομήματος» εἶναι τὸ μεγάλο λάθος πού ἔκανε ὁ Μάρξ, τὸ μεγάλο λάθος πού σήμερα τὸ πληρώνουμε ἐμεῖς, ἐπειδὴ τὸ ἐφαρμόσαμε. Τὸ ξέρω ὅτι δὲν εἶμαι ὁ πρῶτος πού τὸ λέει. Ἡ κριτικὴ τοῦ ἀναγωγισμοῦ (reductionism) στάθηκε πάντοτε ἡ ἀιχμὴ τῆς ἀντιμαρξιστικῆς πολεμικῆς. Θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ παραθέσω τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὅποιος ἔχει στοιχειώδη γνωριμία μὲ τὶς συζητήσεις αὐτές πού ἀρχισαν πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα περίπου θὰ καταλάβει ἀμέσως τί ἔννοω.

Νομίζω πὸς ὅλοι θὰ συμφωνήσουμε ὅτι οἱ ἔννοιες τοῦ σωστοῦ καὶ τοῦ λάθους εἶναι δίδυμες. Δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ λάθη ἂν δὲν ξέρουμε ποῖο εἶναι τὸ σωστὸ, καὶ τὸ ἀντίθετο — μόλις βροῦμε τὸ σωστὸ τότε, ὃ, τι ἀφίσταται ἀπ' αὐτὸ, εἶναι ἀναγκαστικὰ λάθος. Κι ἔτσι φθάνουμε στὴν καρδιά τοῦ προβλήματος, στὸ σημεῖο δηλαδή ὅπου καλούμαστε νὰ ἀποφασίσουμε ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ θέση ἐν

ὀνόματι τῆς ὁποίας τὸ μοντέλο «βάσης - ἐποικοδομήματος» ἀποδεικνύεται λανθασμένο. Αὐτὸ πού προσπαθῶ νὰ πῶ εἶναι ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὶς γνωστὲς μὴ μαρξιστικὲς θεωρίες ὑπάρχει καὶ μιὰ ἀκόμα ἐκδοχὴ πού ἐξουσιοδοτεῖ τὴν ἀπόρριψη τοῦ μοντέλου, κι αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία γιὰ τὴν πάλι τῶν τάξεων, ἢ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε καλύτερα, εἶναι ἡ θεωρία πού ἐπεξεργάσθηκε πρῶτος ὁ Μάρξ γιὰ τὴν σύσταση ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ὁ Μάρξ λοιπὸν ἀναιρεῖ τὸν Μάρξ — ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ παραδοξολογία. Ἄν ὁ Μάρξ δὲν εἶχε δίκιο δὲν θὰ εἶχε ἄδικο. Ὁ Μάρξ ἔκανε τὸ μεγάλο λάθος ἐπειδὴ βρῆκε τὴ μεγάλη ἀλήθεια. Τώρα πού τὸ ἐξήγησα κάπως, ἐλπίζω νὰ καταλάβετε ἡ τουλάχιστον νὰ ἀρχίσατε νὰ καταλαβαίνετε τί θέλω νὰ πῶ.

Ἔσεῖς οἱ νεότεροι τὰ ἔχετε διαβάσει, ἐγὼ ὁμῶς τὶς ἐξήσα τὶς ἀτέλειωτες συζητήσεις γιὰ τὸ πὼς ἐπιτέλους τὸ κοινωνικὸ εἶναι καθορίζει τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Θυμᾶμαι πὼς προσπάθησαν τόσο καὶ τόσο πού εἶχαν διαπισθανθεῖ ὅτι κάτι δὲν πῆγαινε καλά νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα (νὰ ἀπαλλαγοῦν μᾶλλον ἀπὸ τὸ πρόβλημα) μὲ φραστικὲς ταχυδακτυλουργίες. Τὸ ρῆμα «καθορίζει» («ἐκκρίνει») ἔλεγαν μερικοὶ ἔπαψε νὰ ἀκούγεται καὶ τὴ θέση του πήρε τὸ «ὑπερκαθορίζει» ἢ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἐπίπεδα, μᾶς εἶπαν, δὲν εἶναι γραμμικὴ ἀλλὰ ἔμμεση καὶ τεθλασμένη, ἢ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο ἔγινε διαλεκτικὴ ἀλληλεπίδραση καὶ ἡ ἀντανάκλαση ἔγινε διάθλαση, γιὰ νὰ θυμηθῶ κάποιον Σοβιετικὸ πού εἶναι πολὺ τῆς μόδας σήμερα.² Εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς πὼς τόσο μυαλά, γιὰ τόσο πολὺ καιρὸ, ἐπινόησαν τόσες λύσεις γιὰ ἕνα πρόβλημα πού δὲν μποροῦσαν νὰ συλλάβουν ὡς πρόβλημα. Σὲ ἀντίθεση μ' ἐκείνους πού κλειδώνουν τὸ συρτάρι καὶ ρίχνουν τὸ κλειδί μέσα (αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄστοι ἰδεολόγοι), γενεές μαρξιστῶν θεωρητικῶν προσπάθησαν νὰ ξεκλειδώσουν τὸ ἴδιο συρτάρι χρησιμοποιοῦντας τὸ ἴδιο κλειδί. Ἄν αὐτὸ δὲν συνιστᾶ θεωρητικὴ πρόοδος τότε δὲν

Ξέρω τί σημαίνει ο όρος! Άκόμα και όρισμένοι που έχουν δαγκώσει εκείνο τό νέο φρούτο του μεταμοντερνισμού δέν διστάζουν νά πουν ότι πρόκειται γιά ένα ιδεολογικό κίνημα που έκφράζει (μήπως ή σωστή λέξη είναι «άντιστοιχεί»; Νά ή άμμηχανία στό χάσμα που χωρίζει τίς λέξεις) τήν τελευταία φάση του καπιταλισμού.³ Διάβασα μερικά βιβλία τους πάνω στό θέμα και δέν μόρεσα νά μήν θαυμάσω και νά μήν ζηλέψω τήν ευρύτητα τής ματιάς τους, κάτι που έχει τόσο πολύ λείπει εδώ στά μέρη μας, αλλά δυστυχώς τό συμπέρασμα παραμένει τό ίδιο — τό κοινωνικό είναι καθορίζει τήν κοινωνική συνείδηση. Μπορεί νά τό λένε διαφορετικά, μπορεί ή γλώσσα που χρησιμοποιούν και τά παραδείγματα τους νά είναι πιό έκλεπτυσμένα, αλλά τό συμπέρασμα παραμένει τό ίδιο. Ο μακαρίτης ο Λούκατς δέν θά είχε κανένα πρόβλημα νά τούς καταλάβει.

Γιατί, άραγε; Γιατί είναι τόσο δύσκολο νά βγούμε από τόν φαύλο κύκλο; Δέν αποκλείεται και γι' αυτό νά ευθύνεται ο Μάρξ ή μάλλον τό γεγονός ότι κατάφερε τόσο πειστικά νά αναλύσει τό φαινόμενο τής ταξικής πάλης στόν τομέα τής οικονομίας. Ίσως όμως τό σφάλμα του νά πηγάζει από άλλο οπως θά δούμε πάρα κάτω. Οπως και νά 'χει τό πράγμα τό πρόβλημά μας ήταν και είναι ότι οι άνθρωποι δέν θέλουν νά παίξουν τούς ρόλους που έχει καθορίσει ή θεωρία μας. Η πραγματικότητα άρνείται πεισματικά νά συμμορφωθεί μέ τίς κατηγορίες μας. Τό πολιτικό παιχνίδι, σύντροφοι, τό κερδίσαμε πολλές φορές, και στη Ρωσία και στις χώρες τής Άνατολικής Ευρώπης και άλλου. Οι σχέσεις παραγωγής άλλαξαν (άποφασίζομεν και διατάζομεν), τό καταραμένο εποικοδόμημα όμως δέν λείει νά ακολουθήσει.

Γιατί; Έπειδή έμεις οι μαρξιστές δέν μπορέσαμε ποτέ νά διακρίνομε μέσα στό ιδεολογικό εποικοδόμημα καμιά πρωταρχική, συστατική σχέση. Τό μόνο που είδαμε ήταν ή έξωτερική του σχέση μέ τή κατευθυντήρια βάση. Η ιδεολογία άντικατοπτρίζει — έμμεσα, τεθλασμένα, διαλεκτικά (νά μιά ώραία λέξη που μās βγάξει από τόν κόπο νά σκεφτούμε), αλλά πάντα, σε τελική ανάλυση, άντικατοπτρίζει και έκφράζει (ποιό άπ' τά δύο; ύπάρχει διαφορά, κι αν ύπάρχει ποιά είναι; Οπως άνέφερα ήδη ήμουν κάποτε δάσκαλος) κάτι πιό σημαντικό που βρίσκεται έξω άπ' αυτήν και τήν καθορίζει. Ίδου τό πρόβλημα.

Οσοι μεγαλώσαμε μέ τά μαρξιστικά κείμενα ξέρουμε ότι ο Μάρξ και ο Ένγκελς άναποδογύρισαν τόν Χέγκελ. Λάθος. Τόν Χέγκελ τόν κατάπιαν, όρθιο ή ανάποδα δέν έχει σημασία. Σημασία έχει ότι δέχθηκαν ή μάλλον ούδέποτε άμφισβήτησαν, όσο και όπως θά 'πρεπε, τή βασική άρχή τής φιλοσοφίας του που είναι ή άρση τής διαφοράς — δηλαδή τής άνομοιογένειας — άνάμεσα στό ύποκείμενο (τήν Ίδέα) και τό αντικείμενο (τόν Κόσμο) ή γιά νά χρησιμοποιήσω πιό σύγχρονους όρους, άνάμεσα στό λόγο ή τή γλώσσα και τό αντικείμενο που βρίσκεται έξω άπ' αυτά. Όλη ή έγγελιανή διαλεκτική έμπεριέχεται στό βασικό αυτό σημείο, όπως έγραφαν πριν από κάμποσα χρόνια ο Ντέλα Βόλπε και ο Κολέτι (ποιός τούς διαβάζει σήμερα και τί άπέγιναν; Ο πρώτος πέθανε, ο δεύτερος δηλώνει μή μαρξιστής κι ένας από τούς μαθητές τους, ο Όκέτο, πρότεινε νά αλλάξει τό Ίταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα τό όνομά του — πόσες ειρανίες μπορούν νά χωρέσουν σε δύο-τρεις άράδες!). Παρά τόν ύλισμό μας (ήταν διαλεκτικός, βλέπετε), παρά τήν άδιάσειστη πίστη μας στην αντικειμενική πραγματικότητα που διακήρυξε ο Λένιν σ' ένα από τά χειρότερα μαρξιστικά έγχειρίδια που γράφτηκαν ποτέ,⁴ παρόλα αυτά δέν καταλάβαμε ποτέ τή σημασία αυτής τής καιρίας έγγελιανής έπιλογής που συνοψίζει και ολοκληρώνει τόν ρομαντικό άπόλυτο ιδεαλισμό. Γιατί; Έπειδή μās μάγεψε ή πανταχού παρούσα διαλεκτική διαφορά και ή διαλεκτική κίνηση που τήν ταυτίσαμε μέ τήν ιστορία. Όλα αυτά μου θυμί-

ζουν εκείνους που νομίζουν ότι τίποτα δέν μπορεί νά σταματήσει τήν όρμητική περιπλάνησή τους σε χώρους που γεννιούνται από τά πατήματά τους, αλλά, στην πραγματικότητα κάνουν επί τόπου τροχάδην.

Έσείς που ξέρετε τά πράγματα καλύτερα, έσείς που έχετε διαβάσει τόν Ντέλα Βόλπε και τόν Κολέτι, μαντέψατε ήδη τί κρύβεται πίσω άπ' όλα αυτά. Ναι, πίσω από τόν έγγελιανό μαρξισμό ξεπροβάλλει τώρα ένας διάλογος που ποτέ δέν έγινε, μιά άντιδικία που ποτέ δέν άποσαφηνίσθηκε, ένα πλέγμα θεώρητικό που ξεκινάει από τόν Καρτέσιο και φτάνει (πρέπει νά φτάσει) μέχρι τόν Μάρξ περνώντας μέσα από τόν άπόντα συνδετικό κρίκο — εκείνο τόν άποστεωμένο έπαρχιακό καθηγητή που έκανε κάθε άπόγευμα τόν περίπατό του στη Καινιξβέργη. Ναι, σύντροφοι. Έκείνο που λείπει, όχι έπειδή θά μās δώσει τή λύση αλλά τό κύριο συστατικό γι' αυτή, είναι ο Κάντ.

Πριν προλάβετε νά μου πείτε ότι μου πήραν τά μυαλά οι τελευταίες θεωρίες που έδω και μερικά χρόνια πολύ τής μόδας έχουν γίνει στη Δύση γιά τόν Κάντ τής τρίτης Κριτικής, γιά τό ύψηλό και άλλα ήχηρά παρόμοια, σπεύδω νά διευκρινίσω κάτι: δέν μέ ενδιαφέρει ή τρίτη Κριτική αλλά ή πρώτη. Και γιά νά μή μακρυνγοδύμε, μέ ενδιαφέρει εκείνη ή παράγραφος που λείει ότι «έννοήματα χωρίς περιεχόμενο είναι κενά, έποπτείες χωρίς έννοιες είναι τυφλές».⁵ Έτσι κατάπια έγώ τόν Κάντ. Αυτός μέ έμαθε ότι ή γνώση προκύπτει από τή σύνδεση (νομίζω ότι ο σύγχρονος όρος είναι άλληλόδραση) δύο βασικών συστατικών στοιχείων που παράγουν γνώση έπειδή άκριβώς είναι έτερογενή και στό βαθμό που διατηρούν τήν έτερογένειά τους. Τά περιστέρια του δέν πετούσαν στό κενό.⁶

Αλλά γιά νά ξεγηθώ καλύτερα θά πρέπει νά πάω άκόμα πιό πίσω. Θά θυμόμαστε σίγουρα τί μάθα-στό σχολείο, ότι ή σύγχρονη εποχή στη φιλοσοφία άρχίζει μέ τόν Καρτέσιο. Άς δούμε όμως πώς άρ-

χισε, τί ήταν εκείνο που της άνοιξε τό δρόμο. Οί δάσκαλοι μās είπαν ότι ή ποιoτική αλλαγή έγκειται στην καρτεσιανή άμφιβολία, κάτι που ταιριάζει τόσο πολύ στην έποχή μας, κάτι που συνοψίζει και αντικατοπτρίζει τό άνήσυχο πνεύμα της (πάλι αντικατοπτρισμός, και τί φορά αυτή οί μή μαρξιστές δέν έχουν αντίρρηση). Είναι σωστό; Και ναι και όχι. Είναι σωστό επειδή όντως ό Καρτέσιος ξεκίνησε από εκεί — για να φτάσει όμως κάπου άλλου. Ξεκίνησε από την άμφιβολία για να πατήσει κάπου στερεά, στό cogito. Διατηρώ τις άμφιβολίες μου για τό κατά πόσον αυτή ήταν ή πραγματική σειρά της σκέψης, γιατί νομίζω ότι τά πράγματα έγιναν άναποδα — πρώτα φόρεσε τό σωσίβιο και μετά βούτηξε στην θάλασσα. Άν όμως δεχθούμε την έκδοχή που μās προτείνει ό ίδιος θά δούμε ότι άρχισε άμφισβητώντας όποιαδήποτε σχέση άνάμεσα στό λόγο και τό αντικείμενό του για να μπορέσει στό τέλος να πεί ότι κερδίζουμε την άπόλυτη βεβαιότητα όταν αντικείμενο του ύποκειμένου γίνεται τό ίδιο τό ύποκείμενο. (Όταν καταργείται ή σχέση άνάμεσα στό ύποκείμενο και τό αντικείμενο ή αν θέλετε άνάμεσα στό λόγο και την πραγματικότητα, οί όροι αυτοί άραγε διασώζονται; Σκεφτείτε το). Για τόν Καρτέσιο πάντως άπόλυτη γνώση σημαίνει αυτοσυνείδηση, όπερ στά καθ' ήμās μεταφράζεται ότι δέν ύπάρχει τίποτα που να λειτουργεί έπιστημολογικά έξω από τόν λόγο, τή γλώσσα ή τό κείμενο — αυτό τό τελευταίο περί κειμένου μπορεί να μην τό έχετε άκούσει αλλά στό Δύση κυκλοφορεί εύρύτατα. Έπίτηδες όμως χρησιμοποίησα τή φράση «λειτουργεί έπιστημολογικά» αντί να πώ «ύπάρχει» γιατί κανείς στις μέρες δέν είναι τόσο άνόητος ώστε να άμφισβητήσει την ύπαρξη της πραγματικότητας. Άλλά για να άποφύγουν μερικοί τό προφανές αυτό λάθος αναγκάζονται να επικαλεσθούν σιωπηρά τόν κοινό νού άνακόποντας έτσι τή λογική φορά των άρχων που θεμελιώνουν τή θεωρία τους, και άκολουθώντας τό παράδειγμα του καθεδρικού ναού της Κολωνίας που στό Μεσαίωνα διέθετε τό κρανίο του άγίου Ίωάννη του Βαπτιστή σέ ήλικία δώδεκα ετών!

Άς επανέλθουμε όμως στόν Καρτέσιο. Μιά από τις μεγαλύτερες εϊρωνίες είναι ότι τελικά έχει μείνει στην ιστορία ως ό θεωρητικός πατέρας του δυϊσμού. Ναι, αυτό σωστό είναι, αλλά εκείνο που παραβλέπουμε είναι ότι ό όντολογικός του δυϊσμός (σώμα - πνεύμα), που άκόμα και στις μέρες του κρίθηκε άποτυχημένος, ήρθε μετά και όλίγη σημασία έχει σέ σχέση με τόν έπιστημολογικό μονισμό (τό cogito) που τόν έξουσιόδοτησε. Τό cogito ήταν ή διάσπαση του άστικού ιδεολογικού άτόμου. Έτσι άπελευθερώθηκαν τεράστια άποθέματα θεωρητικής ένεργειας που δέν έχουν άκόμα έξαντληθεί. Μή σās φανεί παράξενο σύντροφοι, αλλά με τις συνέπειες αυτής της άπλης φράσης παλεύουμε σήμερα, και τό κακό είναι πώς δέν τό 'χουμε καταλάβει, και τό παιχνίδι τό χάσαμε.

Χάσαμε τό παιχνίδι της έρμηνείας. Έχουν δίκιο, βλέπετε, εκείνοι στην Δύση που λένε έδω και κάμποσα χρόνια ότι ή έρμηνεία είναι ένα είδος άνάγνωσης που άποδίδει στά πράγματα τό νόημά τους κι ότι τό νόημα αυτό δέν θά τό είχαν από μόνα τους. Έμās δέν μās άπασχόλησε ιδιαίτερα αυτή ή διάσταση γιατί κυκλοφορούσαμε με την άλλη-σταση στό τσεπάκι, αλλά όσο περνούσε ό καιρός ή κατάσταση μās άνάγκασε να άνοιξουμε σιγά - σιγά τά μάτια μας. Δυστυχώς σύντροφοι τό ίδιο πράγμα έχει διαφορετικό νόημα για διαφορετικούς ανθρώπους. Θά σās δώσω ένα παράδειγμα που τό έζησα: πριν από μερικούς μήνες, όταν είχα πάει στην Γαλλία συναντήθηκε με έναν άριστερό διανοούμενο. Μου είπε ότι δέν μπορούσε πιά να καταλάβει τους διαφωνούντες στις σοσιαλιστικές χώρες. Δέν ήταν σταλινικός ό άνθρωπος — κάθε άλλο. (Σάν καλός μαρξιστής μάλιστα δέν ήταν καν μέλος του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος). Έκείνο που δέν χωρούσε τό μυαλό του ήταν γιατί αυτοί οί άνθρωποι, όσο δικαιολογημένα και να ήταν τά παράπονά τους, άποδέχονται χωρίς καμιά επιφύλαξη την άστική δημοκρατία, γιατί όνειρευό-

ονται μία Δύση που για τόσους δυτικούς έχει γίνει κυριολεκτικά έφιαλτική, γιατί ταυτίζουν την έλευθερία με τά αμερικάνικα παντελόνια και τό ρόκ. Έκείνο που δέν κατάλαβε ήταν ότι για πολλούς έδω στά μέρη μας όλα αυτά τά εύτελή αντικείμενα και οί κούφια ύποσχέσεις που δίνουν άνέξοδα οί δυτικοί για έλευθερία και άλλα παρόμοια άποκοτούν διαφορετικό νόημα, γιατί στις χώρες όπου θριάμβευσε ή επανάσταση και οί εργάτες χτίζουν την άταξική κοινωνία ίσχύει ένα διαφορετικό σημασιοδοτικό σύστημα. (Άν θέλεις να γνωρίσεις Δεξιούς έλα στην Δύση, μου είπε κάποτε ένας φίλος, αν θέλεις όμως να γνωρίσεις αντιδραστικούς μείνε εκεί που είσαι). Αυτό που θέλω να πώ σύντροφοι είναι άπλό και προφανές: ή πολιτική, στό κάτω κάτω της γραφής, καθορίζεται από τό τί οί άνθρωποι είναι διατεθειμένοι να κάνουν ή να μην κάνουν, κι αυτό με τή σειρά του δέν προδικάζεται μόνο από τό ταξικό μοντέλο που έπεξεργάσθηκε ό όρθόδοξος μαρξισμός - λενινισμός, αλλά και από τά διάφορα συστήματα που σημασιοδοτούν την πραγματικότητα και τόν έαυτό τους τόν ίδιο.

Αυτό είναι τό παιχνίδι της έρμηνείας. Πέρα από τις κοινωνικές σχέσεις και τά μέσα παραγωγής άπλώνεται ό χώρος όπου τά πράγματα άποκοτούν τή σημασία που τους άποδίδουν χίλιες δυό ιδεολογικές άναγνώσεις, δηλαδή έρμηνείες. Αυτό είναι τό περιβάλλον ή προικοδόμημα που μās ταλανίζει γιατί άρνείται να συμμορφωθεί με τά έγχειρίδια μαρξισμού - λενινισμού που παπαγαλίζουμε επί δεκαετίες. Και μή μου πείτε ότι κάποτε τό είχαμε σχεδόν κερδίσει τό παιχνίδι κι ότι έγώ, λόγω ήλικίας, θά πρέπει να θυμάμαι τί συνέβη πριν από τόν πόλεμο στην Ίσπανία, άργότερα με τόν αντιφασιστικό άγώνα και την Άντίσταση, άκόμα και στην δεκαετία του '60 με τό Βιετνάμ και τόν Μάη του '68. Ναι, είναι άλήθεια ότι τότε κοντέψαμε να κερδίσουμε τή μάχη γιατί οί περισσότερες μας εϊνούσαν, και δέν άποκλείεται — αν και τό θεωρώ έξαιρετικά άπίθανο — οί περιστάσεις να μās εϊνοήσουν ξανά στό μέλλον. Άλλά άκόμα και στις περιπτώσεις που όντως κερδίσαμε (μην ξεχνάτε ότι είμαστε πολίτες της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας) τό πρόβλημα δέν λύθηκε. Γιατί; Διότι άπλούστατα τό πραγματικό παιχνίδι της έρμηνείας παίζεται σ' ένα επίπεδο που μέχρι σήμερα δέν καταφέραμε να συλλάβουμε μαρξιστικά. Αυτό πληρώνουμε τώρα.

Θά χρησιμοποιήσω ξανά ένα παράδειγμα για να γίνω πιο σαφής. Φανταστείτε έναν ιδιωτικό έκδοτικό οίκο που είδικεύεται σέ μαρξιστικά βιβλία (ύπάρχουν τέτοιοι στην Δύση). Η άπάντηση στό έρώτημα αν ό οίκος αυτός βοηθάει την ύπόθεση του μαρξισμού είναι σίγουρα ναι. Τό πράγμα όμως δέν σταματάει εκεί. Η καιρία έρώτηση είναι κατά πόσον ό έκδοτικός μας οίκος — που είναι ιδιωτικός, μην τό ξεχνάτε — ύπόκειται και άναπαράγει τις μαρξιστικές κατηγορίες της ύπεραξίας και της έκμετάλλευσης που αναλύει ό Μάρξ στό *Κεφάλαιο*. Η άπάντηση είναι και πάλι ναι, και φυσικά κανείς δέν θά διαφωνήσει. Γιατί άραγε; Διότι όλοι δεχόμαστε ότι τό φαινόμενο που έξετάζουμε κινείται σέ δυό επίπεδα. Τό ένα είναι ή καθαρά πολιτική λειτουργία (που έχει τεράστια σημασία, άς μην τό ξεχνάμε) και τό άλλο ή συγκεκριμένη μορφή της κοινωνικο-οικονομικής δομής του. Αυτή τή δομή άνέλυσε ό Μάρξ, και είχε άπόλυτο δίκιο. Έκείνο όμως που παρέβλεψε είναι ότι και ή ιδεολογική λειτουργία του σημασιοδοτικού λόγου κινείται σέ δυό επίπεδα. Τό ένα είναι τό προφανές περιεχόμενο του λόγου που όλοι εύκολα άναγνωρίζουμε, και τό άλλο ή συγκεκριμένη του μορφή, ή δομή του δηλαδή, που είναι βαθύτατα κοινωνική αλλά δέν φαίνεται και πρέπει έμείς να την παράγουμε θεωρητικά.

Καί τί δέν θά 'δυνα για να τό πώ άλλά, αλλά δέν μπορώ. Ίσως τά πράγματα να είναι όντως πολύ δύσκολα, ίσως να μην έχω τις άπαραίτητες ικανότητες για να έξηγήσω με λίγα και σαφή λόγια τί έννοώ. Δέν

ἀποκλείεται όμως να έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο και να μας έρχεται δύσκολα να υιοθετήσουμε μία διαφορετική οπτική γωνία. Και μία τέτοια διαφορετική οπτική γωνία χρειαζόμαστε. ⁷Ας πάρουμε τα πράγματα με τη σωστή σειρά τους.

Για να παράγουμε θεωρητικά μία σχέση θα πρέπει να έντοπίσουμε τους όρους της, τα *relata* όπως έλεγαν στο Μεσαίωνα, και τό πώς συνδέονται. Τους όρους που ζητάμε θα τους βρούμε στο χώρο της έρμηνείας ή μάλλον καλύτερα της ανάγνωσης, και δέν είναι άλλοι από τόν παραγωγό και τόν καταναλωτή του νοήματος. Προσοχή όμως! ⁸Αν θέλουμε να εδραιώσουμε τόν πρωταρχικά κοινωνικό χαρακτήρα αυτής της σχέσης, αν θέλουμε μ' άλλα λόγια τό ιδεολογικό έποικοδόμημα να είναι πρωταρχικά κοινωνικό και ταυτόχρονα αυτόνομημένο από τήν οικονομικο-κοινωνική βάση της ύλικής παραγωγής, θα πρέπει στο σημείο αυτό να εισαγάγουμε τήν επιστημολογική διάσταση (σχέση λόγου - αντικειμένου) που ανέφερα παρά πάνω. ⁹Η ανάγνωση, είτε τό θέλουμε είτε όχι, είτε τό ξέρουμε είτε όχι, θέτει θέμα έγκυρότητας και θέμα σχέσης ανάμεσα στο λόγο, τή γλώσσα ή τό κείμενο και τό αντικείμενό τους. Νά γιατί έχει τόσο μεγάλη σημασία αν θά δεχθούμε τόν επιστημολογικό μονισμό πού έπεξεργάστηκε όρθολογιστικά ό Καρτέσιος και διαλεκτικά ό Χέγκελ ή τόν επιστημολογικό δυισμό πού εδραιώσε κριτικά ό Κάντ. Γι' αυτό σάς ζάλησα μέ τίς φιλοσοφικές περιπλανήσεις μου.

Για να μίν πολυλογούμε (έχω τήν πολυτέλεια να λέω για πρώτη φορά ό,τι θέλω, αλλά όχι τήν πολυτέλεια του χρόνου) ή ανάγνωση είναι ό προνομιακός locus (τόπος) όπου ή επιστημολογική σχέση λόγου - αντικειμένου συνδέεται άμεσα μέ τούς κοινωνικούς ρόλους του παραγωγού και καταναλωτή νοήματος πού προϋποθέτει και ταυτόχρονα γεννάει ή ίδια. Κι αυτό έπειδή ή ανάγνωση, αν και θέτει θέμα έγκυρότητας, είναι πάντα πολλαπλή και ποτέ δέν μας δίνει τήν «ωμή» πραγματικότητα: όταν διαβάζουμε, διαβάζουμε πάντα τήν ανάγνωση πού έχει κάνει κάποιος άλλος έχοντας κι αυτός χρησιμοποιήσει αναγκαστικά τή γλώσσα ή κάποιο άλλο σημασιοδοτικό σύστημα. ¹⁰Η άμεση και άδιαμεσολάβητη πρόσβαση στά ίδια τά πράγματα άποτελεί ουτοπία. Δυστυχώς ό Λένιν πού μάθαμε απέξω στίς κομματικές σχολές είχε άδικο. ¹¹Η άντανάκλαση πού όνειρεύτηκε θά μείνει στήν ιστορία ως μνημείο θεωρητικής άφέλειας. Είμαστε καταδικασμένοι να έρμηνεύουμε, δηλαδή να διαβάζουμε τόν κόσμο γύρω μας, κι άς διατρέχουμε τόν κίνδυνο να χαθούμε μέσα στο λαβύρινθο των πολλαπλών αναγνώσεων (όπως χάθηκαν μερικοί στή Δύση). Δυστυχώς ή φράση «σωστή ανάγνωση», έφόσον κυριολεκτούμε, άποτελεί σχήμα δξύμωρο γιατί οι δύο όροι άλληλοανατρέπονται. Στο θεωρητικό αυτό τομέα πού τόσο παραμελήσαμε ή μόνη συμβολή μας είναι ή πικρή μας πείρα πού θά πρέπει να μας έχει ήδη διδάξει ότι ¹²Αλήθεια σημαίνει σιωπή (ή μάλλον φίμωτρο).

¹³Όσοι είχατε τήν ύπομονή να μέ παρακολουθήσετε μέχρι εδώ, μη βιασθείτε να μέ κατηγορήσετε ότι προσπαθώ να σας πουλήσω άλλη μία έκδοχή για τήν ανθρώπινη φύση περιτυλιγμένη μέ τό φανταχτερό χαρτί της σημειολογίας. Κάτι τέτοιο θά ίσχυε αν έξοβελίζαμε τήν επιστημολογική διάσταση του προβλήματος. ¹⁴Η ανάγνωση όμως, αν τήν διαβάσουμε σαν κοινωνική επιστημολογία, δέν είναι ή μοίρα μας αλλά τό πεδίο των πραγματικών ιδεολογικών μαχών όπου διακυβεύονται τά πάντα. ¹⁵Η κρίσιμη έπιλογή πού καλούμαστε να κάνουμε είναι ανάμεσα στον επιστημολογικά μεταβατικό και τόν άμετάβατο λόγο. ¹⁶Ανάμεσα στο λόγο πού διακινδυνεύει τήν άνατροπή του από κάτι πού βρίσκεται έξω απ' αυτόν και στο λόγο πού τόν προστατεύει ό θώρακας της αυτοαναφορικότητας. Στο λόγο πού προκύπτει από τήν άνομοιογένεια μέ τό αντικείμενο του και τήν διατηρεί, και στο λόγο πού συγκροτείται προϋποθέτοντας τήν όμοιογένεια ανάμεσα στα δύο σκέλη της επιστημολογικής σχέσης.

Αυτή ή όμοιογένεια είναι ή δυνητική προϋπόθεση της ιδεολογίας πού αυτόνομείται έπειδή άκριβώς δημιουργεί πρωταρχικές σχέσεις έξουσίας και έκμετάλλευσης, οι οποίες καθορίζονται από τήν έπιστημολογική μορφή (νά, πώς μπλέκονται οι όροι) κι όχι από τό περιεχόμενο. Τό πραγματικό μήνυμα του ιδεολογικού λόγου είναι ποιός παράγει στή δεδομένη ιστορική στιγμή τό μη ανατρέψιμο νόημα πού αναγκάζεται ό άναγνώστης να καταναλώσει παθητικά, για να συσταθεί ως άναγνώστης μ' άλλα λόγια. ¹⁷Ο ιδεολογικός λόγος κατασκευάζει ένεργούς παραγωγούς νοήματος και παθητικούς καταναλωτές του. Στο παρελθόν εδραιώσε ως ύποκείμενο πού παράγει νόημα τό μονάρχη, τήν εκκλησία, τούς γραφιάδες τους, άκόμα και τήν παραδοσιακή κοινότητα πού μιλάει μέσα από τίς λαϊκές παραδόσεις και τή λαϊκή τέχνη. Σήμερα ζούμε στήν έποχή του νοήματος πού παράγεται άτομικά. Τό άτομο μπορεί να διαβάσει όπως θέλει τήν πραγματικότητα αλλά έμεις οι ύπόλοιποι δέν μπορούμε να διαβάσουμε όπως θέλουμε τήν ανάγνωση του γιατί τότε θά γίνουμε όλοι παραγωγό νοήματος χωρίς καταναλωτές, και κάτι τέτοιο δέν τό σκόπώ τό σύστημα. Για να ξαναθυμηθούμε τόν ιδιωτικό έκδοτικό οίκο πού ανέφερα πίο πάνω, τό περιεχόμενο στήν έπιφάνεια του λόγου μπορεί να είναι όσο επαναστατικό θέλετε και μπορεί μάλιστα να λειτουργήσει και άπολύτως θετικά από τή σκοπιά μας, αλλά ταυτόχρονα και σ' ένα επίπεδο πίο θεμελιακό και μακροπρόθεσμο ή επιστημολογική μορφή του λόγου θά άναπαράγει τίς σχέσεις έξουσίας πού καταγγέλλει.

Θά σας κουράσω μέ άλλο ένα παράδειγμα. Δέν αποκλείεται να έχετε διαβάσει τίς θεωρίες διαφόρων μαρξιστών ή μαρξίζόντων ιστορικών και κοινωνιολόγων της τέχνης για τό πώς τά έργαστήρια των ζωγράφων στήν ¹⁸Αναγέννηση άρχισαν να λειτουργούν σαν άνεξάρτητες μονάδες παραγωγής στή νέα άγορά πού δημιουργήθηκε. Δέν διαφωνώ μέ μία τέτοια ανάλυση, νομίζω ότι είναι σωστή. ¹⁹Αν όμως σταματήσουμε εκεί (όπως γίνεται συνήθως) θά αναγάγουμε στο επίπεδο της βάσης, πού γίνεται έτσι επίπεδο προνομιακό έφόσον είναι τό μόνο, τόν ιδεολογικό χαρακτήρα της αναγεννησιακής ζωγραφικής. ²⁰Εδώ κάνουμε τό λάθος. ²¹Ο βασικός ιδεολογικός χαρακτήρας της δέν έχει να κάνει ούτε μέ τή νέα θεματολογία ούτε μέ τήν όργάνωση της παραγωγής στο επίπεδο του εργαστηρίου, αλλά στή χρήση της προοπτικής. ²²Η προοπτική δέν είναι άπλώς μία φορμαλιστική καινοτομία. Είναι μία μέθοδος παραγωγής νοήματος γιατί όργανώνει τόν εικαστικό χώρο μέ βάση τή ματιά του καλλιτέχνη-παραγωγού και ταυτόχρονα αναγκάζει τόν θεατή-καταναλωτή να τήν υιοθετήσει. Αυτό έννοούσα όταν έλεγα ότι ή ιδιαιτερότητα των κοινωνικών σχέσεων πού προκύπτουν στο ιδεολογικό επίπεδο του έποικοδομήματος έξαφανίζεται όταν γίνεται άναγωγή του φαινομένου στή βάση.

Μίλησα πίο πάνω για κοινωνικές σχέσεις ιδεολογικής παραγωγής και για τόν επιστημολογικό μονισμό πού τίς έξουσιοδοτεί. Δέν είναι ή μόνη μας έπιλογή γιατί τίποτα δέν μας έμποδίζει να διαλέξουμε τόν επιστημολογικό δυισμό πού θά μας όδηγήσει προς τήν αντίθετη κατεύθυνση, αν και τά πράγματα δέν είναι και τόσο εύκολα — έχω συνείδηση των δυσκολιών. Είναι μία έκδοχή πού έχει περιέλθει σε δυσμένεια όχι έπειδή οι αντίπαλοί της είχαν δικιο αλλά έπειδή οι ύποστηρικτές της είχαν άδικο, και πρώτος απ' όλους ό δικός μας ό Λένιν μέ τή θεωρία του για τήν άντανάκλαση. Κάπου θαμένη όμως μέσα στήν πρώτη Κριτική του Κάντ υπάρχει μία μικρή φράση πού μας δίνει τήν άπαρχή της όρθης άπάντησης. Μιλάει για τόν Γαλιλέο, τόν Τορισέλλι και τούς άλλους πρωταγωνιστές της επιστημονικής επανάστασης του 17ου αιώνα. Είχαν καταλάβει, λέει ό Κάντ, ότι ό λόγος πρέπει να «*αναγκάζει τή φύση να άπαντά στα έρωτήματά του κι όχι να τήν άκολουθεί μόνο πειθήνια*». ²³Θά μου πείτε, άλλου ήθελε να καταλήξει, κι ότι άπώτερος στόχος του ήταν να εδραιώσει μία για πάντα τά έρωτήματα πού θέτει ό όρθός λόγος. ²⁴Έχετε δικιο, γι' αυτό κι εγώ είπα ότι μας δίνει μόνο τήν άπαρχή της άπάντησης πού ζητάμε. Θά σας έξηγήσω τί

έννοω: όταν ο λόγος μας γίνεται μεταβατικός, όταν αποδέχεται την ανομοιογένεια που τον χωρίζει από το αντικείμενο του, τούτο δέν σημαίνει ότι μπορεί να φθάσει στην Άληθεια, δηλαδή στην πραγματική φύση του αντικειμένου διότι έτσι αίρεται ή ανομοιογένεια που τον εξουσιοδότησε. Η μεταβατικότητα του λόγου και ό έπιστημολογικός δυϊσμός σημαίνουν κάτι λιγότερο φιλόδοξο και ταυτόχρονα πολύ πιο δύσκολο: ότι ή έπιστημονική γνώση παράγεται από ένα ιδιότυπο καταμερισμό εργασίας. Έμεις οι άνθρωποι, ό λόγος μας, ή γλώσσα μας και τά κείμενά μας άπευθύνουν συμβατικές και αυθαίρετες έρωτήσεις, και τήν άπάντησή μας τήν δίνει ό κόσμος γύρω μας. Όπως και στίς συζητήσεις που οργανώνουν οι φοιτητικοί σύλλογοι στά πανεπιστήμια τής Άγγλίας και τής Άμερικής, έχουμε δικαίωμα να άπευθύνουμε στον αντίπαλό μας ένα συγκεκριμένο έρώτημα, κι αυτός, σύμφωνα με τόν κανονισμό, δέν μπορεί να αλλάξει τό θέμα αλλά είναι ύποχρεωμένος να άπαντήσει ναι ή όχι. Ο κόσμος φέρεται σαν τά παιδιά τή βικτωριανή έποχή, δέν μιλάει άν δέν τόν άπευθύνουμε τό λόγο, κι όχι μόνο αυτό — μάς μιλάει πάντα με τούς όρους που έμεις έχουμε επιλέξει. Άν θελήσουμε λοιπόν να βγούμε από τό φαύλο κύκλο του έπιστημολογικού μονισμού και τής αυτοαναφορικότητας ή λύση δέν είναι ή παθητική καταγραφή τής αλήθειας αλλά ή μεταβατικότητα τής έρώτησης.

Τά υπόλοιπα είναι σχετικά εύκολα. Όταν μπορεί κανείς να επικαλεσθεί τήν πραγματικότητα στην όποία άπευθύνεται έρωτηματικά ό λόγος, τότε δέν αναγκάζεται να τόν καταναλώσει παθητικά, και, παράλληλα, ό παραγωγός του λόγου αυτού δέν χρειάζεται τέτοιους καταναλωτές. Η ανάγνωση έχει χάσει τόν ιδεολογικό της χαρακτήρα. Και για όσους μάντεψαν και μερικά άλλα όνόμενα που κρύβονται πίσω από τά λόγια μου, ναι, είχε δικιο ό Άλτουςέρ όταν μιλούσε για έπιστημονική γνώση και για ιδεολογία, παρά τό γεγονός ότι στην προσπάθειά του να έξοβελίσει τόν έμπειρισμό κατέργησε κάθε σχέση του λόγου με τό αντικείμενό του. Και ναι, είχε δικιο ό αντικομμουνιστής Πόππερ όταν μιλούσε για διαψευσιμότητα άν και δέν κατάλαβε ποτέ ότι μή τήρηση τών προδιαγραφών του δέν είναι άπλώς ένας έλαττωματικός τρόπος σκέψης που εύκολα διορθώνεται αλλά κοινωνικό φαινόμενο που στηρίζεται και άναπαράγει σχέσεις ιδεολογικής έξουσίας και έκμετάλλευσης.

Δέν ξέρω άν σās έπεισα και δυστυχώς άν δέν σās έπεισα, δέν θά μάθω ποτέ τίς αντιρρήσεις σας. Καταλαβαίνω πολύ καλά τή γοητεία ενός συστήματος σαν τόν όρθόδοξο μαρξισμό έπειδή καταφέρνει πάντα να αντιμετώπιζει τίς έναντίον του ένστάσεις όχι άπαντώντας αλλά εξηγώντας μαρξιστικά γιατί προβλήθηκαν. Τό ίδιο κάνουν και οι σύγχρονες δυτικές θεωρίες περί γλώσσας και κειμένου. Για να μείνουμε όμως στά δικά μας, ή κατάσταση δέν μάς αφήνει πολλά περιθώρια. Άμφιβάλλω άν υπάρχουν σήμερα μαρξιστές που μπορούν να έρμηνεύσουν τά γεγονότα χρησιμοποιώντας τίς ίδιες κατηγορίες που ίσχυαν μέχρι χθές. Φαντάζομαι ότι μερικοί τροτσκιστές θά πουν ότι ό μεγάλος ήττημένος είναι ό κρατικός καπιταλισμός κι ότι ό σοσιαλισμός δέν έπαθε τίποτα επειδή ούδέποτε έφαρμόσθηκε. Μήν τούς άκούτε. Είναι μία ύστατη προσπάθεια να έξουδετερωθεί ή συγκεκριμένη πολιτική πραγματικότητα μέσα από μία άναγωγή στην περιβόητη βάση που έτσι συνεχίζει να κινεί τά νήματα.

Αυτή ή πεισματική μας άρνηση να δεχθούμε τή μαρτυρία τών καιρών μας μου θυμίζει μία παράλληλη ύπεκφυγή που στηρίζει τίς νέες θεωρίες που κυριαρχούν τώρα στη Δύση. Όπως εκεί τά διάφορα συστήματα κινούνται από τήν έσωτερική τους λογική και τίποτα έξω άπ' αυτά δέν μπορεί να τά άνατρέψει, έτσι κι έμεις έναποθέσαμε τίς έλπίδες μας σε κάτι που πιστέψαμε ότι λειτουργήσει κατά τόν ίδιο τρόπο. Γι' αυτούς σημασία έχει τό σημασιολογικό σύστημα — για μάς ή ιστορία που τήν ένσαρκώνει τό άλάθητο κόμμα (ας όσεται ό Χέγκελ!). Η ύπέρτατη ειρωνία δέν είναι μόνο ότι κάναμε και οι δύο λάθος, αλλά ότι κάναμε και οι δύο τό ίδιο λάθος. Έμεις νομίσαμε ότι

θά κερδίζαμε τή μάχη άνάγοντας τά πάντα στη βάση, δηλαδή στο μόνο επίπεδο που μπορούσαμε να συλλάβουμε με όρους μαρξιστικούς, και έκεινοι άνακάλυψαν στά ύπόλοιπα μία ξέφρενη και παιχνιδιάρικη έλευθερία που δέν τούς συμφέρει να σκεφθούν πώς άρχισε αλλά είναι σίγουροι ότι δέν πρόκειται να τελειώσει. Και οι μόν και οι δέ φτάσαμε στον προορισμό μας άπλουστεύοντας — αυτό είναι τό κοινό στοιχείο που μάς ένώνει. Γι' αυτό άν άκούσετε κάποιον να μιλάει για τόν homo ludens να του υπενθυμίσετε πώς στο παιχνίδι αυτό υπάρχουν άναγκαστικά κερδισμένοι και χαμένοι.

Άν με ρωτούσατε τί σχέση έχει όλη αυτή ή θεωρητολογία με τό άμεσο πρόβλημα που αντιμετώπιζουμε, θά σας άπαντούσα ότι σήμερα, όταν δέν μάς έμεινε τίποτα άλλο να χάσουμε, ή καλύτερη άμυνα είναι ή έπίθεση. Για να τό πώ διαφορετικά, άν θέλουμε να ξεπεράσουμε τή κρίση που περνάει ή μαρξιστική θεωρία τό μόνο που μάς άπομένει είναι ή επέκτασή της. Τίς προάλλες έπεσε στά χέρια μου ένα κείμενο για τήν στρατηγική που θά πρέπει να άκολουθήσει στο μέλλον τό άριστερό κίνημα. Οι άριστεροί σήμερα, λέει, πρέπει να αντιμετώπισουν τή πρόκληση τής έποχής μας που είναι οι διαφοροποιήσεις που έχουν επέλθει στην παραγωγή και στη σύνθεση τής εργατικής τάξης, ή κατάρρευση του ύπαρκτου σοσιαλισμού, ή άπειλή τής οικολογικής καταστροφής, τό φεμινιστικό κίνημα και τέλος ή διόγκωση τής κοινωνίας τών πολιτών που συμβαδίζει με τή συρρίκνωση του κράτους. Τό πρόβλημα είναι ότι στο κείμενο δέν άπαντάται ή λέξη μαρξισμός ούτε μία φορά. Θα περίμενε κανείς από ένα κίνημα που ύποτίθεται ότι κάποτε τό είχε έμπνεύσει ό μαρξισμός μία μνεία τουλάχιστον — έστω και άπορριπτική. Πώς άλλότως οι καιροί! Τό ξέρετε ότι στην Δύση τόν όρο έκμετάλλευση τόν άκούς μόνο από φεμινίστριες και τριτοκοσμικούς; Όπερ σημαίνει ότι οι άρρενες κάτοικοι τών άνεπτυγμένων κρατών έχουν ήδη περάσει τό κατώφλι του παράδεισου που ευαγγελίσθηκαν οι σοσιαλιστές ή ότι ή ιστορία έφθασε στο τέλος της, όπως διατείνεται ένα στέλεχος του State Department στην Άμερική.⁸

Όπως φαίνεται στο τέλος δέν έφτασα μόνο έγώ, φτάσαμε όλοι κι ό καθένας με τόν τρόπο του. Έκεινο που θά σάς μελλήσει είναι τό βάλσαμο τής καθημερινότητας, τό σταγονόμετρο που τελικά θά σās δώσει ή δυνατότητα να καταπιείτε τεράστιες ποσότητες, που άν τίς καταπινατε μία κι έξω θά είχατε πνιγεί. Μερικές φορές σκέφτομαι πώς άν κάποιος από μάς είχε πέσει σε χειμερία νάρκη πριν από έξη μήνες και ζύπναγε ξαφνικά αυτές τίς μέρες θά τρελαινόταν. Πώς να χωρέσει τό μυαλό του ανθρώπου αυτά που γίνονται σήμερα; Έκεινοι που έφτιαξαν τό σοβιετικό ντοκουμαντέρ για τόν σταλινισμό και τήν περестρόικα προσπάθησαν να διασώσουν τόν Λένιν, αλλά τώρα ή μάλα τους έχει πάρει όλους, και τόν Λένιν και τόν Μάρξ. Η λαοθάλασσα που έπερασε τό τείχος για να εισπράξει τά 35 μάρκα του Κώλ και για να χαζέψει μπροστά από τίς βιτρίνες του δυτικού Βερολίνου, οι τουρίστες από τή Δύση που θά ταΐζουν τώρα τόν Ρούντνι,⁹ ό κόσμος που ξεχειλισε στους δρόμους και τίς πλατείες τής Πράγας για να έπεφημίσει τόν Χάβελ και τόν γιό του μαραγγού¹⁰ που έχει τώρα γίνει ένα άδύναμο σύμβολο μιας εύκαιρίας που χάθηκε, οι θρησκόληπτοι Πολωνοί που άνάβουνε κεριά στην Παναγία και στο Βαλέσα, όλα αυτά σύντροφοι σημαίνουν ότι τό παιχνίδι, όπως μάθαμε να τό παίζουμε, έχει όριστικά χαθεί. Οι λαοόβλητοι ή γέτες μας μοιάζουν με τούς πνιγμένους που προσπαθούν να πιαστούν άπ' τά μαλλιά τους κι άνακαλύπτουν ξαφνικά ότι είναι φαλακροί.

Έγώ θά πέσω στο ποτάμι άδριο γιατί άνήκω σε άλλη έποχή. Δέν ήταν τό τείχος και ή συμβολική του σημασία, όπως λένε, που μου άνοιξε τά μάτια. Μόνο τά κακογραμμένα βιβλία και οι άδέξιοι άναγνώστες χρειάζονται τήν εικονογράφιση. Τά σημεία ύπήρχαν πάντοτε και μόρεσα τελικά να τά διαβάσω αλλά δυσκολεύθηκα γιατί μ' είχα μαγέψει άλλες εικόνες. Ναι, κάποτε έμεις γεμίζαμε τίς

πλατείες με σφιγμένες γροθιές και τούς τοίχους με σφυροδρέπανα. Έσείς οί νέοι δέν τά είδατε αυτά. Έσείς — τά μέχρι τώρα άνερχόμενα κομματικά στελέχη πού φυσκώνατε μέ υπερηφάνεια όταν βλέπατε τούς μαντρωμένους νά γεμίζουν τίς πλατείες και νά άνεμίζουν τίς κόκκινες σημαίες πού από μέσα τους τίς έφτυναν. Τί νά πρωτοθυμηθεί κανείς; Κι εδώ πού φθάσαμε τί σημασία έχει ή απόδοση εϋθυνών;

“Όσοι μέ ξέρουν θά σάς πουν ότι είμαι πολύ τακτικός άνθρωπος. Πρίν φύγω γιά ταξίδι πάντα κλείνω προσεκτικά τά παράθυρα, κατεβάζω τούς διακόπτες, λέω στους γείτονες πότε θά γυρίσω και τούς δίνω ένα αριθμό τηλεφώνου γιά νά επικοινωνήσουν μαζί μου άν χρειασθεί και τέλος διπλοκλειδώνω πίσω μου τή πόρτα. Δέν ξέρω άν αυτό τό κείμενο πού κρατάτε στά χέρια σας είναι ένα ξεσπασμα ή μιá υστατη προσπάθεια νά βάλω τάξη πρίν φύγω. “Όσο γιά τό περιεχόμενο, δέν σάς κρύβω ότι τό ένδεχόμενο νά έχω τρελαθεί μου πέρασε από τό μυαλό και μάλιστα μέ άνησυχισε ιδιαίτερα — όχι όμως τόσο ώστε νά τό άποκλείσω.

1. Πρόκειται μάλλον γιά τό ντοкуμαντέρ του Φεντάγιεφ μέ τόν τίτλο «Προτσές» πού στά ρωσικά σημαίνει «διαδικασία» και

«δίκη».

2. Κατά πάσα πιθανότητα έννοεί τόν Μπαχτίν. Στο βιβλίο ‘Ο Μαρξισμός και ή Φιλοσοφία τής Γλώσσας, πού υποτίθεται ότι έγραψε χρησιμοποιώντας τό όνομα του φίλου του Βολοσίνωφ, ο Μπαχτίν λέει ότι τό ιδεολογικό έποικοδόμημα δέν είναι άντανάκλαση αλλά διάθλαση τής βάσης.

3. ‘Ο μαρξιστής θεωρητικός πού ταιριάζει στην περιγραφή είναι ο άμερικανός νεοεγγελιανός Φρέντερικ Τζέημσον.

4. Δέν μπορεί παρά νά είναι ο Μαρξισμός και Έμπειριοκριτικισμός.

5. I. Κάντ: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Α51, Β75.

6. Παραθέτω δλόκληρο τό σχετικό άπόσπασμα: «Τό άνάλαφρο περιστέρι σχίζοντας μέ τό έλεύθερο πέταγμα του τόν άέρα, πού νοιώθει τήν αντίστασή του, θά μπορούσε νά πλάσει τήν παράσταση ότι αυτό θά τό πετύχαινε πολύ πιό καλά μέσα στον κενό από άέρα χάρου». Κάντ, αυτόθι: Α5, Β9.

7. Κάντ, αυτόθι: Β ΧΙΙΙ.

8. Φράνσις Φουκουγιάμα.

9. Ρούντυ είναι τό όνομα του αγαπημένου ελαφιού του Χόννεκερ σέ ένα από (τά πολλά) κυνηγετικά του περίπτερα. Στα μέσα Δεκεμβρίου (άλλο ένα προθύστερο) δυτικογερμανικό τουριστικό γραφείο άρχισε νά διαφημίζει ταξίδια στην Άνατολική Γερμανία μέ παραμονή στο περίπτερο του Χόννεκερ όπου οί τουρίστες θά μπορούν νά ταΐζουν τόν Ρούντυ.

10. ‘Ο Άλεξάντερ Ντομπσεκ.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΕΥΧΟΣ 40

Μνήμη Παύλου Ζάννα

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

Γράφουν οι: Α.-Α. Κύρτης, Αθην. Βαλαθανίδης, Δήμος Κόντος

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: **Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ**

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ: Η εργασία των γυναικών: Ανάμεσα σε δύο κόσμους

ΓΙΩΤΑ ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ: Οι γυναίκες στη μεταμοντέρνα κοινωνία: φτωχότερες ή πλουσιότερες;

ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ: Τεχνολογικές εξελίξεις και ειδικότητες με «φύλο»

ΕΛΕΝΗ ΠΑΥΛΙΔΟΥ: Γυναίκα και εργασία: Οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας

ΞΑΝΘΗ ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ: Προβληματισμοί γύρω από τη μέτρηση, και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΔΗΜΟΥ: Η μερική απασχόληση: Ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας

ΧΑΡΗ ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ: Γεγονότα του κύκλου ζωής και γυναικεία απασχόληση

ΤΖΕΝΗ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ: Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ: Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι: Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας

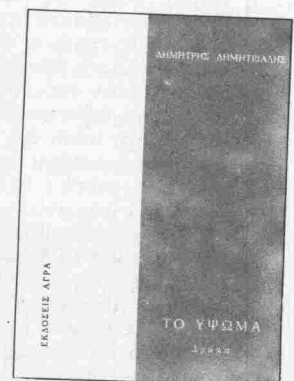
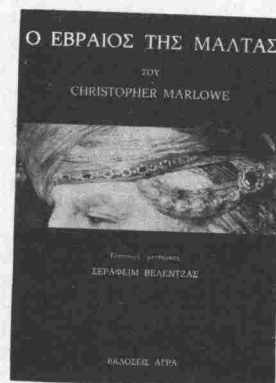
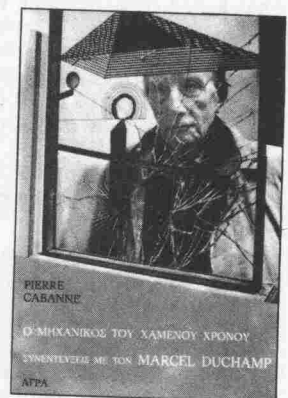
ΕΛΕΝΗ ΙΑΚΩΒΟΥ-ΠΑΠΑΓΑΡΟΥΦΑΛΗ: Φεμινισμός και Εργασία: Διέξοδοι και Αδιέξοδα

Βιβλιοπαρουσιάσεις

LIBBY TATA ARCEL: Ιφιγένεια: Θυσία και αυτοθυσία

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ: Η διαπόρευση της γυναίκας στο έργο του Εμπειρικού μέσα από τον έρωτα και την επιθυμία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Έκατό χρόνια σιγουριάς

Ο λήθαργος των αριστερών ταρασσεται από την πτώση του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Θα αλλάξουν πλευρό για να συνεχίσουν.

του Γιώργου Ριτζούλη

Η συζήτηση που είχαμε άρχισε από τις στήλες του «Πολίτη», επιχειρώντας ένα διάλογο μεταξύ των μαρξιστικών και των οικολογικών ιδεών (άλλα επίσης, όπως εϋστοχα γράφηκε, ένα διάλογο για τη δυσκολία συνεννόησης και τις αντιφάσεις που διασχίζουν τό ίδιο τό σώμα της μαρξιστικής Αριστεράς), ήταν από την αρχή μία συζήτηση εν θερμώ. Και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική: Οι αριστεροί βρίσκονται με την πλάτη στον τοίχο. Όπως έγραφε και ο Βασίλης Ζουναλής, «τό φιάσκο στό όποιο κε ληξε (ώς πρός τό στόχο της κομμουνιστικής κοινωνίας) ή Οκτωβριανή Έπανάσταση είναι ό επιάλλητς μας».¹

Τά νέα από τό Βερολίνο, τήν Πράγα και τή Σόφια, νέα προαναγγελθέντα αλλά από λίγους αναμενόμενα, κυρίως όμως όσα συνέβησαν στό Πεκίνο, στην Τιμισοάρα και στό Βουκουρέστι, δέν αφήνουν κανένα περιθώριο στην ύποκρισία και τόν παχυδερμισμό της «ψύχραιμης» στάσης. Γελιοποιούν και τήν πιο θεαματική αλλαγή πουκάμισου αυτών που τώρα φτύνουν εκεί που μόλις πριν έγλειφαν με ένθουσιασμό. Έμεις θα συνεχίσουμε τή συζήτησή μας εν θερμώ, ή ψυχραιμία ανήκει και πάλι δικαιωματικά στις έγνωσμένης σταθερότητας και άντοχής αριστερές φιγούρες τύπου Φλωράκη, Φαράκου ή Κάππου. Άλλωστε ή Τιμισοάρα είναι ή σύγχρονη Γκουέρνικα, ή Σεκουριτάτε πάλαιψε αξία για να ρίξει από τό θλιβερό βάθρο τους τούς άνδρες του Φράνκο και τά Ές-Ές· ό αντιφασισμός έχει πιά αποκτήσει ένα νέο, διευρυμένο νόημα. Πόσο λογικό είναι για ένα κοινό άνθρωπο να μείνει ψύχραιμος μπροστά στην καταστροφή της Γκουέρνικα ή τή σφαγή της Τιμισοάρα; Και γιατί να παραβλέψει τό δάσος του Κατύν ή τή Κρονστάνδη;

Δέν έχουμε ίσως πολλά πράγματα να συζητήσουμε μαζί με τούς πριν από λίγο συνδαιτημένους του Τσαουσέ-

σκου, είτε σφυρίζουν τώρα ψύχραιμα και στρέφουν τό κάρο σε νέα πορεία είτε ξαφνιάζονται από τήν απότομη στροφή και πέφτουν κάτω. Όταν όμως τή συγγνώμη από τούς Ρουμάνους, για λογαριασμό όλης της ελληνικής αριστεράς, τή ζητούν οι φυγάδες από τήν εγχώρια οικογενειακή έστία του αυταρχισμού, οι δραπέτες που ποτέ δέν άντεχαν τούς εγχώριους πατερούληδες,² είναι φανερό ότι ή όποιαδήποτε πολιτική συζήτηση σκιάζεται από ένα ευρύτερο κλίμα ήθικης κρίσης που σκεπάζει ένόχους και άθώους.

Καμιά συζήτηση δέν μπορεί να εξαφανίσει τό ήθικό ζήτημα: Θα συνεχίσουμε άλλος λιγότερο, άλλος περισσότερο, άλλος λόγω πολύ βεβαρημένου παρελθόντος και άλλος λόγω αυξημένου αισθήματος ευθύνης, να φέρουμε αυτό τό βάρος. Όστόσο στό ήθικό πεδίο, ή διαχωριστική γραμμή μέσα στους αριστερούς θα χωρίζει πλέον αυτούς που αισθάνονται ευθύνη και τό όμολογούν από αυτούς που άποκρύπτουν, συγκαλύπτουν και έξωραίζουν, ανεξάρτητα αν μέσα τους αισθάνονται ένοχοι ή άθωοι.

ΔΙΚΤΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ, ΥΜΝΩΔΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ, «ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΝΟΜΟΤΕΛΕΙΕΣ»

Με φόντο τή στρατηγική ήττα της ιστορικής κομμουνιστικής Αριστεράς και τά σκληρά πλήγματα που έχει ύποστει κατ' επανάληψη ή αξιοπιστία της και τό ήθικό της κύρος, οι ίσχυρισμοί περί «τέλους της ιστορίας» κερδίζουν σε αληθοφάνεια: «Ο κομμουνισμός είναι μία παρωχημένη ούτοπία του 19ου αιώνα, ή κριτική του Μάρξ στον καπιταλισμό είναι μία ούτοπική κριτική, γιατί γίνεται από άνεδαφική σκοπιά. Κατά συνέπεια ή καπιταλιστική κοινωνία εμφανίζεται ως άξεπέ-

1. Β. Ζουναλής, «Οικολογία και ταξική πάλη», ό Πολίτης, τ. 90, Απρίλιος 1988. Βλ. επίσης τά δύο προηγούμενα τεύχη του Πολίτη 87 και 88-89 με άρθρογραφία του Β. Ζουναλή και του γράφοντος.

2. Άγγ. Έλεφάντης, «Ρουμάνοι, μάς συχωρείτε» στην Έποχή τ. 55, 24 Δεκεμβρίου 1989. Βλ. επίσης έπιστολή του Ν. Μπελογιάννη στην Αύγή.

ραστος δρίζοντας της ανθρωπότητας, όπου ωστόσο πολλά χρειάζονται για να γίνει βιώσιμη, πιά ανθρώπινη, πιά δίκαιη».³ Αυτά διαλαλεί πράγματι με ποικίλους τόνους και αποχρώσεις το πνεύμα της εποχής, καθώς εισερχόμεστε στην τελευταία δεκαετία του αιώνα. "Όποιος φιλοξενεί να αντικρούσει τα συμπεράσματα αυτά, έχει να διαλέξει ανάμεσα σε δύο δρόμους: Είτε να πουλήσει σε νέες συσκευασίες τον υπερβατικό λόγο του λεγόμενου ορθόδοξου μαρξισμού και να υπαινιχθεί πάλι σιδηρές, ιστορικές νομοτέλειες, ούριους ανέμους της ιστορίας που θα φουσκώσουν πάλι τα πανιά και θα εξασφαλίζουν τό ταξίδι προς τόν ασφαλή λιμένα του κομμουνισμού· είτε να πειραματισθεί μέσα στη σημερινή πραγματικότητα με νέες μορφές δραστησιότητας της μαρξικής κριτικής μεθόδου, διαμορφώνοντας σύγχρονα εργαλεία ανάλυσης και πράξης, κατάλληλα για κοινωνίες και ιστορικές διαδικασίες ανοιχτές σε ποικίλες ένδεχόμενες διαδρομές.

Ο πρώτος δρόμος οδήγησε σε πλάνες που έχουν σήμερα αποκαλυφθεί έντελώς: η νετερμινιστική όπτική, ή αποδοχή ιστορικών νομοτελειών δέν εξαπατά μόνον επειδή προσφέρει τή στρεβλή εικόνα μιάς κοινωνίας και μιάς ιστορίας που βαδίζει πάντα μπροστά προς τήν πρόοδο ακόμα και όταν για λίγο καιρό ξαποσταίνει. Η μεγαλύτερη πλάνη είναι ή ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας που αισθάνονται οί υποτιθέμενοι γνώστες τών σιδηρών νόμων της ιστορίας και της κοινωνικής εξέλιξης, οί ενοοούμενοι της ιστορικής αισιοδοξίας, αυτοί που φαντάστηκαν ότι καθοδηγούν τίσ κοινωνικές διαδικασίες από τίσ πανύψηλες κορυφές της γνώσης και της εξουσίας. Μιά μάλλον συγγενής πλάνη της παντοδυναμίας έκανε θραύση έξω από τά πεδία της πολιτικής και έπληξε τούς δογματικούς πιστούς τών φυσικών επιστημών ή της τεχνολογίας, οί όποιοί πίστεψαν ότι εξουσιάζουν τή φύση και μπορούν να τήν διαθέτουν κατά βούληση.

Και τώρα τί θα γίνουμε χωρίς νετερμινισμούς και νομοτέλειες; Μά έχουμε τα νέα νομοτελειακά αποφθέγματα περί «τέλους της Ιστορίας»! Τό πλοίο βρίσκεται ήδη σε ασφαλές λιμάνι, δέν χρειάζεται καν τό δύσκολο ταξίδι. Τί κι αν τό λιμάνι έχει άλλο όνομα και είναι πολύ διαφορετικό στην όψη. Τουλάχιστον είναι πάνω σ' αυτή τή γή και όχι στον Παράδεισο!

Ο κυνισμός αυτού του είδους δέν είναι χειρότερος από τόν άλλο κυνισμό της ιστορικής αισιοδοξίας, ό όποιος (στην καλύτερη περίπτωση) θυσιάζε τούς ανθρώπους του παρόντος προς χάρην της μελλοντικής εδνυχίας. Και οί δύο έκδοχές κατόχων της γνώσης και της εξουσίας ισχυρίζονται ότι με τή γλώσσα τους μιλά ή ίδια ή πραγματικότητα, ότι οί ιδέες τους είναι τό όρ-

θολογικό Διάγραμμα του Κόσμου. Τό μόνον που δέν όμολογούν είναι πόσο θά ήθελαν οί ίδιοι να είναι όντως τά πράγματα όπως τά περιγράφουν. "Όλες οί διαβεβαιώσεις περί ιστορικών ή άλλου είδους νομοτελειών, οί όποίες ένυπάρχουν δήτην στίς διαδικασίες της κοινωνίας (και όχι μόνον αυτές), δέν μπορούν να αποφύγουν τόν γνωσιολογικό έλεγχο ό όποιος εστιάζεται στην κρίσιμη εκείνη σχέση που ό Χάμπερμας αποκαλεί «έπικαθορισμό της γνώσης από τό συμφέρον».⁴

Η οικολογική κρίση αφήνει όλα τά σενάρια ανοιχτά, και τά ήπιότερα και τά δραματικότερα. Συνδέεται αναγκαστικά με τή γνωστή συζήτηση περί μεταρρυθμισμού και επανάστασης, έπιβάλλει όμως και ένα νέο θεματικό πεδίο, τό όποιο απέφυγαν οί μαρξιστές: Πέρα από τίσ κεφαλαιοκρατικές οικονομικές μορφές οί όποίες μās έγιναν γνωστές χάρη στο μαρξικό έργο, υπάρχουν και οί (κυριολεκτικά) υλικές ένσαρκώσεις τους, τίσ όποιες όμως είδαμε (σε χονδροειδή μορφή) να προβάλλουν επίσης κάτω από τίσ έντελώς διαφορετικές οικονομικές μορφές του καταρρεύσαντος «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Μήπως άραγε όποιοι θέλουν να αποφύγουν τή συζήτηση για τόν βιομηχανισμό (και τίσ «μεταβιομηχανικές» του μετεξελιξίσεις), θά έπρεπε μάλλον να παύσουν να μιλούν και για τόν καπιταλισμό ή να συνηθίσουν στο ρόλο του βοώντος έν τή έρήμη;

"Ας αφήσουμε όμως αυτή τή συζήτηση για μιά άλλη ευκαιρία.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ, ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΥΠΕΝΘΥΜΙΣΗ

Τό κείμενο αυτό, αντίθετα από τίσ συνήθειες της εποχής, δέν γράφηκε με σκοπό να άπαγγελθεί ό έπικήδειος του κομμουνισμού, του σοσιαλισμού ή του μαρξισμού. Ούτε όμως για να έκφωνηθούν άγορεύσεις υπεράσπισης τους: "Ο γράφων έχει τή γνώμη ότι ό κομμουνισμός, ό σοσιαλισμός και ό μαρξισμός δέν υπάρχουν, ούτε υπήρξαν ποτέ. Υπήρξαν όμως διάφορες κατηγορίες κομμουνιστών, σοσιαλιστών και μαρξιστών, χωριζόμενες μεταξύ τους από άγεφύρωτα χάσματα και πολύ αίμα: έδω άκριβώς στοχεύει τό κείμενο. Οί περισσότεροι από αυτούς τούς κομμουνιστές, σοσιαλιστές και μαρξιστές, όσοι στην έκατονταετία που χάνεται βρέθηκαν στη γέφυρα του πλοηγού και από ποικίλα κίνητρα όρμώμενοι ανέλαβαν να οδηγήσουν τό σκάφος στο ταξίδι της κοινωνικής χειραφέτησης, μαζί και οί πολύ περισσότεροι πρόθυμοι του πληρώματος, κατέληξαν πλέον στη θέση του ναυαγού. Θέση τήν όποία άρκετά συχνά επιφυλάσσει ή Ιστορία για τούς πολύ

ντους καπετάνιους και τούς πολύ πειθαρχικούς ναύτες.

Τί θα γίνει με κάποιους άλλους συνταξιδιώτες είναι τό ζήτημα: αυτούς που αποκλείστηκαν από τή γέφυρα και ρίχτηκαν άλυσοδεμένοι στο άμπάρι, ή έστω έμειναν να τραβούν μόνιμα κουπί, παρόλο που είχαν διακρίνει έγκαιρα τήν καταστροφική πορεία και τά σάπια ξύλα του σκάφους. Δέν ώφειλε πλέον ή άλληλεγγύη με τούς ναυαγισμένους πρώην ισχυρούς που έχουν γίνει ένα με τό πλοίο και τή ρότα του, τώρα προέχει ή απομάκρυνση από τή ρουφήχτρα. Τό ναυάγιο είναι γεγονός, αλλά ή έπιθυμία του ταξιδιού δέ θα ναυαγήσει ποτέ. Μπορούμε να συνεχίσουμε με άλλο σκάφος και άλλα δρομολόγια.

"Όπως εξάλλου έγραψε ό Β. Ζουναλής, «οί κοινωνικές μορφές δέν είναι άποτέλεσμα μιάς άνάπτυξης αντίφάσεων μέσω της δραστηριότητας κάποιων άτομικών ή συλλογικών υποκειμένων που έχουν καταφέρει να συλλάβουν και να εκπροσωπήσουν εκ των προτέρων αυτή τή διαδικασία». "Οχι όμως επειδή δήτην δέν υπάρχουν δρώντα υποκείμενα, αλλά επειδή οί διαδικασίες της κοινωνίας είναι άδύνατο να καθοδηγηθούν, και μάλιστα από κάποιο κέντρο γνώσης και εξουσίας. Η πραγματική εξέλιξη είναι άποτέλεσμα μιάς συνισταμένης ποικίλων υποκειμενικών ώθήσεων και ακόμα περισσότερων αντικειμενικών παραγόντων. Δέν υπάρχουν ιστορικές νομοτέλειες, ούτε οί κοινωνίες είναι κοπάδια στη διάθεση καλών ή κακών ποιμένων: και μόνον στη βραχύχρονη διάρκεια θριαμβεύουν κάποιοι «καθοδηγητές». "Άλλωστε ό γκραμσισμός "Ηγεμόνας είναι κατεξοχήν εκείνος που έχει συλλάβει αυτούς τούς περιορισμούς: οί καιροί ήταν πάντοτε δύσκολοι για τούς πρίγκιπες. Είναι λοιπόν φαντασίωση τό έγγελιανό "Υποκείμενο — Ιδέα τό όποιο δίνει κίνηση, σχήμα και ζωή στον πραγματικό κόσμο, αυτό όμως δέν σημαίνει ότι οί κοινωνίες είναι συμπλέγματα «μηχανών της ταξικής πάλης», αυτοδιευθυνόμενων και ρυθμιζόμενων από πολύπλοκους «αυτοματισμούς», μέσα στους όποιους δέν υπεισέρχεται ό υποκειμενικός παράγοντας τών θελήσεων, τών έπιθυμιών και τών ευσυνειδητών (ή ύποσυνειδητών) επιλογών και αποφάσεων.

Τό περιβόητο έρώτημα «πώς θέλετε τή μελλοντική κοινωνία» τό όποιο οί

3. "Όπως διατυπώνει ό "Αγγ. Έλεφάντης τά συμπεράσματα τών διαδών της αντίληψης περί «τέλους της Ιστορίας» στο άρθρο «Τό τέλος της επανάστασης που δέν έγινε» Πολίτης, τ. 101, "Οκτώβριος 1989.

4. J. Habermas, «Erkenntnis und Interesse», Suhrkamp Verlag (stw1), Φραγκφούρτη 1968.

πολλοί μαρξιστές συνήθιζαν και συνηθίζουν να τό διώχνουν από την πόρτα, δέν έπαυσε ποτέ να ξαναμπάνει από τό παράθυρο. Τό ότι είναι (ετυυχώς) αδύνατο να καθοδηγήσει κάποιος τήν πορεία μιās κοινωνίας (έκτός από βραχεία χρονικά διαστήματα) δέν σημαίνει ότι οι άριστεροί πρέπει να κρατήσουν για τόν έαυτό τους τις θελήσεις τους και τις ένδεχόμενες επιλογές τους. Καραδοκούν δυστυχώς οι επιβήτορες τών «ιστορικών νομοτελειών», αυτοί που έκαναν τή σιωπή μπροστά στο έρώτημα «τί είδους κοινωνία θέλουμε» έφαλτήριο τής έξουσίας τους. Ετυυχώς μόνον για βραχύ ιστορικό διάστημα, άρκετό όμως για να συντελεσθεί ό διασχυρμός όραμάτων, ή βαρβαρότητα μέ στήριγμα άπειρες καλές προθέσεις και προπαντός ό άφανισμός τών συγκεκριμένων ζωντανών ανθρώπων για χάρη κάποιων ιδεών.

Η ιστορική κομμουνιστική Άριστερά βρίσκεται σήμερα μπροστά σε ένα δυσαναπλήρωτο κενό στρατηγικής, όπως και μέσα σε μία τρομακτική κρίση αξιοπιστίας και ήθικης, εκτός τών άλλων και επειδή απέφυγε να απαντήσει στο έρώτημα «πώς θέλετε τή μελλοντική κοινωνία». "Αν τό είχε κάνει (στό βαθμό που είναι δυνατό να διατυπωθούν τέτοιου είδους επιθυμίες, θελήσεις και επιλογές), θά μπορούσε ίσως σήμερα να διεκδικήσει τό ρόλο του διορατικού τιμητή ή και να διατυπώσει προτάσεις για ένα άπελευθερωτικό μέλλον. "Αν τό είχε κάνει, κανείς Στάλιν, κανείς Μπρέζνιεφ, κανέναν Μάο και κανέναν Τσαουσέσκου δέν θά είχε μπορέσει ποτέ να επιβάλει τόν τίτλο «σοσιαλισμός» για τις κοινωνίες του μονοπωλιακού κρατισμού που μεταρρυθμίζονται ριζικά ή επαναστατούν σήμερα, μπροστά στα έκπληκτα μάτια μας.

Τί γίνεται τώρα, είναι τό έρώτημα: τώρα που κάθε καλοπροαίρετος άνθρωπος, αν ήταν να διαλέξει ανάμεσα σε μία καπιταλιστική κοινωνία και σε μία από τις κοινωνίες του καταρρέοντος «άπαρκτου σοσιαλισμού», είναι πλέον άρκετά πληροφορημένος και έχει άπελευθερωθεί από ποικίλους μύθους, ώστε θά διαλέξει άδιστακτα τήν πρώτη. Μόνον άπατεώνες χωρίς ταλέντο ή κάτοχοι χαμηλού δείκτη ευφύιας θά του καταλογίσουν σφάλμα. Τί καλύτερο όμως από τήν καπιταλιστική κοινωνία, και μάλιστα τήν μεταρρυθμισμένη, έχουν να προτείνουν οι άριστεροί, διασφαλίζοντάς μας όμως αυτή τή φορά από τό ένδεχόμενο να βρεθούμε και πάλι κατά τήν αναζήτηση μιās νέας κοινωνίας δεμένοι χει-

ροπόδαρα; "Ας συνεχίσουμε τήν παλιά μας συζήτηση, κάπου εδώ κολλάμε συνήθως. Ψήγματα συζήτησης ίσως, καλύτερα όμως από τή σιωπή.

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΠΕΦΤΟΥΝ· ΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΣΕ ΑΜΗΧΑΝΙΑ;

Τό πρώτο που θά έπρεπε να είναι έτοιμο να αντιπροτείνουν διαφαίνεται ήδη: Είναι ή ίδια ή συστατική για τήν έννοια τής Άριστεράς αντίληψη τής ιστορικής διαδικασίας, ως άνοιχτής, έλέγχιμης από τους ανθρώπους, δεκτικής στην επέμβαση του «θέλω», παρόλο που αυτό τό «θέλω» είναι αδύνατο να διαφύγει από τήν συνοδεία του «μπορώ». Αυτό που ξεχάσε (πλήν εξαίρεσεων) ή ιστορική κομμουνιστική Άριστερά ήταν ή σημασία του «ταξιδιού» και τών μέσων, καθώς είχε προσηλωθεί στον «προορισμό» και στους σκοπούς. Πρός χάριν τών σκοπών (και άς μή συζητήσουμε πάλι τί κρυβόταν εκεί μέσα) δέχθηκε ως θεμιτό να κλείσουν οι όριζόντες κοινωνιών όλοκληρων, να καθορίζεται ή ιστορική διαδικασία από σιδερένια χέρια, επί γής ένσαρκώσεις τών πανίσχυρων Νόμων. "Έπαυσε δηλαδή να είναι Άριστερά. "Απ' αυτή τήν άποψη, τά νέα κηρύγματα περί αιώνιου θριάμβου του κεφαλαίου έρχονται σε κρίσιμες ώρες να δώσουν και πάλι τροφή στις ιδεολογίες τής κλειστής και μονοσήμαντα προσδιορισμένης ιστορικής διαδικασίας. Τίποτε λιγότερο, τίποτε περισσότερο.

Ο κύκλος φαίνεται να κλείνει. Τό κενό που άφησε ό «μαρξισμός-λενινισμός» μέ τήν κατάρρευσή του θά καλυφθεί άραγε από τους θριαμβεύοντες ιδεολόγους του κεφαλαίου; Μήπως ό πρώτος ήταν τουλάχιστον εύθραυστος και θνησιγενής, ενώ οι δεύτεροι, χάρη στην ύποστηριξη άκατανίκητων δυναμικών που ξεπηδούν από τήν οικονομία και τήν κοινωνική δυναμική είναι άτρωτοι; Αυτοί και πολλοί άλλοι φαίνονται να είναι οι φόβοι τών άριστερών σήμερα, φόβοι εύλογοι ίσως αν άναλογισθεί κανείς ότι ή ιστορία του καπιταλισμού στον 20ό αιώνα ήταν μία ιστορία σταθερότητας μέ τεράστιες ικανότητες κοινωνικής όλοκλήρωσης και υπέρβασης τών κρίσεων.

"Αν όμως ό όρίζοντας φαίνεται κλειστός (άκριβώς όπως τόν παρουσιάζουν οι ντετερμινιστές ιδεολόγοι) όταν τόν παρατηρεί κανείς έχοντας τήν όπτική αντιπαράθεσης συστημάτων — τρόπων παραγωγής («σοσιαλισμός έναντιον καπιταλισμού»), ή εύκόνα αλλάζει άρκετά αν συγκεντρώσει τήν προσοχή του στους κοινωνικούς σχηματισμούς τής Άνατολικής Εύρώπης έν προκειμένο.

Οι κοινωνικές αυτές «εισήλθαν έντελώς πραγματικά και μέ θαυμαστό τρόπο σε μία νέα κατάσταση, τήν όποία όνειρεύθηκαν σχεδόν όλοι οι με-

γάλοι πολιτικοί φιλόσοφοι τών Νεότερων Χρόνων και τήν όποία φοβήθηκαν όλες οι πολιτικές τάξεις τών Νεότερων Χρόνων όπως ό διάβολος τό λιβάνι: Σε μία κατάσταση Γένεσης. Τέτοιες καταστάσεις είναι στιγμές Κοσμογονίας, όχι μόνον επειδή τότε υπερισχύει τό Κάτω έναντιον του Έπάνω και ό λαός έναντιον του κράτους, αλλά επειδή θριαμβεύει ή θέληση και άνοίγει και πάλι ό όρίζοντας τής κοινωνίας. Τά σενάρια του Μοντέρνου δέν προβλέπουν καθόλου τέτοιες καταστάσεις έλευθερίας: Σ' αυτά κυριαρχούν πάντοτε οι ύποτιθέμενοι νόμοι τής αναγκαιότητας, σ' αυτά διαδραματίζεται πάντοτε ή Έξέλιξη, αυτά μας έξηγοούν πάντοτε ότι τό μέλλον δέν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά μόνον ή ανάπτυξη και ή άπελευθέρωση του δυναμικού που ύπάρχει στο χθές και στο σήμερα».⁶

Μία τέτοια κατάσταση άνοιχτών όριζόντων είναι αδύνατη χωρίς τή σχετική ανεξαρτησία τής κοινωνίας από τό κράτος, ή όποία στηρίζεται στα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, δηλαδή στις λεγόμενες άστικές έλευθερίες. Αυτή είναι και ή ουσιαδέστερη έπιτυχία τής κεφαλαιοκρατικής Δύσης άπέναντι στην Άνατολή του μονοπωλιακού κρατισμού. Η Άνατολή άποκτά σήμερα (σε μερικές περιπτώσεις για πρώτη φορά) ουσιαστικές «άστικές» έλευθερίες και αυτό τό ξαφνικό άνοιγμα τών όριζόντων ισодυναμει μέ επαναστατική μεταβολή. Ο δισταγμός τών άριστερών να πανηγυρίσουν χωρίς έπιφυλάξεις τήν πτώση τών τειχών, επειδή έξω από αυτά караδοκει ό καπιταλισμός, θυμίζει εκείνους που σκέπτονται αν θά πρέπει να κλεισθούν με τή θέληση στή φυλακή επειδή έξω ή ζωή είναι σκληρή και ό επιούσιος βγαίνει δύσκολα. Σε μερικές περιπτώσεις όμως ό δισταγμός αυτός έγγίζει τά όρια μιās πραγματικής αυτοκαταστροφής, ένός αυτοεγκλεισμού στο μουσειό τής πολιτικής σκέψης.

"Όπως περίπου γράφει ό Ά. Μπαλντάς,⁷ όσοι έξακολουθούν να μιλούν στο όνομα του κομμουνισμού, του σοσιαλισμού, του μαρξισμού, κινδυνεύουν σήμερα να γίνουν είδος ιστορικά ξεπερασμένο, άπειλούνται με έξαφάνιση. Και πράγματι, αν έτσι όρίσουμε τόν έαυτό μας, δέν έχουμε έλπίδες. "Αν ξεχάσουμε τά βαθύτατα σχίσματα και τις άγεφύρωτες αντιθέσεις, ή έστω αν βοηθήσουμε και έμεις για τή συγκάλυψή τους, και μέ άπελπισμένη (και ίσως όσημη) άλληλεγγύη μένουμε σ' αυτό που μας καταλογίζουν, ότι έπιτέλους «όλοι κομμουνιστές είμαστε», έ τότε ό έγκλεισμός στο μουσειό είναι μία λύση. Θύτες και θύματα άγκαλιά, λόγω κοινού δνόματος, κοινού πνευματικού πατέρα και κοινών διακρηρσόμενων προθέσεων για τό άπώτατο μέλλον! "Ένα είναι τό σκάν-

5. Β. Ζουναλής, στον Πολίτη, τ. 90.

6. Tomas Schmid, «Neue Deutsche Sonderwege», στο περιοδικό *Nommine*, Δεκέμβριος 1989.

7. Άρ. Μπαλάς, «Ο Φ. Φουκουγιάμα και ή Καρέτα-Καρέτα», Πολίτης, τ. 101, Οκτώβριος 1989.

δαλο: Αυτό που κυρίως αναδεικνύουν σήμερα οι ανατροπές στην Ανατολή, ή σχετική ανεξαρτησία της κοινωνίας από το κράτος, οι άνοιχτοι όριζοντες και η ανεκτίμητη αξία των λεγόμενων άστικων ελευθεριών, ήταν τό φανερό ή κρυμμένο σήμα κατατεθέν μιας δλόκληρης σειράς μειοψηφικών κομμουνιστικών, σοσιαλιστικών και μαρξιστικών προτάσεων, από την Λούξεμπουργκ και τούς Κεντρόευρωπαίους μαρξιστές μέχρι την είκοσάχρονη ιστορία της Ανανεωτικής Αριστεράς στη χώρα μας. Ποιά δύναμη άραγε σπρώχνει, *ειδικά σήμερα*, να ξεχάσει κανείς τά σχίσματα και τίς αίρέσεις (πού εϋτυχώς ύπήρξαν) και να κρυφτεί κάτω από τό αυτοκαταστροφικό ιδεολόγημα ενός ενιαίου κομμουνισμού, σοσιαλισμού ή μαρξισμού; Υποθέτω ότι μία από τίς αίτιες συνδέεται με τόν φόβο μπροστά στην Πολιτική Θεωρία: Η ιδεολογική και πολιτική εκκαθάριση του ζητήματος των λεγόμενων άστικων ελευθεριών, ό λόγος γύρω από τή σχέση κοινωνίας και κράτους, ίσως και ή μελέτη του βιβλίου «Κράτος, έξουσία και σοσιαλισμός» του Ν. Πουλαντζά, προκαλούν έδώ και χρόνια μή όμολογούμενες άπαθήσεις σε όρισμένους ανανεωτικούς κομμουνιστές και άριστερούς. Δυστυχώς σε τέτοιου είδους πεδία της Πολιτικής Θεωρίας οί άκλόνητοι και άρειμάνιοι έπιστημονισμοί δέν είναι πλέον άξεπέραστοι και δέν προσφέρουν άρκετή άυτοπεποίθηση.

**ΠΑΛΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ,
ΝΕΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ**

“Ας καταλήξουμε όμως σε περισσότερο γνώριμα κεφάλαια της μαρξικής παράδοσης. Ας θέσουμε κάποια ερωτήματα σχετικά με άτομική ιδιοκτησία και άγορά, μεταρρυθμισμό και επανάσταση, παραγωγικές δυνάμεις και παραγωγικές σχέσεις, άς επιχειρήσουμε μία νέα συζήτηση εκεί πού τελειώνει τό άρθρο του Άγγελου Έλεφάντη «Τό τέλος της επανάστασης πού δέν έγινε».⁸

Α. Πράγματι, τά πολιτικά δικαιώματα του ανθρώπου δέν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με τό δικαίωμα της άτομικής ιδιοκτησίας. *Δέν θέλουμε να βρίσκονται:* Είναι άνεπίτρεπτος έστω και ελάχιστος περιορισμός των πρώτων, επιβάλλεται ό περιορισμός του δεύτερου. “Αν όμως προχωρήσουμε πέρα από τούς περιορισμούς και τούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς και καταργήσουμε με *ριζικό* τρόπο τόσο τήν άτομική ιδιοκτησία, όσο και (κατ’ άκολουθία) τήν ελευθερία δράσης τή συναφή με τήν οικονομία της άγοράς, δέν θά προκύψει άραγε και πάλι τό γραφειοκρατικό αυταρχικό σύστημα

του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Θα μās προστατεύσει μήπως κάποιας μορφής «αυτοκυβέρνηση των παραγωγών» (πραγματική άυτη τή φορά), ή όποία θά κάνει σύντομα άχρηστη τήν «πολιτική ως τέχνη»; Και είναι έφικτή στίς σύγχρονες κοινωνίες με τήν τεράστια διαφοροποίηση και τόν αυξανόμενο βαθμό πολυπλοκότητας μία τέτοια μορφή αυτοκυβέρνησης, στηριζόμενη σε κατηγορίες της εργασίας;

Β. Η επανάσταση πού ευαγγελίζονταν τά κομμουνιστικά κόμματα δέν έγινε ποτέ, ούτε και θά γίνει στό μέλλον. Αυτό δέν άποκλείει άλλης μορφής επαναστατικές διαδικασίες, όπως έδειξε και ή κατεδάφιση των δοτών καθεστώτων της Ανατολικής Εϋρώπης και ίσως άκόμα και στην Δύση άλλες επαναστάσεις άρχίζουν «να άχνοφαίνονται, κάτω από τήν επιφάνεια των πραγμάτων». Δέν είναι όμως βέβαιο ότι θά συμβούν ούτε κανείς μπορεί να είναι άφιερωμένος σ’ αυτές όπως οί παλαιοί κομμουνιστές ήταν στίς δικές τους: *‘Εν τώ μεταξύ ή ιστορία προχωρεί, έστω και χωρίς έμās, εϋτυχώς δέν τελειωσε.* Έμείς μόνον θά χάσουμε αν μείνουμε άπόντες από τά έφικτά του σήμερα, φοβούμενοι τήν ένσωμάτωση και τόν σοσιαλδημοκρατικό έκσυγχρονισμό.

Καταλήγουμε έτσι σε μία πολιτική μεταρρυθμίσεων για τό προβλέψιμο μέλλον; Είναι λίγο να άγωνίζεται κανείς για να ένσωματωθούν στην οικονομία της άγοράς κάποιοι ρυθμιστικοί μηχανισμοί προκειμένου να ίκανοποιηθούν οί κοινωνικές, οικολογικές, πολιτιστικές και δημοκρατικές ανάγκες των ανθρώπων, πού τό ίδιο τό σύστημα δέν μπορεί να καλύψει; Μπορούμε να διακρίνουμε τά όρια μιας τέτοιας πολιτικής μεταρρυθμίσεων, πέρα από τά όποια ύποχρεώνεται κανείς να προχωρήσει μόνον με επαναστατικές διαδικασίες νέου τύπου και νέων περιεχομένων; Υπάρχουν μορφές των νέων αυτών επαναστάσεων (π.χ. μή βίαιη διαδικασία, πιστή τήρηση της δημοκρατικής άρχής της πλειοψηφίας) πού μπορούν να είναι άσφαλιστικές δικλείδες για να μη επαναληφθούν οί τραγωδίες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Υπάρχει τέλος άλλη *πολιτική πρόταση*, τήν όποία μπορούμε σήμερα να άντιπαραθέσουμε στίς νεοφιλελεύθερες φιλοσοφίες περί «τέλους της Ιστορίας», εκτός από ένα τέτοιο ριζοσπαστικό μεταρρυθμισμό, ίκανό να αλλάξει ένδεχομένως πορεία (αν τό επιβάλλουν οί συνθήκες) προς μία θεμελιακή αναδόμηση της κοινωνίας;

Γ. Ο καπιταλισμός δέν καταρρέει κάτω από τό βάρος των κοινωνικών άντιθέσεων πού παράγει, οί ιστορικές νομοτέλειες άποδείχθηκαν ψευδείς. Τί γίνεται όμως με τήν οικολογική κρίση; Ένας αυτομεταρρυθμιζόμενος

«οικολογίζων καπιταλισμός» θά ξεπεράσει άραγε (για ένα ίκανό χρονικό διάστημα έστω) και αυτό τό πρόβλημα, άφομοιώνοντας τό οικολογικό κίνημα μέσα στη λογική του και τή λειτουργικότητά του; Η μήπως αν μπεί σ’ αυτό τό παιχνίδι, θά τείνει να γίνει άγνωριστος και μέσα σε μειωμένες ή ποιοτικά ρυθμισμένες αναπτυξιακές διαδικασίες θά ιδεί τά ίδια τά θεμέλιά του να θίγονται (όπως ίσχυρίζεται ό Χάμπερμας); Δέν άποκλείεται όμως και μία τρίτη έκδοχή: Να άποδειχθεί τόσο *έπιφανειακά* οικολογίζων ό κεφαλαιοκρατικός έκσυγχρονισμός, ώστε ή οικολογική κρίση θά συνεχίσει τήν ιλιγγιώδη της επιτάχυνση. Τότε θά γίνει άμεσος κίνδυνος ή «πρόσθρευση του μετώπου της συσσώρευσης και της επέκτασης επάνω στα τελευταία, και μοιραία για τήν επιβίωση της άνθρωπότητας όρια, τά οικολογικά».⁹ όποτε θά έλθει στην ήμερήσια διάταξη ως δυνατότητα μία οικολογική αναδόμηση της κοινωνίας με ριζοσπαστικότερα περιεχόμενα και διαδικασίες, όπως αυτές πού προαναφέραμε.

8. Στόν Πολίτη, τ. 101, Οκτώβριος 1989.
9. Elmar Altvater, «Οικονομικές και οικολογικές όψεις του χρόνου και του χώρου», στόν Πολίτη, τ. 88-89, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1988.

Πώς θά άντέξουμε τή νέα «κοσμογονία»;

Ποιό είναι τό νόημα από τήν κατάρρευση τών καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Καθώς, επιτέλους, βγήκαμε από τό λουκι του σοβιετικού «κομμουνισμού», καθώς «ξανάρχισε» ή σταματημένη ιστορία, μπορούμε επιτέλους νά πάρουμε τή βασιλική οδό του καπιταλισμού, χωρίς πιά παρεκλίσεις, χωρίς ψευδαισθήσεις, μήτε εκείνες τίς μάταιες προσδοκίες που βασάνισαν τούς άνθρώπους επί έναν αιώνα και αποδείχθηκαν μάταιες! Η μετάβαση που πραγματοποιείται μπροστά στά μάτια μας στις κοινωνίες του πρώην «ύπαρκτου σοσιαλισμού» για τούς πολλούς, τούς πλείστους, στά μέρη μας φαντάζει πρωτόγνωρη και κοσμογονική. Μήπως αυτός ό τόσο συνηθισμένος προσδιορισμός του «κοσμογονικού» δέν μᾶς παροτρύνει νά σκεφθοῦμε και νά πιστέψουμε ότι ένας νέος κόσμος γεννιέται πάνω στά συντρίμια του παλιού; Ένας νέος κόσμος, κόσμημα και κοσμισμένος, μιά νέα γή τής επαγγελίας χωρίς τίς παραμορφώσεις που ξέραμε, χωρίς τά δράματα και τίς δουλείες που ζήσαμε;

του Άγγελου Έλεφάντη

Φαίνεται ότι, εκτός από τούς έως χθές προχθές διαπρύσιους ύποστηριχτές όλων άνεξαιρέτως τών βαναυσωτήτων του «ύπαρκτου» που, ανανήψαντες αίφνιδίως, εμφανίζονται σήμερα ανανεωτικοί και περεστρόϊκοί, εκτός ακόμη από όλους όσοι σήμερα κομπορημονούν ως δικαιωμένοι αφού από παλιά ένοιωθαν ανανεωτικοί αν και ποτέ δέν έκαναν τόν κόπο νά δείξουν τί ήταν ή ανανέωση του σοσιαλισμού που επαγγέλλονταν, εκτός, λοιπόν, απ' αυτούς που σήμερα καταλαμβάνουν τόν χώρο τής συνασπισμένης Άριστερᾶς, *όλος ό κόσμος* συμφωνεί ότι οι αλλαγές στις Άνατολικές χώρες είναι πράγματι κοσμογονικές. Δεξιοί, άριστεροί, πασοκικοί, εκτός συνασπισμού άριστεροί και οικολόγοι και κεντρώοι πιστεύουν ότι όχι μόνο ένα ολοκληρωτικό σύστημα κατέρρευσε, αλλά, κι ένας νέος κόσμος γεννιέται, ένας κόσμος που οι λαοί τών Άνατολικών χωρών θά αξιζε νά ζήσουν. *Η ευμενής ύποδοχή τής περεστρόϊκα από όλον τόν κόσμο είναι κυρίαρχη ιδεολογία*. Μένει νά δοῦμε, αν εκτός του ότι κυριαρχεί, που πραγματικά παραπέμπει, τί πράγματι σημαίνει.

Οι άριστεροί ωστόσο είμαστε παγιδευμένοι. Γιατί τό δίλημμα είναι καλοστρωμένο. Μέ τίς κοσμογονικές αλλαγές ή μέ τόν Τσαουσέσκου; Άντε τώρα νά «υπενθυμίσεις» ότι ήταν άριστεροί, κομμουνιστές, μαρξιστές αυτοί που, από χρόνια, είχαν διαχωρίσει τή θέση τους μέ τούς

όπου γής Τσαουσέσκου όταν οι σημερινοί τιμητές καλά πορεύονταν μαζί τους, άντε τώρα νά τούς θυμίσεις ότι ή κριτική τών καθεστώτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού θά έμενε στό επίπεδο τής βάνουσης προπαγάνδας τών σοβιετολόγων αν έλειπαν οι ιστορικές αναλύσεις μαρξιστών για τόν σταλινισμό, αν έλειπαν απ' αυτή τή σκληρή αναζήτηση ονόματα σαν του Τρότσκι, του Λούκατς, του Γκράμσι, του Άλτουσερ, τής Ροσάνα Ροσσάντα, του Σάρτρ, του Βένζαμιν, του Τζονστούν, του Χομπσμπάουμ, του Λουπορίνι, του Προκάτσι, του Κλαουντίν, του Πουλαντζά, τών Χάγκεντους, Μπένζ και τώτων άλλων.

Σήμερα όλα αυτά σαρώθηκαν από τίς κοινές παραδοχές που επιβάλλουν τά ΜΜΕ, μ' αυτό τό πνευματικό γουργουρητό περί νέας κοσμογονίας. Γιατί οι ως τώρα κριτικές στον σταλινισμό και τόν σοβιετικό «κομμουνισμό», παρόλες τίς τεράστιες μεταξύ τους πολιτικές και θεωρητικές διαφορές είχαν τούτο τό κοινό: τήν προοπτική του σοσιαλισμού, όπως τουλάχιστον ό καθένας τήν κατανοούσε. Τήν προοπτική του σοσιαλισμού — όχι τόν συμβιβασμό τής σοσιαλδημοκρατίας. Και τό καλοστρωμένο δίλημμα, που σήμερα βασανίζει τούς άριστερούς μαζί μέ τήν τεράστια έκστρατεία ένοχοποίησής τους, στη πραγματικότητα είναι τούτο: *είσθε νοσταλγοί του «ύπαρκτου» ή τής ύπάρχουσας σοσιαλδημοκρατίας;* Ήδη στην Τσεχοσλοβα-

κία, τὴν Πολωνία, τὴν Οὐγγαρία, τὴν Ρουμανία, τὴν Ἀνατ. Γερμανία καὶ ὁ κόσμος καὶ οἱ πολιτικές ἡγεσίες ἀπάντησαν μὲ σαφήνεια. *Ποτέ πιά σοσιαλισμός, ποτέ πιά κομμουνισμός.*

Ἀπομένει ἀκόμη νὰ δοῦμε τὴν ἀπάντησή πού θά δοθεῖ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἂν καὶ οἱ ὡς τὰ τώρα ἐνδείξεις δὲν ἀφήνουν περιθώρια παρεξηγήσεων καὶ παρανοήσεων. Καὶ ἐκεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς πολιτικές μορφές πού δὲν μοιάζουν μ' ἐκείνες τῆς Ρουμανίας ἢ τῆς Τσεχοσλοβακίας, τὸ νόημα τῆς μετάβασης εἶναι σαφές: ἡ ἔξοδος ἀπὸ μιά μορφὴ θνήσκοντος καὶ ἀποκαμωμένου ἀπὸ τίς ἐγγενεῖς ἀδυναμίες τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ («κρατικὸ τρόπο παραγωγῆς» τὸν εἶχε ὀνομάσει ὁ Ἄνρι Λεφέβρ σὲ μιά ἐκρηξὴ θεωρητικῆς ὑπερβολῆς ἀλλὰ ἀξιοσημειώτης περιγραφικῆς ἀκρίβειας) δὲν εἶναι παρὰ ἡ εἴσοδος στὸ γίνεσθαι τοῦ ιδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ. Τοῦ *ιδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ*, διότι ὁ καπιταλισμός δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ιδιωτικός ὡς μορφὴ ὀργάνωσης τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ οἱ ὅποιες κρατικές πραγματώσεις του, σὰν κι αὐτές πού ἀνθισαν σὲ μεταβατικές περιόδους, δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἀβέβαιη ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ σοσιαλιστικὰ σπαραγματα καὶ καπιταλιστικές βεβαιότητες. Ὡσπου αὐτὴ ἡ ἀβέβαιη καὶ ἀλυσίτελής ἰσορροπία σαρώθηκε.

Τὸ συμπέρασμα, —γιατί περὶ συμπεράσματος πρόκειται πού δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου πρόωρο καὶ βεβιασμένο— μοιάζει προκλητικό. Ὡστόσο δὲν εἶναι ἡ προκλητικὴ διάθεση πού πρυτανεύει: ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς, ιδιωτικές (ντόπιες καὶ ξένες) ἐπενδύσεις, ἐλευθερία τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, ἀπελευθέρωση τοῦ νομισματοκοπιστικοῦ συστήματος, ἐπανεγκαθίδρυση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (στὴν ΕΣΣΔ ἡ σχετικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση δὲν μιλά γιὰ «ἀτομικὴ ιδιοκτησία» ἀλλὰ γιὰ «ιδιοκτησία τῶν πολιτῶν»), ἐνσωμάτωση τῆς οἰκονομίας μέσα στὸ πλαίσιο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, ὁ νέος ὑπερσυγκεντρωτικός προεδρικός θεσμός τύπου «πεφωτισμένης μοναρχίας» ὑπογραμμίζουν, μὲ σαφήνεια ἕνα καὶ μόνον πράγμα: ἡ Ἀνατολὴ διάλεξε τὴν ἐλευθερία τῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, ἐκείνη τὴν παλιά ἀξέχαστη ἀρχὴ τοῦ *laissez faire*. Οἱ φασιστοκράτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ μεταπήδησαν στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἑαυτοῦ τους, συνδικαλιστές καὶ διανοούμενοι (συχνά μέχρι χθὲς ἀντιπολιτευόμενοι, διαφωνοῦντες ἢ καὶ διωκόμενοι) αὐτομεταβαπτίζονται σὲ ἀπολογητές τῶν ὑποδείξεων τῶν ξένων ἐπενδυτῶν καὶ τοῦ Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου πιέζοντας ξένους τραπεζίτες καὶ ἐπενδυτές νὰ μὴ παραγνωρίσουν ἐτούτῃ τὴ νέα γῆ τῆς ἐπαγγελίας μὲ τὴ φθηνή, πειθαρχημένη καὶ καλλιεργημένη ἐργατικὴ δύναμη.

Ἔτσι ἡ κρατικὴ ιδιοκτησία μπορεῖ τώρα νὰ δώσει τὴ θέση τῆς στὴν ιδιωτικὴ καὶ στοὺς ἄμεσους ἰδιώτες καρπωτές τῆς. Ὡπως καὶ πρὶν ἐργάτες καὶ ὑπάλληλοι στὴν ὑπηρεσία τῆς κρατικῆς ιδιοκτησίας καλοῦνται νὰ πορευτοῦν στὴν ὑπηρεσία τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχείρησης: ἔτσι κι ἀλλιῶς δὲν ἔχουν τίποτε νὰ χάσουν — τίποτε νὰ κερδίσουν. Ἀπλῶς τώρα μπαίνουν κι αὐτοὶ στὴν τροχιά τοῦ παγκόσμιου καπιταλιστικοῦ ὀρίζοντα πού συμπαρασύρει τὰ πάντα στὴ ρότα τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς του. Ἡ Εὐρώπη, τὸ «κοινὸ μας σπίτι» τοῦ Γκορμπατσῶφ, σχεδιάζεται ὡς οἶκος ἐμπορίου, ὅπου οἱ δυτικοὶ μπιζ-

νεσμεν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ πρῶν ἀπαρατσνίκ θά μποροῦν πλεονάει ἀνετα, χωρὶς τὸ τεῖχος καὶ τὸ σιδηρῶν παραπέτασμα, νὰ στρωθοῦν στὸ μεγάλο φαγοπότι.

Καὶ ἰδοὺ πάλι τὸ δίλημμα, λυμένο ἀντίστροφα: ἄρα εἴσθε νοσταλγοὶ τοῦ προηγούμενου καθεστῶτος, εἴσθε μὲ τὸν μακαριτὴν τὸν «ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ». Καὶ ἀναχρονιστὲς ἀφοῦ νοσταλγεῖτε κάτι πού ἔχει ἤδη πεθάνει καὶ «σταλινικοί», «ὀρθόδοξοι», «ὀλοκληρωτικοί» μιά καὶ διακονεῖτε τὴν πιὸ ἀκραία μορφὴ ἀντίδρασης, ἀνελευθερίας καὶ συντήρησης πού γνώρισε ὁ κόσμος. Κάπως ἔτσι «τίθεται» τὸ πρόβλημα, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀφήσει ἀπέξω ἀπὸ τὴ διατύπωσή του τὸ πραγματικὸ πρόβλημα.

Ἔτσι *τὸ κίνημα εἶναι τὸ πᾶν, ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι τίποτε*, ἔγραφε ὁ Μπερνστάιν στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, παρὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους, τὸν φασισμό, τὴν κατάρρευση τῆς ἀποικιοκρατίας, τοὺς ἀντιιμπεριαλιστικούς πολέμους, μιά ντουζίνα ἐπαναστάσεις καὶ ἀπόπειρες ἐπαναστάσεων, παρὰ τὰ κινήματα τῆς ἀμφισβήτησης καὶ τίς πολιτισμικῆς ἀνατροπῆς, ἐβγαλε νικητὴ τὸν καπιταλισμὸ, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀντικαπιταλιστικοὶ σκοποὶ πού ἐπίσης ἐγγράφηκαν μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ πορεία ἀπὸ πολιτικές δυνάμεις πού, στὴν ΕΣΣΔ, τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπη, τὴν Κίνα κι ἄλλοι ἐφθασαν ὡς τὴν κρατικὴ ἐξουσία, ὄχι μόνον ἔχασαν — ἂν μόνον ἔχασαν θά εἶχαν τὸν ἐνδοξο οἶκτο πού θά ἀπολαμβάνουν γιὰ πάντα οἱ Κομμουνάροι, οἱ Σπαρτακιστὲς ἢ οἱ Ἐλασίτες — ἀλλὰ παντοῦ οἰκοδόμησαν τὸ σύστημα πού θά καταγραφεῖ γιὰ πάντα στοὺς ἐπιόχους τῆς ἀνθρωπότητας ἰδοὺ ἡ ἱστορικὴ πιά ἀπόδειξη ὅτι ἐκεῖνο πού μετράει εἶναι τὸ κίνημα, ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Μπερνστάιν εἶχε δίκιο παρόλο πού ὄλοι τὸν ἔχουν ξεχάσει — παιδιά, ἐγγόνια, δισέγγονα καὶ τρισέγγονα.

Ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἂν στὴν πορεία τοῦ κινήματος παρεμβάλλονται ἔλλογοι σκοποὶ πού θέλουν νὰ τὸ ἀνατρέψουν — νὰ μὴ ἀποφασίσουν δηλαδή τὰ πράγματα γιὰ μᾶς — αὐτὸ καὶ μάταιο εἶναι καὶ βουλευσιαρχικός προκαθορισμός τῆς ἱστορικῆς κίνησης πού καταλήγει σὲ νέους ἐπιόχους. Ἄφετε, λοιπόν, τοὺς τεθνεῶτας θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῶν κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν πού ἔρχεται ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ Βορρᾶ, αὐτὸ καλοῦμαστε νὰ δεχθοῦμε σὰν τὴ νέα ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, ὅπως παλιότερα θά ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε, πάλι ὡς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, ὅτι ἐκεῖ ἀνθοῦσε ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ ροδαλὸς σοβιετικὸς ἄνθρωπος, πράκτορες δὲ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ οὐρές τῆς ἀστικῆς τάξης οἱ δὺσπιστοι, οἱ κριτικοὶ καὶ οἱ αἰρεσιάρχες.

Ἔστερα, ἔχουν παρέλθει οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι πού διανοούμενοι καὶ κοινωνικά κινήματα ἀναδείκνυαν, θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ, τὴν κριτικὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων — προβάλλοντες δηλαδὴ ἔλλογους σκοποὺς ἀπὸ τὴ δικὴ τους σκοπιὰ, ἀντίθετους πρὸς ἐκείνους πού ἐπέβαλλαν οἱ κρατοῦντες. Ἀλλὰ ἀπὸ τότε — δὲν ἔπεσε πολὺς καιρὸς — πού ἡ μεταμοντέρνα διάνοηση καθὼς καὶ τὰ παλαιῶ ἢ νέου τύπου κοινωνικά κινήματα συμπαράταχθηκαν μὲ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων διεκδικώντας ἀπλῶς μιά καλύτερη θέση στὸν ἥλιο ἔπαψαν νὰ ἐνοχλοῦν ἰδιαίτερος γιὰ τοὺς κρατοῦντες, ἰδίως στὸ βαθμὸ πού οἱ πρίγκηπες πρό-

θημα εξαγοράζουν τις υπηρεσίες τους. Τό μάξιμουμ τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς καί ἀντίστασης φθάνει ὡς τῆ διεκδίκηση ἑνός καπιταλισμοῦ μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἑνός «οἰκολογίζοντος» καπιταλισμοῦ ἢ ὅπως πρόσφατα ὀνομάζεται ἑνός «δημοκρατικοῦ» καπιταλισμοῦ. Ἡ διεκδίκηση αὐτή, μέ ὅλα τὰ λαϊκιστικά της σύνδρομα, ἔπαυσε νά εἶναι προνόμιο τῆς ἱστορικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στόν δρόμο πού αὐτή χάραξε ἐδῶ κι ἑκατό χρόνια βαδίζουν τώρα ἀποφασιστικά καί τὰ κομμουνιστικά κόμματα Δύσης κι Ἄνατολης ἐπικαλούμενα τό αὔριο, τό μέλλον, τήν πραγματικότητα. Ἀλλά καί τὰ νέα κινήματα. Οἱ οἰκολόγοι γιά παράδειγμα — «οὔτε δεξιά οὔτε ἀριστερά»— βάλθηκαν νά ἀπορροπάνουν τό περιβάλλον ἀφήνοντας στά ἀζήτητα τίς αἰτίες πού τό μολύνουν, καλύπτοντας μέ νεφελώματα ἰδεολογικά τόν τρόπο παραγωγῆς καί διανομῆς. Κι ἐδῶ μετρά πάλι ἡ κίνηση, τό κίνημα ὄχι οἱ σκοποὶ καί ἡ περίπλοκη διαλεκτική πάλης καί σκοπῶν. Κι ἐδῶ μεγάλη ἡ ταραχή γιά μιάν «ἄλλη ἀνάπτυξη», «ἐναλλακτική» ὀργάνωση τῆς κοινωνίας γιά νά παραμένει ἀνενόχλητη ἢ ὑπάρχουσα.

Ἐχει παρέλθει, λοιπόν, ὁ καιρός πού ἀπό ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς πόρους καί ἀπό σημαντικές πολιτικές δυνάμεις ἀναδυόταν τό πρόταγμα τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς ἀπάντηση στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς/διανομῆς πού εἶναι συνάμα κι ἕνας ὀλοκληρωτικός τρόπος καταστροφῆς. Βέβαια κάποιοι ἀκόμη ἀνθίστανται. Οἱ Ἴταλοὶ κομμουνιστές — αὐτοὶ πού δέν δέχονται ὅτι ὁ Μπερυσταίν, ἑκατό χρόνια μετά, ἔχει δίκιο— πιστεύουν ὅτι μέ τήν ἐγκατάλειψη τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀρίζοντα θά ἀποκλειόταν «ὀποιαδήποτε ἀναζήτηση γιά κάτι καινούργιο», θά ἐγκαταλείπονταν ἡ προσπάθεια «γιά τό ξεπέραςμα ἑνός συστήματος πού στηρίζεται στήν προτεραιότητα τοῦ κέρδους καί τῆς ἀγορᾶς», θά ἐγκαταλείπονταν ἡ κριτική στήν πολιτική πού τήν περιορίζει σέ ἐπαγγελματική ἀπασχόληση μιᾶς ἐλίτ, θά ἐξαφανίζονταν ἡ ἀντίρρηση ὅτι ἡ κοινωνία δέν πρέπει νά εἶναι χωρισμένη σέ ἰσχυροὺς κι ἀδύνατους. Κι ὡστόσο, αὐτές οἱ φωνές —καί τέτοιες ὑπάρχουν παντοῦ, ἀκόμη καί στίς χώρες τοῦ πρώην «ὑπαρκτοῦ»— δέν εἶναι παρά μικρές ἐστίες πού τίς ἐξουθενώνει ἡ ὄχλοβοηθία τῆς νέας κοσμογονίας.

Τὰ «ἐπιχειρήματα» γιά τήν ταύτιση κομμουνισμοῦ καί Τσαουσέσκου, Μάρξ καί Στάλιν, ὅπως καί ἡ εὐφορία γιά τῆ νέα κοσμογονία, γρήγορα θά ξεφτίσουν. Οἱ ἄνθρωποι, μέ ἢ χωρὶς τίς φανφάρες τῶν ΜΜΕ καί τόν ἐκβαρβαρωτικό τους καταγιασμό, ζοῦνε μέ τὰ προβλήματά τους, ἡ οἰκονομία μέ τίς κρίσεις της, ἡ πολιτική μέ τὰ ἀδιέξοδά της, ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας μέ τήν ἐκμετάλλευσή του, ἡ δημοκρατία μέ τίς καταπολέμους της, ἄγριος συνεχίζεται ὁ ἀγῶνας γιά τήν ἐξουσία, ἀδίστακτος ὁ πόλεμος γιά τήν οἰκονομική κυριαρχία. Δόξα τῷ Θεῷ δέν θά ζήσουμε χωρὶς προβλήματα καί οἱ ἀριστεροὶ ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτοὶ πού ἀπέμειναν κι ὅσοι θά φτιάχνονται, θά ἔχουν ν' ἀπαντήσουν στά ἴδια διύστορικά ἐρωτήματα πάνω στά ὅποια σκόνησαν κι οἱ προκάτοχοί τους ἕναν αἰῶνα πρίν. Δέν πρόκειται βέβαια νά ἐπαναληφθεῖ ἡ ἴδια ἱστορία, οὔτε γνωρίζει κανεὶς πῶς θά συνεχισθεῖ, ποιές ἀπαντήσεις θά δώσει στά προβλήματα, πῶς θά καταφέρουν οἱ ἄνθρωποι νά λύσουν ἢ νά κόψουν τοὺς μεγάλους κόμπους.

Ἀλήθεια τί θά γίνει μέ τήν ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς;

Μάρξ (ἄρθρο τοῦ 1872 γιά τήν «Ἐθνικοποίηση τῆς γῆς»: «Θά καταργηθεῖ, τελικά, ἡ καπιταλιστική μορφή τῆς παραγωγῆς, βιομηχανική ἢ ἀγροτική (...). Τό νά ζεῖ κανεὶς ἀπό τῆ δουλειά τῶν ἄλλων θά ἔναι κάτι πού θά ἀνήκει στό παρελθόν. Δέν θά ὑπάρχει οὔτε κυβέρνηση οὔτε ἐξουσία τοῦ κράτους διακριτή ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Ἡ γεωργία, τὰ ὄρυχεῖα, ἡ βιομηχανία μέ δύο λόγια ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς παραγωγῆς θά ὀργανωθοῦν προοδευτικά μέ ἀπολύτως ἀντίστοιχο τρόπο. Ἡ ἐθνική συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς θά γίνει βάση μιᾶς κοινωνίας πού θά τήν σχηματίζουν συνεταιρισμοὶ ἐλεύθερων καί ἴσων παραγωγῶν καί πού θά ἐπιλαμβάνονται τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων σύμφωνα μ' ἕνα κοινό καί ὀρθολογικό σχέδιο».

Εἶναι βέβαια ἄνετο σήμερα νά εἰρωνεύεται κανεὶς τέτοιες διατυπώσεις. Τό πραγματικό ἐρώτημα ὅμως εἶναι τοῦτο: εἶναι δυνατό νά μιλάμε γιά σοσιαλισμό, γιά ἀριστερά, γιά ἄλλη ἀνάπτυξη ἢ ὅτιδήποτε θέλουμε νά ἀντικαταστήσει τόν σύγχρονο καπιταλισμό μέ τό νά διατηροῦνται οἱ καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς; Καί δέν πρόκειται βέβαια μόνο γιά τίς νομικές μορφές τῆς ἰδιοκτησίας ἀλλά καί γιά τήν πραγματική οἰκονομική ἐξουσία τῶν ὀποιων ἰδιοκτητῶν (κράτους, ἰδιωτῶν ἢ συλλογικότητων) ἢ ὀποῖα ἐπιβάλλει τήν ἀνισοκατανομή τῆς παραγόμενης ὑπεραξίας, ἀνισοκατανομή πού μέ τῆ σειρά ἰσχυροποιεῖ καί ἐμφανίζει ὡς φυσική κατάσταση τῆ νομική καί κοινωνική κατοχύρωση τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς. Μποροῦμε νά εἰρωνευόμαστε ὅσο θέλουμε τήν μαρξική «οὐτοπία» ἀλλά στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀκριβῶς, περιορίστηκαν στήν κατάργηση τῶν νομικῶν μορφῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί οἱ πραγματικές ἐξουσίες πού ἀπορρέουν ἀπό τό ἰδιοκτησιακό καθεστῶς περιήλθαν στά χέρια ἑνός κράτους ἀπόλυτα ξεκομμένου ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Κι ὡστόσο σήμερα ἄμεσες ἢ ἐμμεσες ἀπαντήσεις στό πρόβλημα τείνουν νά τό παρακάμψουν, νά τό σχετικοποιήσουν καί τελικά νά ἀποκαταστήσουν τὰ «ἱερά δικαιώματα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας», ἀπέναντι στήν ὀποῖα προβλέπουν μόνο περιορισμούς. Οἱ περιορισμοὶ ὅμως στήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἐνῶ προβλέπονται καί ἀπό τό κλασικό Ἀστικό Δίκαιο καί ὅλα τὰ ἀστικά Συντάγματα διόλου δέν ἐμποδίσαν τήν ἐμπέδωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων κατανομῆς. Ἔτσι ὁ κύκλος ἢ ὁ μῦθος ὅλων τῶν ρεφορμιστικῶν τάσεων ἀποδεικνύεται φαῦλος. Ὅπως καί ὁ «δημοκρατικός» καπιταλισμός.

Ἀντίστοιχα εἶναι καί τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας δράσης τῆ συναφή μέ τήν ἐλευθερία τῆς ἀγορᾶς, πού σήμερα θεωρεῖται αὐτονόμητη ἀπό ὅλα τὰ ρεύματα τῆς Ἀριστερᾶς, ἀπό τοὺς οἰκολόγους ὡς τοὺς κομμουνιστές. Ὡστόσο τόσο ἡ μαρξιστική κριτική ὅσο καί ἡ ἱστορική ἐμπειρία δείχνουν ὅτι ἡ ἀγορά πολὺ ἄσχημα ἰσορροπεῖ τῆ ζήτηση καί τήν προσφορά τόσο μεταξὺ τῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς ὅσο καί σέ γενικό κοινωνικό ἐπίπεδο καί, ἐπομένως, ἡ ἀνισοροπία μεταξύ παραγωγῆς (τομέας I) καί κατανάλωσης (τομέας II) εἶναι ἡ βάση τῶν κρίσεων μέ τὰ γνωστά καταστροφικά ἀποτελέσματα. Ἡ ἀγο-

ρά δέν είναι μάγος πού επιβάλλει τήν άρμονία. Καί όχι μόνο δέν επιβάλλει τήν άρμονία αλλά βασίζεται στην άναζήτηση του κέρδους, επιβάλλει δηλαδή εκείνους τούς άτεγκτους άνταγωνισμούς πού καταστρέφουν κάθε κοινωνική ίσοροπία. Άν οι παραγωγικές μονάδες είναι ελεύθερες νά επιδιώκουν τό κέρδος και νά τό επανεπενδύουν κατά βούληση άναπόφευκτα οδηγούμαστε στη συγκέντρωση και τή συγκεντροποίηση του κεφαλαίου είτε ή ιδιοκτησία ονομασθεί ιδιωτική είτε κρατική είτε «ιδιοκτησία τών πολιτών» όπως πρόσφατα βαφτίστηκε στην ΕΣΣΔ. Άκριβώς δέ εξαιτίας του άνταγωνισμού και τής επιδίωξης του κέρδους κάθε παραγωγική μονάδα άδιαφορεί για τό κοινωνικό κόστος τών κοινωνικών άναγκών (ύγεια, μεταφορές, περιβάλλον κ. λ. π.) Οί κρατικές παρεμβάσεις βέβαια άπαμβλύνουν τις υπερβολές ώστόσο δέν τις άναιρούν.

Σήμερα, ή ελευθερία τής άγοράς στό πλαίσιο τής «μεικτής» οικονομίας θεωρείται, σχεδόν μέ τούς όρους του 19ου αιώνα, προϋπόθεση τής οικονομικής εϋημερίας και του οικονομικού δυναμισμού σέ άντίθεση πρós τόν γραφειοκρατικό σχεδιασμό. Παρακάμπτεται επομένως τό ζήτημα του τρόπου παραγωγής και του τρόπου κατανομής. Διότι στην άγορά όπου πραγματοποιούνται οι άνταλλαγές «προσκομίζονται» έμπορεύματα για νά πουληθούν και προσέρχονται εισοδήματα για νά άγοράσουν. Πώς παράγονται τά έμπορεύματα και πώς υπάρχουν τά εισοδήματα; Έλεύθερη άγορά σημαίνει κατ' άρχήν και κυρίως ότι τό έρώτημα αυτό δέν τίθεται. Ή μάλλον είναι λυμένο έτσι όπως έχει άποφασίσει ή υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων και πού ονομάζεται καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής/κατανομής. Τό «έπιχείρημα» περί γραφειοκρατικού συγκεντρωτικού σχεδιασμού είναι άνάλογο μέ τήν ταύτιση κομμουνισμού και Τσαουσέσκου. Διότι στόν όρίζοντα μιας κομμουνιστικής κοινωνίας ή παραγωγή δέν εκκινεί από τήν άναζήτηση του κέρδους, οι σχέσεις κατανομής τής υπεραξίας δέν είναι εκμεταλευτικές, «τό νά λείει κανείς από τή δουλειά του άλλου θά άνήκει στό παρελθόν». Μέσα σέ ένα τέτοιο όρίζοντα μπορούν νά τεθούν και νά λυθούν άνάλογα τά προβλήματα του δημοκρατικού σχεδιασμού και του κοινωνικού έλέγχου, άκόμη και τό πρόβλη-

μα μιας «άγοράς» πού δέν θά 'ναι ή άγορά του καπιταλισμού αλλά ή κοινωνική διαδικασία άντλησης πολυτίμων πληροφοριών (είναι μύθος ότι ή καπιταλιστική άγορά μας πληροφορεί για τήν ποιότητα τών έμπορευμάτων — άς σκεφτούμε τό άγχος και τις ψευδαίσθησεις πού δημιουργεί ή διαφήμιση), συναγωνισμού, επικοινωνίας, άνταλλαγής σημάτων, επαναπροσδιορισμού τών άναγκών.

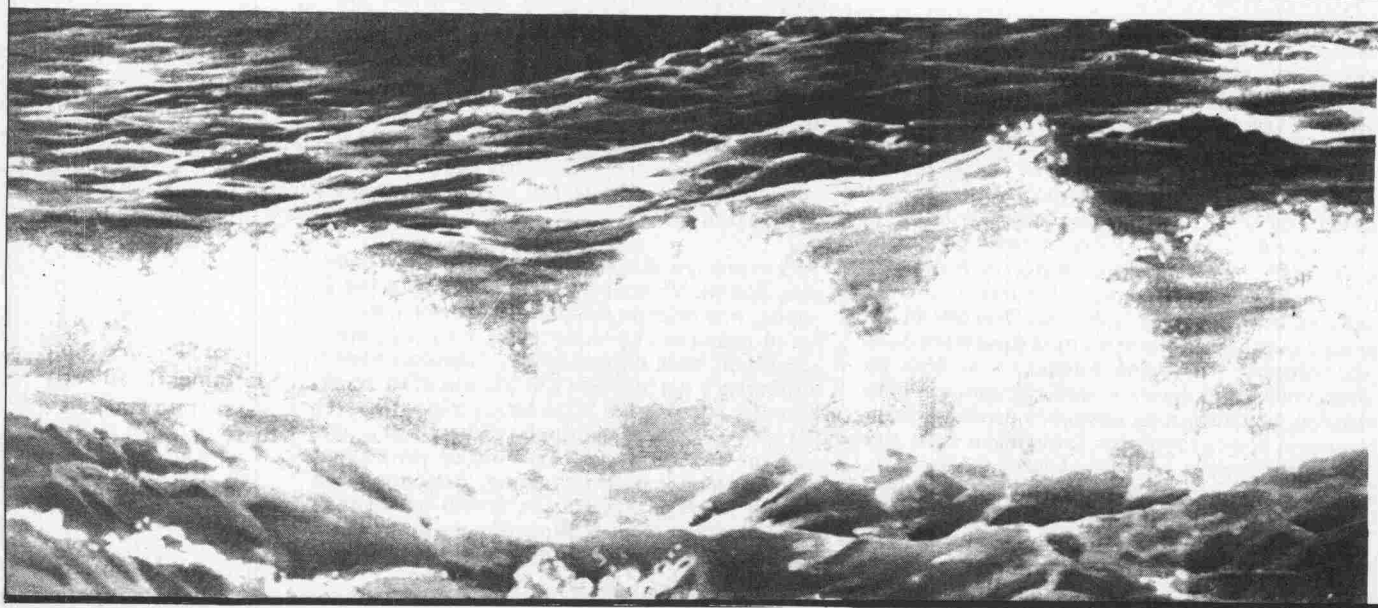
Καί πώς θά άπαντήσουμε στό έρώτημα του κράτους, τής έξουσίας, τής διακυβέρνησης τών κοινωνιών;

Ένγκελς άρθρο 1873, *Γιά τήν αϋθεντία.*

Όλοι οι σοσιαλιστές συμφωνούν ότι τό κράτος και μαζί μ' αυτό ή πολιτική αϋθεντία θά εξαφανισθούν μετά από τή μελλοντική κοινωνική επανάσταση, ότι δηλαδή οι δημόσιες λειτουργίες θά χάσουν τόν πολιτικό τους χαρακτήρα και θά μετασχηματισθούν σέ άπλές διοικητικές λειτουργίες πού θά άγρυπνούν για τά συμφέροντα όλόκληρης τής κοινωνίας».

Όλοι οι σοσιαλιστές συμφωνούν σ' αυτό; Έδώ θά ήταν ό Ένγκελς πού σίγουρα θά ειρωνευόταν τούς σημερινούς σοσιαλιστές. Γιατί σήμερα περισσότερο μας ταιριάζει ή σκέψη του Άλντους Χάξλεϋ ότι όλες οι κυβερνήσεις του κόσμου είναι λίγο πολύ ολοκληρωτικές κι άκόμη ότι πολύ λίγες θέλουν νά μήν είναι ολοκληρωτικές. Πολύς λόγος γίνεται για τόν μετα-ολοκληρωτικό κομμουνισμό αλλά έλάχιστος για κάποια εποχή μετα-καπιταλιστική.

Υπάρχει δρόμος, λοιπόν, πολύς μπροστά μας νά διανύσουμε άνάμεσα στα προβλήματα μας, και τούς άτέρμονους συμβιβασμούς. Σημασία δέν έχει ποιός θά άντέξει και ποιός όχι σ' αυτήν τήν χωρίς τελειωμό ιστορία. Σημασία έχει ότι, παρά τά κηρύγματα τών νέων θεολόγων τής «έπικοινωνίας», ή ιστορία θά συνεχίζεται. Χωρίς τελειωμό. Και πρέπει νά ξερούμε ότι κάθε ιστορία άρχίζει άπ' τήν άρχή. Άπό τήν άρχή θά άρχισει και ή ιστορία τής Άριστερās τινάζοντας στόν άέρα παλιές βεβαιότητες και τις νέες άπαντήσεις του συρμού σάν κι αυτές πού επιβάλλει ή περί κοσμογονίας ιδεολογία.

Ἡ δημιουργία τῶν λαῶν· ρατσισμός, ἔθνικισμός, ἔθνότητα

τοῦ Ἐμμανουέλ Βαλλερστάιν

Τίποτε δέν μοιάζει πιά προφανές ἀπό τήν ταυτότητα καί τήν ἐννοια ἐνός λαοῦ. Οἱ λαοί ἔχουν ὀνόματα πού μᾶς εἶναι οἰκεῖα. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἔχουν καί ἱστορία. Ὡστόσο ὁ οἰοσδήποτε εἰδικός τῶν δημοσκοπήσεων ξέρει ὅτι ἂν τεθεῖ ἀνοιχτά ἡ ἐρώτηση: «τί εἶσθε» σέ ἄτομα πού ἀνήκουν στόν ἴδιο «λαό» οἱ ἀπαντήσεις θά εἶναι ἀπίστευτα διαφοροποιημένες, ἰδίως ἂν τό πρόβλημα δέν προκύπτει ἀπό τήν καυτή ἐπικαιρότητα. Καί ὁ παρατηρητής τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ξέρει πόσες καί πόσες παθιασμένες διαμάχες περιστρέφονται γύρω ἀπό τά ὀνόματα τῶν λαῶν. Ὑπάρχουν Παλαιστίνιοι; Ποίος εἶναι Ἑβραῖος; Οἱ Μακεδόνες εἶναι Βούλγαροι; Οἱ Βέρβεροι εἶναι Ἀραβες; Ποιά εἶναι ἡ σωστή ὀνομασία: νέγρος, ἀφροαμερικάνος, μαῦρος (μέ κεφαλαῖο ἢ χωρίς). Ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν ὀνομασιῶν οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοσκοτώνονται ἀντιδρών μ' αὐτόν τόν τρόπο ἔχουν τήν τάση ν' ἀρνοῦνται ὅτι τό ζήτημα εἶναι σύνθετο ἢ ἀμφιλεγόμενο, ν' ἀρνοῦνται ὅτι κάθε ἄλλο παρά προφανές εἶναι ἡ ἀπάντηση.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΠΑΡΧΑΪΝΤ

Θά ἤθελα νά ξεκινήσω περιγράφοντας μιά πρόσφατη συζήτηση σχετικά μ' ἕναν συγκεκριμένο λαό. Ἔχει ἕνα σπάνιο χαρακτηριστικό: πρόκειται γιά μιά συζήτηση φιλική, ἀνάμεσα σέ ἄνθρώπους πού ἔχουν κοινούς πολιτικούς στόχους. Ἡ συζήτηση δημοσιεύτηκε μέ τήν ἐλπίδα, ἀκριβῶς, τό πρόβλημα νά λυθεῖ φιλικά, μεταξύ συντρόφων.

Τό πλαίσιο ἦταν ἡ Νότια Ἀφρική. Ἡ νοτιοαφρικανική κυβέρνηση, μέ νομοθετική ρύθμιση, θέσπισε τήν ὑπαρξη τεσσάρων «λαῶν», τόν καθένα

μέ τό ὄνομά του: Εὐρωπαῖοι, Ἴνδοί, Μιγάδες, Μπαντού. Αὐτές οἱ νομοθετημένες κατηγορίες εἶναι σύνθετες καί συνεπάγονται τήν ὑπαρξη πολλῶν ὑποομάδων. Ἡ κατάταξη τῶν ὑποομάδων στήν ἴδια κατηγορία μέ τό ἴδιο ὄνομα εἶναι μερικές φορές τουλάχιστον περιέργη. Ὡστόσο καλύπτονται νομικά καί ἔχουν πολύ συγκεκριμένες συνέπειες γιά τά ἄτομα. Κάθε ἄτομο πού κατοικεῖ στή Ν. Ἀφρική κατατάσσεται διοικητικά σέ κάθε μιά ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες, καί ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς κατάταξης διαθέτει τά προσιδιάζοντα στήν κάθε κατηγορία πολιτικά καί κοινωνικά δικαιώματα. Ἔτσι ὁ καθένας εἶναι ὑποχρεωμένος νά ζεῖ σέ μιά γειτονιά πού καθόρισε τό κράτος γιά τήν κάθε κατηγορία, καμιά φορά καί γιά τήν κάθε ὑποκατηγορία.

Στή Ν. Ἀφρική πολλοί ἀντιτάχθηκαν σ' αὐτήν τήν κατηγοριοποίηση, γνωστή μέ τό ὄνομα Ἀπαρχαῖντ. Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς σύγκρουσης ἔχει τουλάχιστον μιά σημαντική καμπή ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς ὀνοματοθεσίας. Ἀρχικά οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀπαρχαῖντ σχημάτισαν ὀργανώσεις διακριτές στό πλαίσιο τῆς κάθε κατηγορίας. Στή συνέχεια οἱ ὀργανώσεις αὐτές συνέπηξαν μιά πολιτική συμμαχία καί ἄρχισαν νά δροῦν ἀπό κοινού. Ἔτσι τό 1955 ἔλαβε χώρα τό περίφημο Συνέδριο τοῦ Λαοῦ, συνδιοργανωμένο ἀπό τίς τέσσερις ὁμάδες, ἀποτελούμενες ἀπό ἄνδρες καί γυναῖκες πού ἀνήκαν στούς λαούς ἐκείνους πού ὄρισε ἡ κυβέρνηση. Τό Συνέδριο τοῦ Λαοῦ συνέταξε τή Χάρτα τῆς Ἐλευθερίας πού ἐπιζητοῦσε, κοντά στά ἄλλα, τήν κατάργηση τοῦ Ἀπαρχαῖντ.

Ἡ σημαντικότερη ἀπ' αὐτές τίς τέσσερις ὀργανώσεις ἦταν τό Ἀφρικανικό Ἐθνικό Συνέδριο (ANC=ΑΕΣ) πού ἀντιπροσώπευε ὄσους ἢ κυβέρνηση ὀνόμαζε Μπαντού, περίπου τό 80% τοῦ νοτιοαφρικανικοῦ πληθυσμοῦ. Τῆ

Περιέχεται στό: Etienne Balibar et Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe, les identités ambiguës*, ἐκδ. Decouverte, Paris 1988.

Μετάφραση: Ἄγγελος Ἐλεφάντης

δεκαετία του '60 ή του '70 —δέν είναι γνωστό πότε ακριβώς— τό ΑΕΣ άρχισε νά χρησιμοποιεί τόν όρο «'Αφρικανός» γιά νά δηλώσει όλους όσους δέν ήταν «Ευρωπαίους», συμπεριλαμβάνοντας έτσι στην ίδια όνομασία τούς Μπαντού, τούς Μιγάδες καί τούς 'Ινδούς. "Άλλοι —δέν είναι γνωστό ποιοί— έπληραν άμέσως μιά παρόμοια απόφαση καί βάλθηκαν νά όνομάζουν όλους αυτός τούς ανθρώπους «μή λευκούς», σέ αντιδιαστολή πρός τούς «λευκούς». Τό αποτέλεσμα ήταν τό ίδιο: ή περιστολή μιάς ταξινόμησης μέ τέσσερις ομάδες σέ μιά διχοτομία. Αυτή ή απόφαση —αν βέβαια πρόκειται γιά μιά απόφαση— δέν στερείται άμφισημιών. Έτσι ή όργάνωση τών 'Ινδών έντός του ΑΕΣ (τό SAIC) συνέχισε νά ύπάρχει παρόλο πού ο πρόεδρος του κι ένα μέρος τών μελών του είναι επίσης μέλη του ΑΕΣ.

'Απ' όλες τίς κατηγορίες ή πιό προβληματική, χωρίς άμφιβολία, είναι ή ομάδα τών «μιγάδων». 'Ιστορικά, αυτή ή «ομάδα» αποτελείται από τούς άπογόνους ένώσεων μεταξύ 'Αφρικανών καί Ευρωπαίων. Περιλαμβάνει επίσης κι εκείνους πού όνομάζονται «Μαλαίσιιοι του 'Ακρωτηρίου», πού τούς είχαν φέρεϊ από τίς 'Ανατολικές 'Ινδίες πρίν από αιώνες. Οί «μιγάδες» είναι αυτοί πού σέ άλλα μέρη του κόσμου όνομάζουν «νοθογενείς» καί πού, στίς ΗΠΑ, θεωρούνταν μέλη της «νέγκρικης ράτσας» σύμφωνα μέ τούς, καταργημένους πλέον, νόμους πού όργάνωναν τίς φυλετικές διακρίσεις.

Τόν 'Ιούνιο του 1984, ο 'Αλεξ Λά Γκούμα, μέλος του ΑΕΣ, μιγάς κατά την κυβερνητική κατάταξη, έστειλε μιά έπιστολή στόν διευθυντή της έφημερίδας *Sechaba*, έπίσημου όργάνου του ΑΕΣ, πού έθετε τό έξής πρόβλημα: Σέ άρθρογραφία της έφημερίδας είχε εμφανισθεί ο όρος «δήθεν μιγάδες» ή «ψευδομιγάδες». Κι άναρωτιόταν φιλικά ο έπιστολογράφος αν τελικά αυτός ο νέος όρος δέν οδηγεί σέ μιά νέα φυλετική διάκριση στη παράταξη τών αντιπάλων του 'Απαρτχάιντ.

[Τήν έπιστολή αυτή καί τίς άπαντήσεις πού δέχθηκε, μέ άναμφισβήτητο ένδιαφέρον, δυστυχώς γιά λόγους χώρου τίς παραλείπουμε. Πάντως ο Βαλλερστάιν ήθελε μ' αυτές νά δείξει ότι ούτε οί όροι πού χρησιμοποιούνται είναι ουδέτεροι από πολιτική άποψη ούτε άντιστοιχούν σέ κάποιες αντικειμενικές παραδοχές ή έπιστημονικά δεδομένα. Γι' αυτό καί ή σύγχυση άκόμη καί μέσα στίς γραμμές τών αντιπάλων του ρατσισμού, μιά σύγχυση πού προσαθεϊ στό ύπόλοιπο κείμενο του νά διαλευκάνει μέ μιά σειρά ιστορικών καί θεωρητικών έπιστημάνσεων πάνω σ' αυτό τό τόσο έκρηκτικό καί άμφιλεγόμενο ζήτημα. Σημ. του μεταφραστή.]

ΦΥΛΗ, ΕΘΝΟΣ, ΕΘΝΟΤΗΤΑ

Προτίθεμαι νά πραγματευθώ τό θέμα μέσα από διαδοχικές προσεγγίσεις. Καί κατ' άρχήν θά δοϋμε συνοπτικά τίς αντίληψεις πού διαμόρφωσαν οί κοινωνικές έπιστήμες γιά την έννοια του λαού. Στή συνέχεια, θ' αντιμετωπίσουμε τό πλαίσιο μέσα στό όποιο έγινε δυνατή ή γέννηση αυτής της έννοιας, μέσα στη δομή ή τίς διαδικασίες του ιστορικού μας συστήματος. Τέλος θά δοϋμε αν θά μπορούσε να είναι χρήσιμη μιά άναδιατύπωση της έννοιας του λαού.

Διαπίστωση πρώτη: στίς ιστορικές κοινωνικές έπιστήμες ο όρος «λαός» δέν άπαντάται συχνά. Πιό διαδεδομένοι είναι οί όροι «φυλή», «έθνος», καί «έθνική ομάδα» («έθνότητα») πού, μπορούμε νά πούμε ότι ύποδηλώνουν όλοι τρεις παραλλαγές ύπαρξης τών «λαών» στόν σύγχρονο κόσμο. 'Ο τρίτος από τούς τρεις αυτούς όρους είναι ο πιό πρόσφατος καί τείνει νά αντικαταστήσει τόν όρο «μειονότητα» πού παλιότερα ήταν πολύ διαδεδομένος. Βέβαια καθ' ένας άπ' αυτούς τούς όρους έχει πολλές παραλλαγές αλλά σκέφτομαι ότι λογικά καί στατιστικά άντιπροσωπεύει τίς τρεις κορυφαίες κατηγορίες.

'Η «φυλή» είναι μιά κατηγορία γενετική ή άντιστοιχεί σέ μιά έμφανή φυσική μορφή. Έδώ κι έκαστό μέ έκαστό πενήντα χρόνια διεξάγονται πολλές συζητήσεις γιά τά όνόματα καί τά γνωρίσματα τών φυλών. 'Η όλη διαμάχη είναι άρκετά θολή καί προπαντός ύποπτη. Τό «έθνος» προορίζεται νά παίρνει τή θέση όρου κοινωνικο-

πολιτικού, συνδεδεμένου κατά κάποιον τρόπο μέ τά πραγματικά ή ένδυνάμει όρια κάποιου κράτους. 'Η «έθνική ομάδα» είναι κατηγορία πολιτιστική, πού την χαρακτηρίζουν γνωρίσματα σταθερά, μεταβιβαζόμενα από γενεά σέ γενεά, πού, σέ αντιδιαστολή πρός τό έθνος, δέν έγγράφονται στά όρια ενός κράτους.

Οί όροι αυτοί χρησιμοποιούνται μέ άπίστευτα έτερόκλητο τρόπο, χωρίς νά πάρουμε ύπόψη κι ένα σημαντικό αριθμό άλλων όρων πού παρεμβάλλονται συχνά. Οί περισσότεροι άπ' όσους χρησιμοποιούν αυτούς τούς τρεις όρους τό κάνουν γιά νά δηλώσουν ένα μόνιμο φαινόμενο τό όποιο, εξαιτίας της μακρινής του καταγωγής μέσα στό χρόνο, έχει όχι μόνο σημαντικές έπιπτώσεις στην καθημερινή συμπεριφορά αλλά επίσης παρέχει μιά βάση πάνω στην όποια στηρίζονται οί πολιτικές διεκδικήσεις του παρόντος. Πού πάει νά πεί ότι ένας «λαός» είναι αυτό πού είναι ή κάνει εξαιτίας τών γενετικών του χαρακτηριστικών, πού έρχονται είτε από την κοινωνικοπολιτική του ιστορία, είτε από τίς κανονιστικές του άρχές είτε από τίς «παραδοσιακές» του άξίες.

Τό κύριο άντικείμενο τών κατηγοριών αυτών μοιάζει νά μάς επιτρέπει νά διατυπώνουμε προτάσεις πού χρησιμοποιούν τό παρελθόν ένάντια στους ψευτοαντικειμενικά «έκλογικευμένους» στόχους του παρόντος. Μπορούμε νά τούς χρησιμοποιήσουμε γιά νά δικαιολογήσουμε γιά πιό λόγο κατάσταση είναι αυτή πού είναι καί γιατί δέν μπορεί ή δέν πρέπει νά αλλάξει. 'Αντίθετα, είναι δυνατόν επίσης νά χρησιμοποιη-

θούν για να εξηγήσουν γιατί οι σημερινές δομές θά έπρεπε να εξαφανισθούν στο όνομα κοινωνικών πραγματικών βαθύτερων και αρχαιότερων, άρα πιο νομιμοποιημένων. Η χρονική διάσταση του παρελθόντος βρίσκεται στη καρδιά της έννοιας λαός, είναι αναπόσπαστο τμήμα της.

Πρώτον, στο βαθμό που οι περιφερειακές διαδικασίες συνδέονται με την παραγωγή πρώτων ύλων — πράγμα που αποτέλεσε ιστορική πραγματικότητα, αλλά που σήμερα έχει μικρότερη σημασία από παλιότερα — άσκειται μία πίεση πάνω στην γεωγραφική τους εκδίπλωση, καθώς συνδέονται επίσης με ειδικά φυσικά περιβάλλοντα πρόσφορα σε όρισμένες καλλιέργειες ή πλούσια σε γεωλογικά κοιτάσματα.

Δεύτερον, στο βαθμό που πολιτικά στοιχεία προσδιορίζουν έναν όρισμένο αριθμό σχέσεων ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια, τό γεγονός ότι όρισμένα προϊόντα ενός έμπορευματού δικτύου υπερπηδούν τά πολιτικά σύνορα, διευκολύνουν τίς αναγκαίες πολιτικές διαδικασίες, δεδομένου ότι ό έλεγχος των συνόρων είναι μία από τίς πιο πραγματικές και τίς πιο σημαντικές έξουσίες που διαθέτουν τά κράτη.

Τρίτον, ή συσσώρευση κεντρικών διαδικασιών σε κράτη διαφορετικά από εκείνα όπου συγκεντρώνονται οι περιφερειακές διαδικασίες τείνει να δημιουργήσει έσωτερικές πολιτικές δομές διαφορετικές σε κάθε κράτος. Η διαφοροποίηση αυτή, με τή σειρά της, διαδραματίζει άποφασιστικό ρόλο στη διατήρηση του άνισου διακρατικού συστήματος που έλέγχει και διαιώνίζει τόν άξονικό καταμερισμό εργασίας.

Ός έκ τούτου, και για να μιλήσουμε άπλά, βαινουμε μακροπρόθεσμα προς μία κατάσταση όπου μερικές περιοχές τού κόσμου γίνονται ουσιαστικά ό τόπος κεντρικών παραγωγικών διαδικασιών ενώ σε άλλες έντοπίζονται παραγωγικές διαδικασίες περιφερειακές. Στην πραγματικότητα, παρόλο που υπάρχουν κυκλικές διακυμάνσεις τού βαθμού πόλωσης, διαπιστώνεται μία προαιώνια τάση επιδεινώσης αυτής τής διάκρισης. Αυτή ή διαφοροποίηση μέσα στο χώρο σε παγκόσμια κλίμακα στην άρχή πήρε τήν πολιτική μορφή ανάπτυξης μιάς κεφαλαιοκρατικής κοσμοοικονομίας, κυρίως εύρωπαϊκής, για να περιλάβει στή συνέχεια τό σύνολο τής ύδρογειού, φαινόμενο γνωστό με τό όνομα «εύρωπαϊκή επέκταση».

ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΙΑ

Στήν εξέλιξη τού ανθρώπινου είδους πάνω στον πλανήτη Γη στή διάρκεια τής προηγούμενης περιόδου, ή ανάπτυξη σταθερής γεωργίας και ή κατανομή των γενετικών παραλλαγών πραγματοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε, στην άρχή τής εμφάνισης τής κεφαλαιοκρατικής κοσμοοικονομίας, ή όμοιογένεια των διαφόρων γενετικών τύπων σε έναν όρισμένο τόπο ήταν πολύ μεγαλύτερη από σήμερα.

Στό βαθμό που ή καπιταλιστική κοσμοοικονομία θά ξεπεράσει τά αρχικά όρια τής Εύρώπης, στό βαθμό που οι συσσωρεύσεις σε κεντρικές και περιφερειακές παραγωγικές διαδικασίες θά άποβαίνουν όλοένα και πιο διάχυτες στό παγκόσμιο γεωγραφικό χώρο,

θά άρχίσουν ταυτόχρονα να άποκρυσταλλώνονται «φυλετικές» κατηγορίες γύρω από όρισμένες όνομασίες. Είναι προφανές ότι μεγάλος αριθμός γενετικών χαρακτηριστικών διαφέρει σημαντικά από άνθρωπο σε άνθρωπο. Όστόσο δέν είναι καθόλου προφανές ότι θά έπρεπε να προσδεθούν οι άνθρωποι σε τρεις, τέσσερις ή δεκαπέντε παγωμένες κατηγορίες που όνομάζονται «φυλές». Ό αριθμός των κατηγοριών, άκόμη και τό ίδιο τό γεγονός τής καθιέρωσης κατηγοριών, είναι κοινωνικές άποφάσεις. Έξάλλου παρατηρείται καθημερινά ότι όσο δύνεται ή πόλωση τόσο μειώνεται ό αριθμός των κατηγοριών. Όταν ό Ντυμπούά έλεγε τό 1900 ότι «τό πρόβλημα τού 20ού αιώνα θά είναι τό όριο τού χρώματος», τά χρώματα στά όποια αναφερόταν, στήν πραγματικότητα, περιορίζονταν στή διχοτομία λευκός — ή λευκός.

Η ράτσα κι επομένως ό ρατσισμός είναι έκφραση, κινητήρας και συνέχεια συνέπεια τής γεωγραφικής πληθυσμικής συσσώρευσης, συσσώρευσης συνδεδεμένης με τήν άξονική διαφοροποίηση τής εργασίας. Αυτή ή πραγματικότητα βγαίνει στήν επιφάνεια με βάνουσο τρόπο καθώς ή Νότιος Άφρική, αυτά τά τελευταία χρόνια, άποφασίζει να ταξινομήσει τούς περιπεδημούντες Γιαπωνέζους επιχειρηματίες ως «έπιτιμους λευκούς» κι όχι όπως τούς άλλους Άσιάτες (π.χ. τούς ντόπιους Κινέζους). Σε μία χώρα όπου οι νόμοι θεμελιώνονται πάνω σε γενετικές κατηγορίες όλα συμβαίνουν λές κι ή γενετική λαβαίνει ύπόψη τής τής πραγματικότητας τής κοσμοοικονομίας.

Η φυλή δέν είναι ωστόσο ή μόνη κατηγορία που χρησιμοποιείται για να προσδιορισθεί ή κοινωνική ταυτότητα. Δέν άρκει, προφανώς, όττι χρησιμοποιείται επίσης και ή κατηγορία τού έθνους. Όπως δέ κιόλας τόνα τό έθνος άπορρεί από τήν πολιτική άρθρωση τού κοσμοσυστήματος. Κράτη, μέλη σήμερα των ΟΗΕ, είναι δημιουργήματα τού σύγχρονου κοσμοσυστήματος και τά περισσότερα από αυτά δέν ύπήρχαν πριν ένα αιώνα ούτε καν ως διοικητικές όντότητες. Όσον άφορά δέ ένα μικρό αριθμό κρατών που θά μπορούσαν να διεκδικήσουν κάποιο όνομα και συνεχή διοικητική ύπόσταση σε έποχές παλιότερες από τό 1450, στην πραγματικότητα, είναι πολύ λιγότερα άπ' όσα έκ πρώτης όψεως θά νόμιζε κανείς: Γαλλία, Ρωσία, Πορτογαλία, Δανία, Σουηδία, Έλβετία, Μαρόκο, Κίνα, Ίράν, Αιθιοπία είναι ίσως οι περιπτώσεις οι λιγότερο διαφορούμενες. Και θά μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι άκόμη κι αυτά τά κράτη δέν έγιναν σύγχρονα κυρίαρχα κράτη παρά μόνο με τήν άνάδυση τού σύγχρονου κοσμοσυστήματος.

Υπάρχουν βέβαια και μερικά άλλα κράτη που μπορούν να αναζητήσουν, στα ίχνη μιας άσυνεχους ιστορίας, τη χρησιμοποίηση του ονόματος μιας περιοχής, π.χ. Ελλάδα, Ιταλία, Ινδίες, Αίγυπτος. Τό εδαφος γίνεται ακόμη πιο όλισθηρό αν καταπιστούμε με δνόματα όπως Τουρκία, Γερμανία, Ιταλία, ή Συρία. Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι αν, κατά το 1450, εξετάσουμε περισσότερες «κρατικές» οντότητες που τότε υπήρχαν —π.χ. τις Βουργουνδικές Κάτω Χώρες, την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους, την Αυτοκρατορία του Μεγάλου Μογγόλου— θά διαπιστώσουμε ότι σε κάθε περίπτωση, σήμερα, δεν υπάρχει ένα κράτος αλλά τρία κυρίαρχα κράτη που θά μπορούσαν να διεκδικήσουν την πολιτική, την εδαφική και πολιτιστική καταγωγή τους απ' αυτές τις πρό του 1450 ονότητες. Τό γεγονός ότι σήμερα υπάρχουν τρία κράτη σημαίνει ότι υπάρχουν τρία έθνη; Υπάρχει βελγικό έθνος, όλλανδικό έθνος, έθνος του Λουξεμβούργου; Οί περισσότεροι τό πιστεύουν. Άλλά αν είναι έτσι αυτό δεν σημαίνει ότι πρώτα υπήρξε ένα Όλλανδικό κράτος, ένα Βελγικό, ένα Λουξεμβουργικό; Μία συστηματική εξέταση της ιστορίας του σύγχρονου κόσμου θά έδειχνε, νομίζω, ότι σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τό κράτος προηγήθηκε του έθνους κι όχι αντίστροφα, όπως διδάσκει ένας πολύ διαδεδομένος μύθος.

Βεβαίως, από τη στιγμή που άρχισε να λειτουργεί τό σύγχρονο διακρατικό σύστημα, είδαν τό φώς πολλά έθνικιστικά κινήματα σε πολλά μέρη του κόσμου με στόχο τη δημιουργία νέων κυρίαρχων κρατών. Καί όρισμένα απ' αυτά τά κινήματα πέτυχαν τους σκοπούς τους. Άλλά επιβάλλονται δύο παρατηρήσεις:

Η πρώτη: Τά περισσότερα απ' αυτά τά κινήματα, με ελάχιστα εξαιρέσεις, έμφανίστηκαν στό έσωτερικό ήδη εγκαθιδρυμένων διοικητικών όρίων. Θά μπορούσαμε, έπομένως, να συμπεράνουμε ότι κράτος, αν και μή αυτόνομο, ήδη προϋπήρχε.

Η δεύτερη παρατήρηση: Είναι προς διευκρίνιση μέχρι ποιά σημείο τό «έθνος» ως κοινό αίσθημα υπήρχε πριν από την ούσιαστική ίδρυση του νέου κράτους. Άς πάρουμε π.χ. την περίπτωση των Σαχραούι της Δυτικής Σαχάρας. Υπάρχει έθνος Σαχραούι; Άν θέσετε τό έρώτημα στό κίνημα εθνικής άπελευθέρωσης του Πολισάριο θά άπαντήσει καταφατικά και θά προσθέσει ότι τό έθνος Σαχραούι υπάρχει έδω και χίλια χρόνια. Άν κάνετε την ίδια έρώτηση στους Μαροκινούς θά σας άπαντήσουν ότι ποτέ δεν υπήρξε έθνος Σαχραούι κι ότι οι άνθρωποι που από παλιά ζούσαν στην Ισπανική άποικία της Δ. Σαχάρας ανήκαν στό μαροκινό έθνος.

Πώς λύνεται μία τέτοια διαφορά; Η άπάντηση είναι πως δεν υπάρχει λύση. Άν τό 2000 ή τό 2020 τό Πολισάριο θά

έχει κερδίσει τον πόλεμο που διεξάγει σήμερα τότε θά υπάρχει έθνος Σαχραούι. Άν κερδίσει τό Μαρόκο δεν θά υπάρχει. Καί ό ιστορικός που θά γράφει τό 2100 θά θεωρήσει ότι τό ζήτημα έχει τακτοποιηθεί και, πιθανότατα, ότι δεν τίθεται πιά.

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Γιατί ή δημιουργία ενός ιδιαίτερου κυρίαρχου κράτους στό έσωτερικό του διακρατικού συστήματος θά πρεπε να δημιουργεί παράλληλα με τό «έθνος» και ένα «λαός»; Δεν είναι δύσκολο να κατανοηθεί τό ζήτημα και παραδείγματα υπάρχουν πολλά. Τά κράτη, σε μία τέτοια περίπτωση έχουν προβλήματα συνοχής. Άπό τη στιγμή που άναγνωρίζεται ή κυριαρχία τους συχνά άπειλούνται από κινδύνους είτε έξωτερικής έπιβουλής είτε έσωτερικής άποσύνθεσης. Η άνάδυση του «έθνικού» αίσθήματος περιορίζει τους κινδύνους. Καί οι κυβερνήσεις έχουν κάθε συμφέρον να ένθαρρύνουν τό αίσθημα αυτό όπως και όλες οι εθνικές ύπομαδες στό έσωτερικό μιας δεδομένης επικράτειας. Κάθε ομάδα που διαβλέπει ένα κάποιο πλεονέκτημα στη χρησιμοποίηση των νομίμων έξουσιών του κράτους, για να προωθήσει τά συμφέροντά της σε βάρος άλλων ομάδων έξωτερικών ως προς τό θεωρούμενο κράτος ή για να προασπίσει τά τοπικά της συμφέροντα στό έσωτερικό του κράτους, έχει ταυτόχρονα συμφέρον να ένθαρρύνει τον έθνικισμό για να νομιμοποιήσει τις διεκδικήσεις της. Έπιπλέον τά κράτη έχουν συμφέρον να υπάρχει διοικητική όμοιομορφία που αυξάνει την αποτελεσματικότητα της πολιτικής τους. Ο έθνικισμός είναι ή έκφραση, ό κινήτηρας και ή συνέπεια μιας τέτοιας άνάγκης για όμοιομορφία στό έσωτερικό του κράτους.

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος λόγος για την άνάδυση του έθνικισμού. Τό διακρατικό σύστημα δεν είναι μία άπλή άθροιση δήθεν κυρίαρχων κρατών. Είναι ένα σύστημα ιεραρχικό όπου επικρατεί ή τάξη του προβαδίσματος αν και ή τάξη αυτή μπορεί να τροποποιηθεί. Πράγμα που σημαίνει ότι βραδείς μετατοπίσεις στην ιεραρχία δεν είναι άπλως έφικτές αλλά και ιστορικά φυσιολογικές. Οί σφαιές και σημαντικές άνισότητες, χωρίς κι αυτές να παραμένουν άναλλοιώτες, λειτουργούν έτσι ώστε να άναδύονται ιδεολογίες που δικαιολογούν τη διεκδίκηση μιας καλύτερης θέσης στην ιεραρχία και να επιβάλουν την άμφισβήτηση μιας μειονεκτικής θέσης. Αυτές είναι οι ιδεολογίες που όνομάζουμε έθνικιστικές.

Γιά ένα κράτος, τό να μην είναι έθνος σημαίνει ότι βρίσκεται έξω από τό παιχνίδι που συνίσταται στό να έμποδίσει ή να ευνουεί κάθε τροποποίηση της θέσης του στη δεδομένη ιεραρχία. Άλλά ένα τέτοιο κράτος δεν θά συμμετείχε στό διακρατικό σύστημα. Οί

πολιτικές ονότητες που θά υπήρχαν έξω από την πολιτική υπερδομή της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας δεν θά είχαν καμιάν άνάγκη να είναι «έθνη». Άλλωστε δεν ήταν. Έπειδή έχει χρησιμοποιηθεί άδόκιμα ή ίδια λέξη «κράτος» για να περιγραφούν και οι εκτός καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας πολιτικές ονότητες και τό κράτη που δημιουργήθηκαν στό πλαίσιο του σύγχρονου διακρατικού συστήματος έχουμε οδηγηθεί στό να μη συλλαμβάνουμε τον προφανή και αναγκαίο δεσμό άνάμεσα στη πραγματικότητα κράτος και έθνος.

Άν θέτουμε τό έρώτημα γιατί να υπάρχουν δύο κατηγορίες —φυλή και έθνος— αντί για μία είναι γιατί βλέπουμε ότι ή κατηγορία φυλή έμφανίστηκε άρχικά σαν μέσον έκφρασης και σταθεροποίησης της άντινομίας κέντρο / περιφέρεια, ενώ ή κατηγορία έθνος, άρχικά, ήταν μέσον έκφρασης της άντιπαλότητας άνάμεσα στό κράτη, στη διάρκεια της βραδείας αλλά σταθερής τροποποίησης της ιεραρχικής τάξης άνάμεσα τους, και άρα μέσον διεκδίκησης διαφόρων πλεονεκτημάτων που προσέφερε τό διακρατικό σύστημα, σε άντίθεση προς την χονδροειδή κατάταξη τη θεμελιωμένη στη φυλή. Με τρόπο κάπως άπλοϊκό θά μπορούσαμε να πούμε ότι ή ράτσα κι ό ρατσισμός ένοποιούν τις περιοχές του κέντρου και της περιφέρειας στους άγώνες που τις φέρνουν άντιμέτωπες, ενώ τό έθνος και ό έθνικισμός διαιρούν μέσα στό γεωγραφικό χώρο φέρειας στη διάρκεια των ένδοπεριοχικών και έξωπεριοχικών άντιπαλοτήτων που με πιο σύνθετο τρόπο τις φέρνει άντιμέτωπες για την τροποποίηση της ιεραρχικής τάξης. Αυτές οι δύο κατηγορίες, φυλή και έθνος, εκφράζουν την άπόπειρα βελτίωσης της θέσης μιας ομάδας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας.

Και σαν να μην έφταναν αυτά δημιουργήσαμε την έννοια της εθνικής ομάδας, της εθνότητας, που αντιστοιχεί σ' αυτό που παλιά όνομαζόταν μειονότητα. Για να υπάρχουν μειονότητες πρεπει να υπάρχουν πλειονότητες. Οί αναλυτές, από πολύ παλιά, έχουν έπισημάνει ότι ή έννοια της μειονότητας δεν άπορρεί άναγκαστικά από μία μαθηματική πραγματικότητα αλλά παραπέμπει σε κάποιο βαθμό κοινωνικής έξουσίας. Η αριθμητική πλειονότητα μπορεί να είναι κοινωνική μειονότητα. Τό πεδίο όπου καταγράφεται ή κοινωνική έξουσία δεν είναι βεβαίως τό κοσμοσύστημα στό σύνολό του αλλά κάθε ξεχωριστό κράτος. Η έννοια της «εθνικής ομάδας», στην πράξη, συνδέεται τόσο με τά όρια μιας κρατικής επικράτειας όσο και ή έννοια του «έθνους». Η διαφορά προέρχεται από τό γεγονός ότι ένα κράτος τείνει να έχει ένα μόνο έθνος και περισσότερες εθνικές ομάδες.

Τό καπιταλιστικό σύστημα θεμελιώνεται όχι μόνο πάνω στην άντινομία κεφάλαιο / εργασία, άντινομία

μόνιμη και θεμελιώδης, αλλά επίσης πάνω σε μία ιεραρχία σύνθετη στο έσωτερικό της εργασίας. Τουτό σημαίνει ότι, παρόλο που όλοι οι εργαζόμενοι υπόκεινται στην εκμετάλλευση δεδομένου ότι παράγουν υπεραξία που μεταφέρεται σε άλλους, ωστόσο, μερικοί εργαζόμενοι «χάνουν» μεγαλύτερο μέρος υπεραξίας που παράγουν σε σχέση με άλλους. Ο θεσμός-κλειδί που επιτρέπει να εκθιδρωθεί αυτή ή κατάσταση πραγμάτων είναι η ποικιλία των νοικοκυριών που τά μέλη τους είναι ενμέρει μισθωτοί ή μόνο για μία περίοδο της υπαρχής της. Τά νοικοκυριά αυτά είναι οργανωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε όσα μέλη τους είναι μισθωτοί εισπράττουν ένα ώρομισθιο κατώτερο απ' αυτό που κοστίζει η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Αυτός ο θεσμός είναι εξαιρετικά δεδομένος και αφορά τό μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού. Δέν θά αναφερθώ εδώ σε στοιχεία αυτής της ανάλυσης που έχω παρουσιάσει άλλου.³ Θέλω μόνο να επισημάνω τις συνέπειες μιας παρόμοιας οργάνωσης της εργασίας σε σχέση με την έννοια του λαού.

Αλλά γιατί θέλουμε να έχουμε παρελθόν και ταυτότητα; Ποιά είναι η ανάγκη; Τό ερώτημα είναι απολύτως έγκυρο, μάλιστα, μερικοί τό θέτουν κιάλας. Τό νόημα του παρελθόντος είναι κάτι που μās υποχρεώνει να δρούμε στό παρόν διαφορετικά απ' ότι θά μπορούσαμε να δράσουμε. Είναι όργανο που τό χρησιμοποιούμε ενάντια στους αντιπάλους. Είναι ένα οδισιαστικό στοιχείο έγκοινωνισμού των ατόμων, διατήρησης της αλληλεγγύης της ομάδας, εμπέδωσης ή άμφισβήτησης της κοινωνικής νομιμοποίησης. Τό νόημα του παρελθόντος είναι φαινόμενο κυρίως ήθικό, και έπομένως πολιτικό. Είναι πάντοτε φαινόμενο του παρόντος, για τότο και ή άστάθεια του. Όπως ο πραγματικός χρόνος αλλάζει συνεχώς, ό,τι είναι κατάλληλο για τή σημερινή πολιτική αλλάζει επίσης συνεχώς και αναπόφευκτα.

Κατά συνέπεια και τό περιεχόμενο του νόηματος του παρελθόντος αλλάζει κι αυτό άκατάπαυστα. Αλλά όπως τό νόημα αυτό έξ άμφισβήτησης συνεπάγεται τήν καθομολόγηση ενός αναλλοίωτου παρελθόντος κανείς δέν μπορεί ποτέ να παραδεχθεί ότι τό παρελθόν άλλαξε ή ότι θά μπορούσε να αλλάξει. Τό παρελθόν θεωρείται φυσιολογικά χαραγμένο για πάντα στό μάρμαρο, μοιάζει άμετάπτωτο. Και βέβαια τό πραγματικό παρελθόν είναι χαραγμένο στό μάρμαρο. Αλλά τό κοινωνικό παρελθόν, δηλαδή ο τρόπος που κατανοούμε τό πραγματικό παρελθόν, μάλλον είναι χαραγμένο πάνω σε άργιλο.

Αλλά άφου έτσι είναι τά πράγματα έλάχιστα ενδιαφέρει αν θά όρίζαμε τό παρελθόν με όρους σταθερής γενετικής ομάδας (φυλή), ιστορικής κοινωνικοπολιτικής ομάδας (έθνους) ή πολι-

τιστικής (έθνότητα). Όλοι αυτοί οι όροι είναι τρόποι κατασκευής της έννοιας του λαού, τρόποι να ανακαλύπτουμε τό παρελθόν, και συνάμα, πολιτικά φαινόμενα του παρόντος. Κι έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα άλλο αίγνιμα. Γιατί ύπάρχουν τρεις όροι εκεί που ένας θά άρκοισε; Πρέπει σίγουρα να ύπάρχει κάποιος λόγος γι' αυτή τή διάκριση μιας κατηγορίας σε τρεις κοινωνικές κατηγορίες. Και για να τόν ανακαλύψουμε πρέπει να εξετάσουμε τήν ιστορική δομή της καπιταλιστικής κοσμο-οικονομίας.² Γιατί, κάθε μια από τις τρεις κατηγορίες αντιστοιχεί σε ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατικής κοσμο-οικονομίας.

Η έννοια «φυλή» συνδέεται με τόν άξονικό καταμερισμό της εργασίας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας,² αντιστοιχεί δηλαδή στην αντίθεση άνάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια. Η έννοια «έθνος» συνδέεται με τήν πολιτική ύπερδομή του ιστορικού συστήματος, με τά κυρίαρχα κράτη που διαμορφώνουν τό διακρατικό σύστημα και όρίζονται απ' αυτό. Τέλος ή έννοια της «έθνικής ομάδας» συνδέεται με τή δημιουργία των δομών των νοικοκυριών που συντελούν ώστε σημαντικό μέρος της εργατικής δύναμης, στη διάρκεια της καπιταλιστικής συσσώρευσης, να παραμένει εκτός μισθωτής εργασίας. Καμιά απ' αυτές τις κατηγορίες δέν είναι συνδεδεμένη με τήν έννοια της τάξης. Αυτό όφείλεται στό ότι «τάξη» και «λαός» αναφέρονται σε δύο διακριτούς άξονες, πράγμα που, όπως θά δούμε, άποτελεί μιά από τις αντιφάσεις του ιστορικού συστήματος.

Ο άξονικός καταμερισμός εργασίας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας προξένησε τόν καταμερισμό εργασίας μέσα στό χώρο. Μιλάμε για μιά άντινομία άνάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια, διαπλαστική αυτού του ίδιου του καταμερισμού εργασίας. Στην πραγματικότητα, κέντρο και περιφέρεια είναι έννοιες σχεσιακές που αναφέρονται σε παραγωγικές δομές μέ διαφοροποιημένο κόστος. Ο έντοπισμός αυτών των διαφορετικών διαδικασιών παραγωγής σε άπομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές δέν είναι χαρακτηριστικό αναπόφευκτο και σταθερό στη σχέση κέντρο — περιφέρεια. Αλλά τείνει να γίνει γνώρισμα της φυσιολογικής. Υπάρχουν πολλοί λόγοι πρός τότο.

Παντού όπου άπαντώνται μισθωτοί, άνήκοντες σε δομές διαφορετικών νοικοκυριών, από τούς πίο κατοπληρωμένους εργαζόμενους, τούς προερχόμενους δηλαδή από τά πίο «προλεταριοποιημένα» νοικοκυριά, μέχρι τούς κακοπληρωμένους εργαζόμενους, τούς προερχόμενους άλλωστε από νοικοκυριά μάλλον «ήμιπρολεταριοποιημένα», έπαληθεύεται ένας γενικός κανό-

νας: αυτές οι διαφορετικές δομές νοικοκυριών συναντώνται στό έσωτερικό «κοινοτήτων» που όνομάζονται «έθνικές ομάδες». Μέ άλλα λόγια, ή ιεραρχία στην άπασχόληση συνεπάγεται μιά εργατική δύναμη σχηματισμένη σε έθνότητα στό έσωτερικό ενός συγκεκριμένου κράτους. Ακόμη κι αν δέν ύπάρχει νομικό πλαίσιο που να επιβάλλει μιά τέτοια οργάνωση, όπως ύπάρχει σήμερα στη Νότιο Αφρική ή όπως ύπήρχε στις ΗΠΑ, πάντοτε συναντούμε μιά τέτοια συνεξάρτηση άνάμεσα στην έθνότητα και τήν άπασχόληση, υπό τόν όρο ότι θά κατατάξουμε τις «θέσεις εργασίας» σύμφωνα με κατηγορίες άρκετά έλαστικές.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ

Φαίνεται ότι ύπάρχουν πολλά πλεονεκτήματα για τήν ομαδοποίηση των επαγγελματικών κατηγοριών ανά έθνότητες. Ας σκεφτούμε ότι οι διάφοροι τύποι σχέσεων παραγωγής άπαιτούν διαφορετικούς τύπους συμπεριφοράς εκ μέρους του εργατικού δυναμικού. Και όπως ή συμπεριφορά αυτή δέν είναι γενετικά προσδιορισμένη πρέπει να γίνει άντικείμενο μάθησης. Η κοινωνικοποίηση της εργατικής δύναμης πραγματοποιείται με τήν εκκιάθηση των δεξιοτήτων που της προσιδιάζουν. Η «κουλτούρα» μιας έθνικής ομάδας είναι, άκριβώς, τό σύνολο των κανόνων που οι γονείς, οι άνήκοντες σ' αυτή τήν ομάδα, αισθάνονται αναγκασμένοι να έγχαράξουν στα παιδιά τους. Βεβαίως, τό κράτος και τό σχολικό σύστημα μπορεί να επιφορτισθούν μ' αυτή τή δουλειά. Αλλά συχνά δέν αναλαμβάνουν αυτό τό έργο μόνοι τους, ιδιαίτερα περιπτωσιολογικό και πολύμορφο, γιατί κάτι τέτοιο θά συνεπαγόταν παραβίαση της έννοιας της «έθνικής» ισότητας.

Μερικά κράτη που άποδέχονται αυτή τήν παραβίαση υπόκεινται συνεχώς σε πιέσεις για να τήν καταργήσουν. Αλλά οι «έθνικές ομάδες» δέν έχουν τή δυνατότητα να κοινωνικοποιούν τά μέλη τους με διαφορετικό τρόπο από άλλες, (πράγμα που, άκριβώς, όρίζει μιά έθνική ομάδα) αλλά, πραγματικά, εφαρμόζουν και στην πράξη μιά ιδιαίτερη μορφή έγκοινωνισμού. Έτσι αυτό που είναι άθέμιτο για τό κράτος μπαίνει από τό παράθυρο ως «έθελούσια» συμπεριφορά μιας ομάδας που ύπερασπίζεται τήν κοινωνική της «ταυτότητα». Κάτι τέτοιο επιτρέπει να νομιμοποιείται ή ιεραρχική πραγματικότητα του καπιταλισμού χωρίς να τίθεται σε άμφισβήτηση ή τυπική ισότητα έμπρός στό νόμο που άποτελεί μιά από τις διακηρυγμένες άρχές. Η έθνοτοποίηση και ή έννοια του λαού άπορροφούν μιά από τις θεμελιώδεις

μορφές του ιστορικού καπιταλισμού, δηλαδή, τήν ταυτόχρονη αναζήτηση και της θεωρητικής ισότητας και της πρακτικής ανισότητας. Και γιά νά τό πετύχει ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί τίς νοοτροπίες τών εργαζόμενων στρωμάτων τής ανθρωπότητας.

Σ' αὐτή τήν προσπάθεια ἡ ἀστάθεια τών κατηγοριῶν τοῦ λαοῦ, γιά τίς ὁποῖες μιλοῦσαμε πιά πάνω, ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερα σημαντική. Διότι ἂν ὁ καπιταλισμός, ὡς ἱστορικό σύστημα, ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιά διαρκή ἀνισότητα, ἔχει ταυτόχρονα ἀνάγκη νά ἀναδιαρθρώνει τήν οἰκονομική διαδικασία. Ἐπίσης, αὐτό πού σήμερα θεμελιώνει μιά ὀρισμένη ἱεραρχία κοινωνικῶν σχέσεων μπορεῖ αὔριο νά μήν λειτουργεῖ. Ἡ συμπεριφορά τής εργατικῆς δύναμης ὀφείλει νά ἀλλάζει χωρίς νά θέτει σέ κίνδυνο τή νομιμότητα τοῦ συστήματος. Ἡ ἀδιάκοπη γένεση, ἡ ἀναδιάρθρωση καί ἡ ἐξαφάνιση τών ἔθνικων ὁμάδων εἶναι, κατά συνέπεια, ἕνα πολύτιμο στοιχεῖο εὐελιξίας γιά τή λειτουργία τής οἰκονομικῆς μηχανῆς.

ΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΑΞΗ

Ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ εἶναι μείζων θεσμική κατασκευή τοῦ ἱστορικοῦ καπιταλισμοῦ. Εἶναι ἕνα ἀναγκαῖο βᾶθρο, πού, γι' αὐτό τό λόγο, δέν σταμάτησε νά ἀποκτᾷ σπουδαιότητα στό βαθμό πού τό σύστημα πύκνωνε. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ὁ «λαός» μοιάζει μέ τήν ἔννοια τοῦ κράτους, ὄντας καί αὐτή ἀναγκαῖο βᾶθρο πού δέν σταμάτησε ν' ἀποκτᾷ σπουδαιότητα. Αὐτές οἱ θεμελιώδεις *Gemeinschaften* (Κοινότητες) στό ἔσω-εσωτερικό τής ἱστορικῆς *Gesellschaft* (Κοινωνίας), τής κοσμοοικονομίας, παίρνουν γιά μᾶς ὁλοένα καί πιά μεγάλη σημασία.

Στήν πραγματικότητα ἡ ἔννοια τής τάξης εἶναι μιά κατασκευή τελείως διαφορετική ἀπό τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ. Ἄλλωστε καί ὁ Μάρξ καί ὁ Μάξ Βέμπερ τό ἤξεραν πολύ καλά. Οἱ τάξεις εἶναι κατηγορίες «ἀντικειμενικές», δηλαδή κατηγορίες ἀναλυτικές, δηλαδή ἕνα μέσον γιά νά διατυπώνονται οἱ ἀντιφάσεις ἑνός ἱστορικοῦ συστήματος καί ὄχι νά περιγράφονται οἱ κοινωνικές ὀντότητες. Τό πρόβλημα πού τίθεται εἶναι νά ξέροι κανεῖς πού καί κάτω ἀπό ποῖες συνθήκες μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ μιά ταξική κοινότητα. Πρόκειται γιά τήν περίφημη διάκριση σέ τάξη *καθεαυτή* καί τάξη *δι' ἑαυτήν*. Ἡ τάξη *δι' ἑαυτήν* εἶναι πάντοτε μιά ὀντότητα σχετικᾶ ἄπιαστη.

Ἴσως, καί σταματῶ στό σημεῖο αὐτό, ὁ λόγος βρίσκεται στό ὅτι οἱ συγκροτημένοι «λαοί» —φυλές, ἔθνη, ἔθνη— ἀντιστοιχοῦν, ἂν καί ἀτελῶς, στήν ἀντικειμενική ὑπόσταση τής τάξης. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι

σημαντικό μέρος τής πολιτικῆς δραστηριότητας πού ἔχει θεμελιωθεῖ πάνω στήν ἔννοια τής τάξης ἔλαβε στήν πραγματικότητα τή μορφή πολιτικῆς δραστηριότητας θεμελιωμένης πάνω στήν ἔννοια τοῦ λαοῦ. Τό πράγμα γίνεται πιά φανερό ἂν ἀναλύσουμε προσεκτικά τίς ὀνομαζόμενες «καθαρά» ἐργατικές ὁργανώσεις πού, πολύ συχνά, εἶναι ὁργανώσεις ντέ φάκτο καί ἔμμεσα στηριγμένες στήν ἔννοια τοῦ «λαοῦ», μολονότι χρησιμοποιοῦν μιά ὀρολογία πού ἀναφερόμενη ἀποκλειστικά στήν ἔννοια τής τάξης καί ὄχι ἔκείνης τοῦ λαοῦ.

Ἐδῶ καί ἔνα αἰῶνα ἡ παγκόσμια ἀριστερά προσκρούει σέ τοῦτο τό ὀδυνηρό δίλημμα: οἱ εργαζόμενοι ὅλου τοῦ κόσμου διαμόρφωσαν ὁργανώσεις, μέ βάση τήν ἰδέα τοῦ «λαοῦ». Ἀλλά τό δίλημμα αὐτό εἶναι ἀξεδιάλυτο γιὰτί ἀπορρεῖ ἀπό τίς ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ταξική δραστηριότητα *δι' ἑαυτήν* ἐντελῶς ἀποσυνδεδεμένη ἀπό πολιτικές δραστηριότητες πού ἀναφέρονται στό λαό. Αὐτό φαίνεται καθαρά στά ὀνομαζόμενα κινήματα ἔθνικῆς ἀπελευθέρωσης, στά ὀνομαζόμενα νέα κοινωνικά κινήματα ἢ στά ἀντιγραφειοκρατικά κινήματα τών σοσιαλιστικῶν χωρῶν.

Δέν θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά δοκιμάσει κανεῖς νά καταλάβει τί σηματοδοτεῖ ὁ ὅρος λαός, πού σέ καμιά περίπτωση δέν εἶναι μιά κοινωνική πραγματικότητα σταθερή, ἀλλά ἱστορικό προϊόν τής καπιταλιστικῆς κοσμοοικονομίας, σύνθετο καί ἀναπλάσιμο, ὅρος μέσα στόν ὁποῖο συγκροτοῦνται δυνάμεις ἀνταγωνιστικές; Ποτέ δέν θά μπορέσουμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ σ' αὐτό τό σύστημα, καί συνάμα δέν θά ἴπρεπε νά τοῦ ἀποδώσουμε ἡσσονα ρόλο. Ἀντίθετα, δέν πρέπει ν' ἀφεθοῦμε στόν ἀποπρο-

σανατολισμό στόν ὁποῖο ὀδηγοῦν οἱ ὑποτιθέμενες ἀρετές τής ἔννοιας αὐτῆς γιὰτί θά ὑποπέσουμε σ' ἐκείνες τίς πλάνες πού νομιμοποιοῦν τό ὑπάρχον σύστημα. Πρέπει, λοιπόν, νά ἀναλύσουμε πιά προσεκτικά τίς κατευθύνσεις στίς ὁποῖες ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ μᾶς ὀδηγεῖ, στό βαθμό πού γίνεται ὀλοένα καί πιά ἀποφασιστική γιά τό ἱστορικό σύστημα. Οἱ κατευθύνσεις αὐτές, ἀπό τήν ἀποψη τής διακλάδωσης τοῦ συστήματος, μπορεῖ νά καταλήγουν σέ διαφορετικές διεξόδους στή διάρκεια τής ἀβέβαιης διαδικασίας μετάβασης ἀπό τή σημερινή κατάσταση πρὸς ἐκεῖνο ἢ ἐκεῖνα πού θά τό ἀντικαταστήσουν.

1. Μέ τόν ὄρο ἐθνότητα μεταφράζεται ὁ ὅρος *ethnicité*, συνώνυμος κατὰ τή γνώμη μου μέ τόν ἐπίσης χρησιμοποιούμενο ὄρο *ethnie*. Καί βέβαια δέν θά μπορούσε νά μεταφρασθεῖ ἡ *ethnicité* ὡς *ἐθνικότητα* διότι θά ὑπῆρχε πλήρης σύγχυση μέ τό ἀντίστοιχο γαλλικό *nationalité*.

2. Κοσμοοικονομία (*économie - monde*). Κατὰ τόν Βαλλερστάιν ἐμφανίστηκε τόν 16ο αἰῶνα καί τήν ὀρίζει ὡς δομή πού περιέχει ἕναν ἑνιαῖο καταμερισμό ἐργασίας στό πλαίσιο περισσοτέρων κρατῶν. Πρόκειται γιά *ιστορικό* σύστημα, ὄχι ἀναγκαστικά παγκόσμιο, (καί γιά τοῦτο προτιμᾷ τόν ὄρο κοσμο-οικονομία) στό ὁποῖο κυριαρχεῖ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς.

3. Γιά νά παρακολουθήσει ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης τή σκῆψη τοῦ Βαλλερστάιν ὑπάρχουν στά ἑλληνικά τό δοκίμιό του *Ἱστορικός καπιταλισμός*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1987 καί ἡ διάλεξή του «Ἡ κρίση τής κοσμο-οικονομίας καί οἱ προοπτικές τών σοσιαλιστικῶν κινήσεων» πού ἔδωσε στή διεθνή συνάντηση γιά τά 100 χρόνια τοῦ Μάρξ (8-10 Ἀπριλίου 1983) πού διοργάνωσε τό ΚΜΑΣ. Βλ. *Ἡ Ἐπικαιρότητα τοῦ μαρξισμού*, Θεμέλιο 1984. (Σ.τ.μ.).

Ἡ σημερινή κρίση τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ καί ἡ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ Εἶναι

Προοπτικές ἀνασυγκρότησης

τοῦ Κοστάνζο Πρέβε

I. Ο ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ: ΜΙΑ ΤΡΙΠΛΗ ΚΡΙΣΗ

Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὁ ἰταλικός μαρξισμός περνᾶ τριπλή κρίση: κρίση τῆς *ἱστορικῆς μνήμης* (καί τῆς μετάδοσής της), κρίση τοῦ *πολιτικοῦ σχεδίου* (καί τῆς ἀξιοπιστίας του) καί τέλος κρίση τῆς *θεωρητικῆς ταυτότητάς*.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς δύο πρῶτες πλευρές αὐτῆς τῆς κρίσης, θά περιοριστοῦμε στό νά σημειώσουμε τή σπουδαιότητά τους στό πλαίσιο τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας. Ἀπό τή μιά πλευρά, εἶναι ὄλο καί πῖο δύσκολο νά μεταδοθεῖ στίς νέες ἰταλικές γενιές (ἰδιαίτερα στούς νέους πού γεννήθηκαν μετά ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60) τό περιεχόμενο τῶν βιωμένων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐμπειριῶν, οἱ ὁποῖες ἀνέδειξαν τίς μορφές τῆς μαρξιστικῆς σκέψης τῆς ἰταλικῆς παράδοσης (ἀπό τόν Λαμπριόλα ὡς τόν Γκράμισι, ἀπό τόν Ντέλα Βόλπε ὡς τόν Παντσιέρι): πέρα ἀπό αὐτό τό περιεχόμενο, αὐτές οἱ μορφές σκέψης δέν εἶναι παρά *ἀφηρημένες θεωρητικοποιήσεις*, δέν εἶναι σέ θέση νά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τῶν νέων γενεῶν, οἱ ὁποῖες, ἄρα, διατρέχουν τόν κίνδυνο νά ἀποκτήσουν τή γενική πολιτική ἀγωγή τους μέσα σ' ἕνα πραγματικό «κενό» ἱστορικῆς μνήμης. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό ἰταλικό ἐργατικό κίνημα (τουλάχιστον, στά πλειοψηφικά κόμματα καί συνδικάτα του) ἐπέλεξε κατά βάση μιά μακροπρόθεσμη γραμμὴ *στρατηγικῆς ἀποδοχῆς* τοῦ καπιταλιστικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, κι αὐτό μεταμορφώνει τή μαρξιστικὴ σκέψη στήν Ἰταλία σ' ἕνα εἶδος κίτρινῆς ἰδεολογικῆς προτίμησης, «μορφωτικῆς περιέργειας», πού δέν ἔχει σχεδόν καμιά σχέση μέ τό ἀποκαλούμενο «πρακτικό» σχέδιο.

Εἶναι, ἐξάλλου, προφανές ὅτι ἡ κρίση ἱστορικῆς μνήμης καί ἡ κρίση πολιτικοῦ σχεδίου δέν εἶναι παρά μιά καί ἡ αὐτή κρίση. Ἄν καί οἱ δύο πρῶτες πλευρές τῆς κρίσης εἶναι οἱ πῖο σπουδαῖες, δέν θά μπορέσουμε νά μιλήσουμε γι' αὐτές στό κείμενο αὐτό καί θά περιοριστοῦμε στήν τρίτη πλευρά, στή θεωρητικὴ ταυτότητα τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ. Θά ὑποστηρίξουμε μιά θέση ἡ ὁποία εἶναι ὄντως προβληματική, ἂν καί εἶναι πολύ εὔκολα κατανοητή: ἡ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ Εἶναι, λουκατσιανῆς προέλευσης, μπορεῖ νά ἀπαντήσει θετικά στήν κρίση τῆς θεωρητικῆς ταυτότητας τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ, ἡ ὁποία εἶναι σήμερα πολύ βαθιά.

II. ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΕΙΣ

Πρὶν ἀρχίσουμε τή διερεύνηση τοῦ προβλήματος, πρέπει ν' ἀποσαφηνίσουμε τίς ἀναγκαῖες μεθοδολογικὲς προκείμενες γιά μιά καλύτερη κατανόηση τῆς θέσης πού θέλουμε νά ὑποστηρίξουμε. Ἄλλωστε, ἐπειδὴ ὁ Γάλλος ἀναγνώστης ἔχει μιά ὀρισμένη οἰκειότητα μέ τήν ἀλτουσεριανὴ θεωρητικὴ ὀρολογία, θά χρησιμοποιήσουμε μερικὲς τυπικὲς ἐννοιες αὐτῆς τῆς σχολῆς, χωρὶς ἐντούτοις νά τίς ἀποδεχόμαστε ὡς τό βάθος*.

Πρῶτον, πιστεύουμε ὅτι μέσα στόν μαρξισμό μποροῦμε νά διακρίνουμε ἕνα *ἐπιστημονικό* ἐπίπεδο (μιά θεωρία τῶν τρόπων παραγωγῆς καί ἰδιαίτερος τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς) καί ἕνα *φιλοσοφικό* ἐπίπεδο, τό ὁποῖον δέν πρέπει νά συγχέουμε καί νά ἀνάγουμε στό πρῶτο (ἐναντίον κάθε θεωρίας γιά τήν «καθολικὴ ἐπιστημονικοποίηση», γιά τό τέλος καί γιά τήν προϊούσα ἐξάντληση κάθε ἰδιαίτερου χαρακτηριστικοῦ τοῦ φιλο-

* Τό ἄρθρο τοῦ Κονστάντσο Πρέβε δημοσιεύθηκε στό «*Ideologie, Symbolique, Ontologie*», συλλογικό ἔργο ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ Ζώρζ Λαμπικά, ἐκδόσεις τοῦ CNRS, Παρίσι, 1987. Γι' αὐτό ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στήν ἀρχὴ στόν «Γάλλο ἀναγνώστη» πού ὑποτίθεται εἶναι ἐξοικειωμένος μέ τίς ἐπεξεργασίες τοῦ Λ. Ἄλτουσερ.

σοφικού στοχασμού δυστυχώς. Πρόκειται για μία θεωρία ή όποια είναι επίσης παρούσα σε μερικούς κλασικούς του μαρξισμού, βορά μιās όρισμένης θετικιστικής αδυναμίας!). "Όσον αφορά τό επιστημονικό επίπεδο, πρέπει νά επιμένουμε στό γεγονός ότι υπάρχουν πολλές επιστήμες κι ότι δέν υπάρχουν «υπερεπιστήμες». Αυτό, πάντως, δέν σημαίνει ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες επιστημών ποιοτικά διαφορετικές, τής «φύσης» και τού «πνεύματος», όπως πίστευε ή γερμανική ιστοριοκρατία. 'Υπάρχουν, λοιπόν, πολλές επιστήμες πού έχουν μία κοινή επιστημολογική βάση στόν επιστημονικό λόγο είτε (πρόκειται) για τις φυσικές είτε για τις κοινωνικές επιστήμες: δέν υπάρχει διαφορά πρωταρχική, μεταφυσική, διαφορά φύσεως.

Δεύτερον, θεωρούμε ότι τό φιλοσοφικό επίπεδο, τό όποιο πρέπει νά τό διακρίνουμε αυστηρά από τό επιστημονικό, δέν μπορεί νά περισταλεί σε μία καθαρή και άπλή επιστημολογία, ούτε στην καθαρή και άπλή «ταξική πάλη» μέσα στη θεωρία. Δέν μπορεί ό φιλοσοφικός στοχασμός νά περισταλεί σε επιστημολογία γιατί τό επιστημολογικό επίπεδο βρίσκουμε ότι είναι «έσωτερικό» στό επιστημονικό σχέδιο ως τέτοιο, κι ότι δέν μπορεί νά διαχωριστεί εύκολα άπ' αυτό· κάθε άναγωγή τού φιλοσοφικού επιπέδου στό επιστημολογικό επιτρέπει στόν θετικισμό, πού έβγαινε από την πόρτα, νά ξαναμπει από τό παράθυρο (και άλλωστε είναι τυπικό για τόν θετικισμό αυτό τό όνειρο τής έσωτερικής άπορόφησης τής φιλοσοφίας από την επιστήμη). Δέν μπορεί επίσης νά περιοριστεί στην καθαρή και άπλή ταξική πάλη μέσα στη θεωρία γιατί θά είχαμε, πρώτον, μία λαθεμένη καθολική άναγωγή τού φιλοσοφικού επιπέδου στην τακτική και στη στρατηγική τής εκάστοτε επικαιρης πολιτικής γραμμής (με τις συνέπειες τού πρακτικού «μακιαβελισμού») και, δεύτερον, θά ευδοκούνταν ένας γνήσιος σχετικιστικός μηδενισμός, πολύ λίγο υλιστικός άλλωστε, όπου κάθε διαβεβαίωση όντολογικού χαρακτήρα για τά ζητήματα τής φιλοσοφίας τής φύσης και τής ιστορίας θά «σχετικοποιούνταν» υπέρ των άμεσων πρακτικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων τής συγκυρίας.

Δεχόμαστε, λοιπόν, εδώ τή θέση τού 'Αλτουσέρ όσον αφορά τό πρώτο μέρος και δέν την άποδεχόμαστε στό δεύτερο. Συνοπτικά, νά ποιές είναι οι βασικές μας θέσεις: οι επιστήμες, όλες οι σύγχρονες επιστήμες, έχουν μία ένιαία επιστημολογική βάση και δέν υπάρχει σχίσμα μεταξύ των επιστημών τής φύσης και τού πνεύματος. 'Ό ιστορικός υλισμός είναι μία επιστήμη, κι αυτή ή επιστήμη συνοδεύεται από μία φιλοσοφία. Αυτή ή φιλοσοφία, ή

φιλοσοφία τού ιστορικού υλισμού, είναι στην ουσία όντολογία τού κοινωνικού Είναι, κι έτσι δέν μπορεί νά άναχθεί σε επιστημολογία ή ακόμη σε μία πολιτική άνάλυση τής θεωρητικής συγκυρίας (άν κι αυτές οι δύο πλευρές υπάρχουν, είναι νόμιμες και πρέπει νά μελετηθούν). 'Η φιλοσοφία τού ιστορικού υλισμού, καθ' όσον είναι όντολογία τού κοινωνικού Είναι, συντίθεται από μία ήθική, από μία αισθητική, από μία φιλοσοφία τής φύσης και από μία φιλοσοφία τής ιστορίας (εξάλλου, πώς θά μπορούσαμε ν' άποδεχθούμε τή νομιμότητα μιās φιλοσοφίας τής ιστορίας άρνούμενοι έντελώς τή νομιμότητα μιās φιλοσοφίας τής φύσης, άν πρόκειται ν' άποδεχθούμε τή θέση μιās ένιαίας επιστημολογικής βάσης, τόσο για τις κοινωνικές επιστήμες όσο και για τις φυσικές επιστήμες;).

Αυτές οι επισκοπήσεις δέν έχουν άναπτυχθεί έπαρκώς. Προτιμήσαμε, έντούτοις, νά τις προτάξουμε, γιατί ή άνάλυση τής κατάστασης τού σύγχρονου ιταλικού μαρξισμού διαπνέεται άπ' αυτή τή θεμελιώδη θεωρητική στάση.

III. 'Ο ΔΙΠΛΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ: «ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΜΟΣ» ΚΑΙ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΜΟΣ»

"Όσον αφορά την ιστορική παράδοση τού ιταλικού μαρξισμού, είναι δυνατό νά λεχθεί ότι πρόκειται για μία «ιδεολογική διαμόρφωση», σύνθετη και διαστρωματωμένη (χρησιμοποιώ εδώ τόν όρο πού πρότεινε ό Σάρλ Μπετελέμ), όπου τό βάρος των έντελώς ξένων πρός τή μαρξιστική παράδοση θεωρητικών στοιχείων είναι πολύ μεγάλο (άπό τόν σωτηριολογικό ιστορικισμό τού Τζιάν Μπατίστα Βίκο ως τόν ύποκειμενιστικό έπικαιρισμό τού Τζιοβάνι Τζεντίλε). Και έπειδή είναι σύνθετη ιδεολογική διαμόρφωση, υπάρχουν σ' αυτή δύο κύριοι θεωρητικοί πόλοι μεταξύ των όποιων ταλαντεύονται —ως εκκρεμές— τά ενδιαφέροντα και οι περιέργειες των 'Ιταλών μαρξιστών διανοουμένων: από τή μία πλευρά ή τάση ιστορίας (πρόκειται τότε για τόν άποκαλούμενο «ιστορικισμό») από την άλλη πλευρά ή τάση για ταύτιση τής φιλοσοφίας και τής επιστήμης (πρόκειται τότε γι' αυτό πού προτείνουμε νά χαρακτηριστεί ως «επιστημονισμός»).

Σήμερα, αυτές οι δύο παραδόσεις έχουν μπει σε κρίση πού φαντάζει άνοχώρητη. 'Υπάρχει, λοιπόν, μία θεωρητική «διπλή κρίση», μία καταστροφική σύγκλιση μονόπλευρων θέσεων, οι όποιες βγάζουν στό φώς την άνεπάρκειά τους. Είναι συνεπώς δυνατό νά υποστηρίξουμε έννοιολογικά ότι ή

κρίση είναι *ένιαία* και ότι μία δλόκληρη φάση τού, έμπνευσμένου από τόν μαρξισμό, ιταλικού θεωρητικού στοχασμού βρίσκεται στό στάδιο τής έξάντλησής της. Για λόγους σαφήνειας, θά εξετάσουμε χωριστά τις αντίστοιχες θεωρητικές κρίσεις τής «ιστορικιστικής» και τής «επιστημονιστικής» παράδοσης.

IV. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

'Η ιστορικιστική παράδοση τού ιταλικού μαρξισμού έχει παλιές ρίζες. Δέν είναι αυθαίρετο νά υποστηρίξουμε ότι οι ρίζες της μπορεί νά άναζητηθούν στην πασίγνωστη κριτική τού Τζιάν Μπατίστα Βίκο στόν Ντεκάρτ, σύμφωνα με την όποια τό επιστημονικό μοντέλο τής φυσικής, μηχανικομαθηματικού τύπου, δέν μπορεί και δέν πρέπει νά διεκδικεί την εφαρμογή του στην περιπλοκότητα των φαινομένων τής κοινωνίας και τής ιστορίας. Κατά τόν Βίκο, τό ζήτημα τής επαλήθευσης τού «άληθούς» πρέπει νά ύπαχθεί στη γνώση τό «βεβαίον», και ό προνομιούχος τόπος τού τελευταίου βρίσκεται μέσα στη συγκεκριμένη ιστορικοκοινωνική διαδικασία. Πράγματι, δέν πρέπει άναπέμψουμε την παραδοσιακή αντίπαθεια τού ιταλικού μαρξισμού πρός τά όντολογικά ζητήματα (για τό «άληθές» δηλαδή, πέραν τού «βεβαίον») στην έπιρροή τού Βίκο, τόσο άπομακρυσμένη χρονικά. 'Η άμεση και έξακριβώσιμη επίδραση είναι μάλλον αυτή τού Τζιοβάνι Τζεντίλε, για τόν όποιον τό όντολογικό πρόβλημα επαναποροφάται όλοκληρωτικά μέσα στην πράξη τού ύποκειμένου πού θέτει και έπιλύει τό ίδιο τά έγκόσμια. Στην προκειμένη περίπτωση δέν πρέπει νά μιλάμε για χεικελιανομαρξισμό μία και πρόκειται μάλλον για ένα είδος φηγεομαρξισμού· στόν Τζεντίλε δέν υπάρχει καμιά θεωρία τής «έκφραστικής» όλότητας δυναμικού και άπρόσωπου τύπου (ή όποια θά νομιμοποιούσε τή χρήση τού όρου χεικελιανομαρξισμός), αλλά υπάρχει εκεί μία θεωρία τής ένότητας ύποκειμένου και άντικειμένου, κάτω από την κυριαρχία τού ύποκειμένου πού συγκροτεί τό άντικείμενο.

Σε κάθε περίπτωση, τό ζήτημα των επιδράσεων τού Βίκο και τού Τζεντίλε είναι ενδιαφέρον, παραμένει όμως δευτερεύον ως πρός τό όντως βασικό ζήτημα, τό όποιο θά έπιχειρήσουμε νά διατυπώσουμε ως εξής: Ποιά είναι ή έννοια τής ιστορίας μέσα στόν ιταλικό ιστορικισμό, όταν αυτός διαβεβαίώνει ότι, σε τελευταία άνάλυση, τό άντικείμενο τής επιστημονικής γνώσης ταυτίζεται με την ιστορία ως τέτοια;

Πρῶτον, πρέπει νά ποῦμε ὅτι μέσα στόν ἰταλικό ἱστορικισμό ἢ «ἱστορία» δέν εἶναι ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος (ὁ ὁποῖος ἔχει τό ἴδιο ἐπιστημολογικό καθεστῶς μέ τίς σύγχρονες φυσικές καί κοινωνικές ἐπιστήμες), βασιζόμενος στή διαδοχή τῶν τρόπων παραγωγῆς. Οὔτε θεωρεῖ τούς τρόπους παραγωγῆς ὡς συγκροτούμενους σέ μιά ἀσυνεχῆ χρονικότητα, οὔτε τούς ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀνεπίδεκτους ἱστορίας, μεταφυσικοῦ τύπου, ἐπί τῶν ἐνδοϊστορικῶν Ὑποκειμένων τά ὁποῖα, ἐκκινώντας ἀπό πανάρχαιες καταγωγές, διασφαλίζουν μέ τή σταθερότητα τῆς ἀρχικῆς τους ταυτότητας τήν ὀλοκληρωτική πραγματοποίηση τῶν ὕφισταμένων ἔκτοτε Σκοπῶν (ὄπαρκτων ἀπό τή ἀπαρχή τῆς Ἱστορίας τους — χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τήν ἀποτελεσματική ἀλτρουσεριανή κριτική κάθε ἱστοριοκρατικῆς μυθολογίας). Μέσα στόν ἰταλικό ἱστορικισμό (τουλάχιστον στό «δημοφιλέ» πλειοψηφικό ρεύμα του, τό μόνο πού ἡγεμόνευσε πάνω στίς ἀντιλήψεις χιλιάδων διανοουμένων τοῦ «μέσου» τύπου, ἐν γνήσει τους) ἢ ἱστορία εἶναι, ἡ συνεχῆς ροή αὐτῆς τῆς ἐγγύχρονης ἡρακλείτειας διαδικασίας, καί ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ὁ «διαλογισμός» πάνω σ' αὐτή τή συνεχῆ ἐγκόσμια ροή. Ἄλλωστε, γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ πιθανότητα νά ἐρμηνευθεῖ αὐτός ὁ «διαλογισμός» κατά τρόπο παθητικό καί θεωρησιαρχικό, εἰσήχθη ἡ ἐννοια τῆς «μετασχηματίζουσας πράξης», πού προσδίδει στό Ὑποκείμενο τήν ἰκανότητα ν' ἀλλάζει τά πράγματα κι ὄχι μόνο νά τά κατανοεῖ.

Ὁ μαρξισμός, λοιπόν, ὡς «φιλοσοφία τῆς πράξης». Ἐντούτοις, πρόκειται γιά μιά φιλοσοφία τῆς πράξης χωρίς οὐσιώδη ὄντολογική ἀναφορά (προτιμοῦμε ἐδῶ τόν ὄρο «ἀναφορά» ἀντί τοῦ ὄρου «θεμέλιο» πού μπορεῖ νά δώ-

σει ἀφορμή σέ μεταφυσικά διαφορούμενα), καθώς ἐπίσης χωρίς καμία ἐπιστημονική ἀναφορά (ἀρκεῖ νά σκεφθοῦμε ὅτι στόν Γκράμισι αὐτή ἡ ἴδια ἢ ἐπιστήμη ὀρίζεται οὐσιαστικά ὡς «ἐποικοδόμημα», μέ ὅλα τά ἰδεαλιστικά διαφορούμενα πού αὐτό συνεπάγεται). Ἡ μόνη συγκεκριμένη ἀναφορά τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης εἶναι τό Ὑποκείμενο αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πράξης, κι ἔτσι ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης καταλήγει, χωρίς ἐντούτοις νά ἔχει πλήρη συνειδηση, σέ μιά Φιλοσοφία τοῦ Ὑποκειμένου ἑκατό τοῖς ἑκατό.

Ἡ θεμελίωση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου πάνω στή βάση μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ Ὑποκειμένου δέν εἶναι μόνον ἄσταθῆς στό ἐπιστημολογικό ἐπίπεδο (κάθε ἀξίωση ὑποστήριξης μιᾶς «μεγάλης ἐξαγγελίας» καταρρέει μπροστά στήν πρώτη σοβαρή ἀνάλυση), ἀλλά εἶναι ἐπίσης πολύ ἐπικίνδυνη στό πρακτικό ἐπίπεδο, στήν πολιτική. Πράγματι, ἂν ἡ νομιμότητα τῆς ὑπαρξης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου εἶναι ἀποκλειστικά θεμελιωμένη πάνω στήν πράξη ἑνός Ὑποκειμένου (πού τό ἐπιθυμοῦμε «ἱστορικό», ἀλλά πού εἶναι στήν πραγματικότητα ὑπερἱστορικό καί μετα-ἱστορικό), ἢ «κοινωνιολογική» ἐξαφάνιση αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμένου ἀπό τή σκηνή τοῦ ἱστορικοῦ παρόντος συνεπάγεται ἀναγκαστικά τό θάνατο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου ὡς τέτοιου. Κάνοντας μαῦρο χιούμορ, μποροῦμε νά ποῦμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὑποκειμένου ὀδηγεῖ σέ ἕναν μεγαλοφυῆ τρόπο πραγματοποίησης τῆς αὐτοκτονίας τοῦ ἑαυτοῦ του.

Αὐτή ἡ θεωρητική αὐτοκτονία τοῦ ἰταλικοῦ ἱστορικιστικοῦ μαρξισμοῦ εἶναι, παραδείγματος χάριν, ἰδιαίτερα ἐμφανῆς στίς σημερινές καταβολές τῶν δύο κύριων ἰταλικῶν ἱστορικιστικῶν σχηματισμῶν, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπό τόν Ἀντόνιο Γκράμισι καί τόν Ρανιέρο Παντσιέρι ἀντίστοιχα.

Δέν θέλουμε νά ἀσκήσουμε ἐδῶ μιά κριτική ἀνάλυση αὐτῶν τῶν δύο μεγάλων Ἰταλῶν μαρξιστῶν στοχαστῶν. Θά περιοριστοῦμε στό νά ὑπογραμμίσουμε τίς ἀντίστοιχες καταβολές τοῦ «γκραμισμοῦ» (ἰδεολογία ἀναφορᾶς καί νομιμοποίησης τοῦ ΚΚΙ) καί τοῦ «ἐργατισμοῦ» (ἰδεολογία ἀναφορᾶς τῶν ἀντιπολιτευομένων Ἰταλῶν μαρξιστῶν, τῶν «ἐπαναστατῶν» τοῦ '60 καί '70).

Στόν γκραμισμό, ἡ ἱστορικιστική χρέωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰκανότητας ταλαντεύεται ἀνάμεσα στό «κόμμα» (ὁ σύγχρονος Πρίγκηπας) καί στό «ἱστορικό μπλόκ», στούς κόλπους τοῦ ὁποῖου ἡ ἐργατική τάξη καλεῖται νά ἡγεμονεύσει ἐπί τῶν συμμάχων τῆς. Σ' αὐτό τό θεωρητικό (καί πρακτικό πλαίσιο, ὅταν τό κόμμα «λαϊκοποιεῖται» στήν ἀποκαταλείπει, δηλαδή, ὀλοκληρωτικά κάθε ἀναφορά στόν μαρξισμό, ὁ ὁποῖος ἐξομοιώνεται μέ μιά μεταφυσική), καί ὅταν ἡ «ἐργατική τάξη» καταντᾷ κοινωνιολογικά μειοψηφία μέσα στήν κοινωνία, ὁ μαρξισμός μπορεῖ ἀθόρυβα νά αὐτοκτονήσει.

Στόν ἐργατισμό, ὅπου ἡ ἐπαναστατική χρέωση ἀναφέρεται στή «σύνθεση τῆς τάξης» (σ' ἕνα πλαίσιο ὑποτιθέμενης σχεδιοποίησης τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπό ἕναν καπιταλισμό θεωρούμενο ὡς «ὀργανωμένο»), θεμελιωμένη στήν ἀποκαλούμενη «ἐργατομάζα» (ὁ «κοινός» ἐργάτης), ἡ ἐκλειψη τῆς τελευταίας, καθώς ἀποδεκατίζεται ἐξαιτίας τῆς αὐτοματοποίησης τῆς παραγωγῆς, ἔχει τά ἴδια ἀποτελέσματα αὐτοδύλαμψης.

Πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιά μιά τραγική μοίρα, πλὴν προσιδιάζουσα: ἂν ὁ μαρξισμός (ὡς ἱστορικός ὕλισμός) θεμελιώνεται πάνω σ' ἕνα κοινωνιολογικό Ὑποκείμενο, ἢ πολιτικοκοινωνική ἐξάντληση αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμένου θά ἐξαφανίσει κι αὐτόν τόν ἴδιο τον μαρξισμό, στερημένο ἀπό κάθε νομιμοποίηση· τότε, ὁ προοδευτικός ἱστορικισμός θά μετασχηματισθεῖ γραμμικά σ' ἕνα «μεταμοντέρνο μηδενισμό», ἢ διαλεκτική θά καθαιρεθεῖ, ὁ ἡρακλείτειος χρόνος, ὁμοιογενῆς καί συνεχῆς τοῦ κακοῦ ἱστορικισμοῦ θά ἐπιστρέψει μέσα στή μαύρη τρύπα τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας. Στερημένη ἀπό κάθε ὄντολογικό θεμέλιο, ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης θά θαφτεῖ κάτω ἀπό τά δικά της ἐρείπια.

V. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΣΤΙΚΗΣ» ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Ἡ ἱστορικιστική παράδοση ἦταν ἀνεκαθεν ἀπόλυτα πλειοψηφική στόν ἰταλικό μαρξισμό, καί εἶναι αὐτή πού διέ-

πλασε την κοινή γνώμη, την οργάνωση, την αντίληψη του κόσμου, την πιά διαδεδομένη ιδεολογία. Έντούτοις, δίπλα της, υπήρξε πάντοτε μία μειοψηφική παράδοση που προσπάθησε ν' ανοίξει τό δρόμο της θεμελίωσης του μαρξισμού ως «επιστήμης» κι όχι μόνον ως «ιστορίας» (έκ του «άληθους», λοιπόν, κι όχι μόνον έκ του βεβαίου, γιά νά χρησιμοποιήσουμε ακόμη μία φορά τή γλώσσα του Βίκο). Κατά τή γνώμη μας, ό Λαμπριόλα ήταν ό πραγματικός ιδρυτής αυτής τής τάσης, άν και στην Ίταλία ή προκατάληψη σύμφωνα μέ τήν όποία ό Λαμπριόλα υπήρξε μάλλον ό προάγγελος τής θεώρησης του μαρξισμού ως ιστορικισμού είναι ακόμη ισχυρή. Θέτοντας έδώ έντός παρενθέσεως τήν ιστορία τής εισαγωγής στην Ίταλία όρισμένων αντιλήψεων του μαρξισμού ως «επιστήμης» μή ιταλικής προέλευσης (όπως γιά παράδειγμα ή έρμηνεία του Λουί Άλτουσερ — ό άλτουσερισμός είχε στην Ίταλία μία όρισμένη ιστορική σπουδαιότητα), περιοριζόμαστε σε δύο κύριες γραμμές σκέψης. Πρώτον, στή σχολή του Ντέλα Βόλπε, σύμφωνα μέ τήν όποία ό μαρξισμός είναι πριν άπ' ό,τιδήποτε άλλο μία γνήσια «επιστήμη» (στή γλώσσα του Ντέλα Βόλπε, ένας «ήθικός γαλιλαϊσμός»), αλλά τό επιστημολογικό καθεστώς αυτής τής επιστήμης αποκλείει κάθε διαλεκτική, κάθε λόγο «μή επιστημονικό» τής φιλοσοφίας τής φύσης ή τής ιστορίας. Δεύτερον, στή σχολή του Τζείμονάτ, σύμφωνα μέ τήν όποία ό μαρξισμός είναι και παραμένει έξ όλοκληρου «επιστήμη» αλλά τό επιστημολογικό καθεστώς του δέν αποκλείει καθόλου τή διαλεκτική μέθοδο έννοούμενη ως μέθοδο μόνιμης διόρθωσης των θεωρητικών κατακτήσεων κατά τή διάρκεια τής επιστημονικής έρευνας (διαλεκτική τής άπόλυτης άλήθειας, ή όποία δέν ύπάρχει παρά μόνο μέσα στή συγκεκριμένη μορφή τής διαδικασίας και τής διαδοχής των σχετικών άληθειών).

Ή δύναμη αυτής τής μαρξιστικής παράδοσης (και είναι άλλωστε εύκολο νά λογαριασθεί) βρίσκεται στό γεγονός ότι τό «άληθές» δέν είναι πλήρως άπορροφημένο από τό «βέβαιο» και στό ότι ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δέν εξαφανίζεται μέ τις μεταβολές των «ψυχικών καταστάσεων» των κοινωνικών πρωταγωνιστών και τις άλλαγές του «φαντασιακού», ή επίσης μέ τους κοινωνιολογικούς μετασχηματισμούς τής «ταξικής σύνθεσης», ή τέλος μέ τις άπροσδόκητες στροφές τακτικής, οι όποιες αποφασίζονται από τά συνέδρια, από τις κεντρικές επιτροπές ή από τις καθοδηγήσεις των κομμάτων τής «άριστερας». Πάντως, ό συγκεκριμένος τρόπος θεματοποίησης και έννομάτωσης του «άληθους» άπ' αυτές τις δύο σχολές

είναι περιοριστικός, και οι συνέπειες αυτού του «φιλοσοφικού άναγωγισμού» είναι πολύ βαριές.

Μέσα στό θεωρητικό παράδειγμα τής σχολής του Ντέλα Βόλπε ή άπόπειρα δημιουργίας ενός «άτόφιου» επιστημονικού προτύπου χωρίς κανένα ίχνος διαλεκτικής οδηγεί στην άνάδυσή μιας μεθοδολογίας και μιας επιστημολογίας που δέν παρέχουν στον καθαυτό φιλοσοφικό στοχασμό κανένα χώρο, ό όποιος νά μήν είναι προκαταβολικά εξαλειψίμος μέ τήν κατηγορία τής «μή επιστημονικής μεταφυσικής». Πιστεύουμε ότι ό βασικός λόγος γιά τόν όποιο πολλοί από τους Ίταλούς μαρξιστές πέρασαν από τή ντελαβολιανή θέση στην άλτουσεριανή κατά τή δεκαετία του '60 βρίσκεται σ' αυτό τό σημείο, που θά εξηγήσουμε: αυτά τά δύο θεωρητικά σχήματα είχαν κοινά σημεία (τήν άρνηση του Χέγκελ και τής διαλεκτικής, τή διεκδίκηση τής ιδιαιτερότητας του θεωρητικού αντικειμένου και τής μαρξιστικής μεθόδου), αλλά τό δεύτερο θεωρητικό σχήμα (ό άλτουσερισμός) άφηνε πιά μεγάλο χώρο γιά τήν «μαχόμενη λειτουργία» τής φιλοσοφίας, παρέχοντάς της μ' αυτό τόν έμμεσο τρόπο τόν ρόλο τής ταξικής πάλης μέσα στην παρούσα θεωρητική και πολιτική συγκυρία. Έν πάση περιπτώσει, όλες οι ύπερβολές του επιστημολογικού άναγωγισμού του καθεστώτος τής μαρξιστικής φιλοσοφίας δέν μπορεί παρά νά έχουν καταστρεπτικά αποτελέσματα: ή έπαναστατική πράξη δέν μπορεί πλέον νά «έννοηθεί» κατά γράμμα, τό αντικείμενο τής γνώσης καταλαμβάνει όλόκληρο στερέωμα σάν γιγαντιαίο διαστημόπλοιο, και ό αντικαπιταλιστικός έπαναστατικός μετασχηματισμός δέν είναι καθόλου νοητός ως τέτοιος, άφου κάθε συγκεκριμένη «πράξη» δέν μπορεί νά αναχθεί όντολογικά σε μία όλοκληρωτικά

επιστημονική θεώρηση, «επιστημολογίζουσα».

Άντίθετα, στό θεωρητικό παράδειγμα τής σχολής του Τζείμονάτ ή άποδοχή τής διαλεκτικής επιτρέπει στή φιλοσοφία νά κινηθεί σ' έναν ευρύτερο χώρο, όπως και ό στοχασμός γιά τήν κοινωνική πράξη. Έντούτοις, καθώς ή διαλεκτική άνάγεται σε μία ύλιστική θεωρία τής γνώσης και τής αντανάκλασης, και ή όντολογία περιτέλλεται στον «ρεαλισμό» μέσα στή θεωρία τής αντανάκλασης, ή «πράξη» δέν μπορεί νά γίνει αντιληπτή μέ μία έπαρκώς διαρθρωμένη μορφή. Πρέπει νά προσθέσουμε ακόμη ότι ή έμμονή του Τζείμονάτ νά θεωρεί τή φιλοσοφία του ως μία μορφή «διαλεκτικού ύλισμού» κατέληξε στην άποκατάσταση ενός είδους συνέχειας μέ τή σταλινική παράδοση τής φιλοσοφίας, μέσα σε μία ιστορική στιγμή όπου καθίσταται όλο και πιά φανερό πώς πρέπει νά ξεκόψουμε παντελώς άπ' αυτή τήν παράδοση.

VI. Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ

Άπλοποιήσαμε πράγματι χάριν συντομίας αλλά πιστεύουμε ότι δέν αντιμετώπισαμε μέ έπιπολαιότητα τή βαρύτητα των θεωρητικών προβλημάτων του ιταλικού μαρξισμού σήμερα. Ή θεωρητική προοπτική φαντάζει «άδιέξοδη», οι πιά χυδαίες επιθέσεις κατά του μαρξισμού δέν παίρνουν σχεδόν άπάντηση στην Ίταλία και ύπάρχουν πολλοί άνθρωποι που άποδέχονται τή μοιρολατρική στάση εκείνων που τυρβάζουν μέσα στα χαλάσματα. Ή διπλή κρίση του ιταλικού ιστορικού μαρξισμού (δηλαδή του «γκραμ-

σισμοῦ» καί τοῦ «ἐργατισμοῦ») δέν εἶχε μόνον ἕναν θεωρητικό χαρακτήρα, ἀλλά εἶχε ἐπίσης μιά πλευρά πρῶτως *πρακτικοπολιτική* ἢ διπλή κρίση τοῦ ἰταλικοῦ μαρξιστικοῦ ἐπιστημονισμοῦ (τοῦ «ντελαβολισμοῦ») καί τοῦ «τζέιμοντισμοῦ») ἦταν κατά πολὺ λιγότερο σοβαρή, γιατί δέν εἶχε παρά ἕνα θεωρητικό χαρακτήρα. Πάντως, ὅλες ἢ σχεδόν ὅλες οἱ παλιές φωνές καί οἱ παλιοὶ δρόμοι εἶναι φραγμένοι. Πολλοὶ ἄνθρωποι ψάχνουν γιά μιά ἐξοδο, γιά μιά διέξοδο στήν κρίση, ἢ ὅποια νά δίνει καί μιά προοπτική ἀνασυγκρότησης τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀρίζοντα. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη πρέπει ἀμέσως νά δηλώσουμε ὅτι, κατά βάση, αὐτός ὁ δρόμος δέν εἶχε βρεθεῖ ἀκόμα. Ἐξάλλου, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει θεωρητικὴ διέξοδος σέ μιά κρίση ἢ ὅποια εἶναι πάνω ἄπ' ὅλα ἱστορικοῦ καί πολιτικοῦ χαρακτήρα. Ἐδῶ συζητοῦμε γιά πράγματα ἀπείρως πιο ταπεινά, γιά τὴν φιλοσοφικὴ «δυνατότητα στοχασμοῦ» τῆς ἐπαναστατικῆς πράξης σέ σχέση μέ μιά ἐπιστημονικὴ γνώση τῆς λογικῆς τῶν διαδικασιῶν ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Στὴν Ἰταλία ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού πιστεύουν ὅτι μποροῦν νά βροῦν μέσα στήν παραδοσιακὴ ἰταλικὴ μαρξιστικὴ σκέψη τὰ θεωρητικὰ στοιχεῖα μιάς ἀνάκαμψης.

Δέν συμεριζόμαστε καθόλου αὐτόν τόν «ἰταλοκεντρικό» ἀπομονωτισμό. Ἀσφαλῶς, πρέπει νά μελετοῦμε ἀκόμη τόν Γκράμισι, τόν Λαμπριόλα, τόν Παντισιέρι καί τοὺς ἄλλους. Ἀλλά γνωρίζουμε ἤδη πολὺ καλά αὐτοῦ συμβαίνει σέ μιά φιλοσοφία τῆς πράξης χωρίς ὄντολογικὴ θεμελίωση, ἢ ὅποια θεωρεῖ τὴν ἐπιστῆμη ὡς μιά ὑπερδομή (Γκράμισι), καθὼς ἐπίσης καί τί συμβαίνει σέ μιά ἀντιδιαλεκτικὴ ἐπιστημολογία ἢ ὅποια θεωρεῖ ὡς ἀνοησία κάθε φιλοσοφία τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας (Ντέλα Βόλπε). Πρέπει, λοιπόν, νά κοιτάξουμε ἄλλο, πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα. Ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα γιά διερεύνηση, ἀλλά ὑπάρχουν καί πράγματα ἤδη ἑτοιμα.

Ἀνάμεσα στίς πολυάριθμες θεωρητικὲς προοπτικὲς πού μπορεῖ νά ληφθοῦν ὑπόψη (ἀπὸ τὴν ὄντολογία τῆς ἐλπίδας τοῦ Ἔρνστ Μπλόχ ὡς τὴ θεωρία τῆς ἐποικιοκωνιακῆς δράσης τοῦ Γιούργκεν Χάμπερμας) θεωροῦμε ὅτι ἢ πιο πρόσφορη σήμερα εἶναι ἡ ὄντολογικὴ καί κοινωνικὴ διαδρομὴ πού σκιαγραφήθηκε ἀπὸ τόν Γκεόργκι Λούκατς στὰ τελευταῖα ἔργα του (*Ἀισθητικὴ* καί *Ὀντολογία τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι*, τοῦ ὁποίου διαθέτουμε ἤδη μιά καλὴ ἰταλικὴ μετάφραση, ὡς τὰ *Γραπτά γιά τόν Ἐκδημοκρατισμό* καί τὰ *Προλεγόμενα στήν Ὀντολογία*, τὰ ὅποια δέν ὑπάρχουν παρά μόνο στὰ γερμανικά). Δέν θά μπορέσουμε νά ἀναλύσουμε ἐδῶ αὐτὰ τὰ ἔργα καί θά περιοριστοῦμε νά ὑπογραμμίσουμε ἐν συντομία τὰ πιο σημαντικὰ θεωρητικὰ σημεῖα.

Μέσα στήν ὄντολογικο-κοινωνικὴ προοπτικὴ τοῦ ὑστερου Λούκατς μπορούμε νά διακρίνουμε (γιά τὴ σαφήνεια τῆς ἔκθεσης) ἕνα ἀρνητικό (κριτικό) κι ἕνα θετικό (προτάσεις) μέρος. Ἐδῶ δέν θά ἀκολουθήσουμε τὴ σειρά ἀνάπτυξης τοῦ ὑστερου Λούκατς, ἀλλά θά παρουσιάσουμε μιά κριτικὴ προσωπικὴ ἐπανεπεξεργασία αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου.

VII. ΤΟ ΑΡΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ

Ἡ ὄντολογικο-κοινωνικὴ προοπτικὴ ἀντιβαίνει, πρῶτον, στὴ θεμελιώδη τάση τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας τοῦ 20οῦ αἰώνα ἢ ὅποια, κατά τόν Λούκατς, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιά οὐσιώδη «ἀντιθετικο-πολικὴ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στὸν ὑπαρξισμό καί στὸ νεοθετικισμό», καί δεύτερον ἐπιδιώκει νά διασπάσει τοὺς δεσμούς μέ τίς γερασμένες θεωρητικὲς παραδόσεις τοῦ «ἀνατολικοῦ μαρξισμοῦ» καί τοῦ «δυτικοῦ μαρξισμοῦ».

Ἡ ἀστικὴ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἐμφανίζει, κατά τόν Λούκατς, μιά ἔντονη ἀντιοντολογικὴ τάση, ὑπερβολικὰ ὑποκειμενιστικὴ, γιατί ἀνανακλά στὸν ἀφηρημένο καί ἀποψιλωμένο κόσμο τῆς γενικεύουσας ἀφαίρεσης, εἴτε τὴν ἀνάγκη χειραγώγησης μέσα στίς ἐπιστῆμες τῆς φύσης καί τῆς κοινωνίας (μιά ἀνάγκη χειραγώγησης θεμελιωμένη δομικά πάνω στό πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀπόλυτὴ ὑπεραξία στὴ σχετικὴ ὑπεραξία ὡς κεντρικὸ σχῆμα τῆς ἐκμετάλλευσης), εἴτε τὴ διαμαρτυρία ἐναντία σ' αὐτὴ τὴ χειραγώγηση. Ὁ νεοθετικισμός ἀντιπροσωπεύει τὴν «ἐνεργὸ πλευρὰ» τῆς χειραγώγησης, ἐνῶ ὁ ὑπαρξισμός ἀντιπροσωπεύει τὴν «παθητικὴ πλευρὰ», τὴ διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς χειραγώγησης (μιά διαμαρτυρία ἢ ὅποια εἶναι, κατά τόν Λούκατς, ἀνίσχυρη *a priori*, γιατί εἶναι φιλοσοφικὰ θεμελιωμένη πάνω στήν ἴδια τὴν ἄρνηση μιάς ὄντολογικῆς θεώρησης τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, ἴδιον τοῦ νεοθετικισμοῦ), ἐνεργός καί παθητικὴ πλευρὰ δέν εἶναι παρά δύο ὄψεις ἐνός μόνο φαινομένου σέ κάθε περίπτωση, κι αὐτὸ νομιμοποιεῖ τὴ χρῆση τῆς ἔκφρασης «ἀντιθετικο-πολικὴ ἀλληλεγγύη».

Κατὰ τόν Λούκατς, οἱ ἐμφανῶς ἀλληλοσυγκρουόμενες παραδόσεις τῶν μαρξισμῶν «ἀνατολῆς» καί «δύσης» δέν εἶναι σέ θέση νά ἀντισταθοῦν ἀποτελεσματικὰ στήν ἀντιοντολογικὴ χειραγώγηση τῆς κυρίαρχης ἀστικῆς σκέψης, γιατί εἶναι ὑποδεέστεροι καί ὑποταγμένοι σ' αὐτὴν. Ὁ «δυτικὸς μαρξισμός», κυρίαρχη ἰδεολογία ἀνάμεσα στοὺς ὑποκειμενικὰ ἐπαναστάτες διανοούμενους τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ, βασίζεται στό ἰδεαλιστικὸ παράδειγμα τῆς ἐνότητας ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό ἀντικείμενο, ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καί στήν ὁλότητα τῆς ἱστορικῆς κατεῦθυνσης· ὁ «ἰδεαλιστικὸς μύθος» τοῦ προλεταριάτου πού αὐτὸ συνεπάγεται εἶναι ὁ ἀντιθάλαμος τῆς ἐνδεχόμενης ἰδεολογικῆς αυτοκτονίας αὐτῆς τῆς μορφῆς

σκέψης (σύμφωνα μέ τὸ πρότυπο πού συζητήσαμε ἐπ' εὐκαιρία τοῦ ἱστορισμοῦ καί τῆς «φιλοσοφίας τῆς πράξης» χωρίς ὄντολογικὴ θεμελίωση). Ὁ σταλινικός «ἀνατολικὸς μαρξισμός», ἰδεολογία τῆς νομιμοποίησης τοῦ Κόμματος — κράτους στήν οἰκονομικὴ δομικὴ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», διατείνεται ὅτι ἀναφέρεται σέ μιά διαλεκτικὴ ὄντολογία τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας· στήν πραγματικότητα ἡ ἰδεολογία τῆς παντοδυναμίας τῆς σχεδιοποίησης τῶν πηγῶν πλούτου (ὅπου ὁ Ἄλτουσερ διέγινεκε ἤδη πάρα πολὺ καλά τὴν παραμορφωτικὴ συμβολὴ τοῦ οὐμανισμοῦ καί τοῦ οἰκονομισμοῦ, μεταφράζοντας στὴ μαρξιστικὴ γλῶσσα αὐτὸ πού εἶχε ἤδη ἔκφρασθαι ἀπὸ τόν Μάρτιν Χάινγκερ σέ μιά γλῶσσα παντελοῦς δυσπιστίας πρὸς κάθε κοινωνικὸ μετασχηματισμὸ) δέν ἦταν παρά μιά μορφή «σχεταριστικοῦ ὑποκειμενισμοῦ» (σύμφωνα μέ μιά ἔκφραση τοῦ Λούκατς), ὁ ὁποῖος ἤθελε νά «συναγάγει» τίς αὐθαίρετες ἐπιλογές του στό οἰκονομικὸ, πολιτικὸ καί κοινωνικὸ πεδίο μέ τὴ βοήθεια ὑποτιθέμενων «ἀντικειμενικῶν ἐπιστημονικῶν νόμων» τοῦ εἶναι ὡς τέτοιο.

Πάντως, αὐτὲς οἱ ἀρνητικὲς, κριτικὲς θεωρήσεις, δέν εἶναι παρά προκείμενες μιάς «θετικῆς» ἀντιμετώπισης τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων τοῦ μαρξισμοῦ.

VIII. ΤΟ ΘΕΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ

Ὁ τρόπος τοποθέτησης τοῦ ζητήματος τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία καί στὴν ἐπιστῆμη μέσα στό μαρξισμό νομίζουμε ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ στοιχεῖο πού πρέπει νά ἀξιοποιηθεῖ ὅσο γίνεται περισσότερο μέσα στήν ὄντολογικο-κοινωνικὴ προοπτικὴ τοῦ Λούκατς. Πρῶτον, ἐναντίον κάθε ἀπόπειρας ὀλοκληρωτικῆς ἀναγωγῆς τοῦ χώρου τῆς φιλοσοφίας στὴ γνωσιοθεωρία (συνεπῶς στήν «καθαρὴ» θεωρία τῆς γνώσης), ὁ Λούκατς προτείνει ἕκ νέου τὴ λευκιστικὴ θεωρία τῆς «ἀντανάκλασης», τοὔτέστιν μιάς ἐνεργοῦ ἀντανάκλασης, ὅπου ἐπανεπιβεβαιώνονται τὰ λογικὰ καί ὄντολογικὰ πρωτεῖα τῆς αὐτόνομης ὑπαρξης τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, φυσικοῦ καί κοινωνικοῦ. Ἡ ἀντανάκλαση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐντούτοις, δίνει ἀφορμὴ σέ τρεῖς διαφορετικὲς δραστηκὲς μορφές αὐτῆς τῆς ἴδιας ἀντανάκλασης: καθημερινή, αἰσθητικὴ καί ἐπιστημονικὴ. Ἐπιπλέον, κάθε μορφή τῆς ἐνεργοῦ ἀντανάκλασης δίνει τὴν ἀφορμὴν σέ μιά εἰδικὴ διαλεκτικὴ ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπομορφοποίηση καί στήν ἀποανθρωπομορφοποίηση (δηλαδή ἀνάμεσα στό «γιά μᾶς», ὑποκειμενικὸ, καί στό «καθαυτό», ἀντικειμενικὸ).

Δεύτερον, πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση θεμελιώνεται ἀρκετὰ καλά ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐπιστῆμη καί στὴ φιλοσοφία μέσα στόν ἱστορικὸ ὄλισμό. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντανάκλαση χα-

ρακτηρίζεται από την αποανθρωπομορφopoίηση αυτού που εκφάνεται άναμειγμένο με ανθρωπομορφικά στοιχεία στο καθημερινό επίπεδο, τό αντικείμενο τής επιστήμης δέν μπορεί παρά νά είναι μιά άπρόσωπη όντολογία, άποανθρωπομορφopoιημένη, του φυσικού και κοινωνικού Είναι (και τότε, όπως και μέσα στον καλύτερο άλτουσερισμό, τό αντικείμενο του ιστορικού ύλισμού δέν μπορεί παρά νά είναι μιά θεωρία των τρόπων παραγωγής). Η φιλοσοφία δέν άνάγεται έντούτους σε επιστημολογία, γιατί τής άποδίδεται ένας ιδιαίτερος ιδεολογικός χώρος, ό όποιος δέν είναι μόνο σε έμπόλεμη κατάσταση με τίς άστικές θεωρίες τής «άποιδεολογικοποίησης» και τής άπατηλής άναπαράστασης τής καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά είναι έπίσης φτιαγμένος από μιά ήθική και από μιά πολιτική οί όποιες δέν μπορούν ποτέ νά είναι δομικά έξ όλοκλήρου επιστημονικές, γιατί αυτή ή άξίωση θά είχε σαν άντιφατική συνέπεια μιά πλήρη αποανθρωπομορφopoίηση αυτού που αναφέρεται άμεσα στους συγκεκριμένους άνδρες και στις συγκεκριμένες γυναίκες σε μιά όρσιμένη ιστορική στιγμή.

Έδώ, δέν πρόκειται καθόλου για νεκρανάσταση κάποιου άφηρημένου ούμανισμού». Τό άκριβώς αντίθετο. Στόν ιδεολογικό ούμανισμό, ό Άνθρωπος (άπολυτοποιημένος, άποιστορικοποιημένος, αναγόμενος σε μιά ύποκειμενιστική μεταφυσική άρχή) είναι ταυτόχρονα ή Άρχή, τό Ύποκείμενο και τό Τέλος τής Ιστορίας (νοούμενη μ' έναν ιστορικιστικό τρόπο, ως όμοιογενής ροή ενός γραμμικού χρόνου). Μέσα σ' αυτή τήν όντολογική προοπτική, αντίθετως, ή έννοια τής όλότητας (έκφραστική) έχει πλήρως άντικατασταθεί από τήν έννοια τής συνθετότητας (δομημένης σε διαφορετικά επίπεδα σχετικά αυτόνομα), και ή γενολογική έννοια τής πράξης είναι παραδεκτή κατά βάση, αλλά με μιά σημαντική διόρθωση και όλοκλήρωση: ή «πρωταρχική μορφή» (Urforn) και τό «πρότυπο» (Vorbild) κάθε πράξης είδικά ανθρώπινης είναι ή «έργασία» (Arbeit), θέση τελεολογική όπου ή έλευθερία (Freiheit) δέν είναι κατά κανέναν τρόπο ή άπουσία κάθε δεσμού (όπως στόν Άντόρνο και στους Φραγκφουρτιανούς), ή αντίθετα ή καθαρή συνείδηση τής άμειλικτης άνάγκης (όπως στόν Ένγκελς και στόν σοβιετικο-σταλινικό διαλεκτικό ύλισμό), αλλά μάλλον τό αντίθετο είναι ένα πραγματικό τρίτο: ή όντολογική συμβατότητα των μέσων με τους σκοπούς σ' ένα γενικό πλαίσιο όπου ούτε τά μέσα ούτε οί σκοποί είναι άυθαίρετοι, συνομολογημένοι, αλλά όπου τά μέσα και οί σκοποί είναι όντολογικά συνδεδεμένοι με τίς έννοιες τής «άτομικότητας» και του «γένους» (gattungswesen).

Πρέπει, λοιπόν, νά άποσπάσουμε τόν κομμουνισμό και τόν σοσιαλισμό από τά «καθολικά άφηρημένα» τής Άνθρωπότητας, τής Τάξης και του Έθνους (αυτά τά «μαγειρεία» που πράγματι καταβροχθίζουν συχνά τους ανθρώπους!), και νά τους έπαναφέ-

ρουμε στη «συγκεκριμένη καθολικότητα» τής σύγχρονης άτομικότητας. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά διευθύνουμε μιά άντιμεταφυσική μάχη έναντίον κάθε «όλισμού» και «όργανικισμού» που βασίζονται στην άξίωση για έπιβεβλημένη ταυτότητα άνάμεσα στο ιδιαίτερο και στο καθολικό, στο άτομο και στο γένος: τό άτομο δέν είναι καθόλου συνεκτατικό του γένους, και δέν πρέπει νά καλλιεργούμε άντιδραστικά όνειρα για τήν άποκατάσταση μιάς χαμένης όλότητας (στο παρελθόν) ή μιάς πλήρους διαφάνειας (στο μέλλον).

Άκολουθώντας αυτόν τό δρόμο, μπορούμε νά δώσουμε στην επιστημονική συνιστώσα του ιστορικού ύλισμού όλο τό χώρο που τής άξίζει, ενώ ή φιλοσοφική συνιστώσα μπορεί νά έπανεπιβεβαιώνει τά δικαιώματά της, πέραν πάσης άναγωγής σε άπλή επιστημολογία, ή όποία θα περιόριζε κάθε «συνθετότητα» σε μιά άσήμαντη και βουβή για τους ανθρώπους όλότητα.

IX. ΜΕΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δέν μπορούσαμε έδώ νά συζητήσουμε λεπτομερώς όλα τά προβλήματα τής σχέσης άνάμεσα στην κρίση του ιταλικού μαρξισμού και στις δυνατότητες άνασυγκρότησης πάνω στην όντολογικο-κοινωνική βάση. Δέν έπιθυμούσαμε παρά νά περιγράψουμε τό πρόβλημα, και γνωρίζουμε ότι έπρεπε συχνά νά λυγίζουμε τό ραβδί από τήν μία πλευρά, για νά τό ισώνουμε, όταν

είναι ήδη πολύ λυγισμένο προς τήν άλλη πλευρά.

Μέσα στη θεωρητική παράδοση του ιταλικού μαρξισμού, πιστεύουμε πως πρέπει νά δώσουμε μιά λύση στην άεναη ταλάντευση μεταξύ των θέσεων ιστορικιστικού τύπου και των θέσεων έπιστημονικού τύπου. Οί πρώτες δέν παραχωρούν στην έπιστήμη τά νόμια δικαιώματά της και άνάγουν τόν μαρξισμό σε μιά μεγαλόσημη έξαγγελία όπου ή πράξη, μη θεμελιωμένη όντολογικά, κατανατά μιά ύποκειμενιστική κατηγορία διαχειρίσιμη κατά βούλησιν. Οί δεύτερες άποδίδουν στην έπιστήμη ύπερβολικά ούτως είπείν δικαιώματα και μετασχηματίζουν τήν άνανακλώμενη συνθετότητα σ' ένα βουβό είναι, άσήμαντο, άπρόσωπο και μη μετασχηματίσιμο. Άν δέν άπατώμεθα πάρα πολύ, μιά θεωρητική μεταρρύθμιση έμπνευσμένη από μιά όντολογικο-κοινωνική σκοπιά καθίσταται άναγκαία.

Τούτου λεχθέντος, θά ήταν άπατηλό νά πιστέψουμε ότι τό ζήτημα τής μεταρρύθμισης του ιταλικού μαρξισμού μπορεί νά γιγεί μ' έναν θεωρητικό και μόνον θεωρητικό τρόπο. Έχουμε άνάγκη ενός πολιτικού, ήθικού, κοινωνικού, βλέπε άγωνιστικού άνασχηματισμού. Η θεωρία, αυτή καθαυτή δέν έχει πολλές δυνατότητες, αλλά πρέπει νά μάθει νά παίξει καλύτερα τά χαρτιά της. Έναντίον κάθε καταστροφισμού, μπορούμε νά πούμε ότι ό ιταλικός μαρξισμός έχει μπροστά του ένα άσφαλώς δύσκολο μέλλον, τό όποιον πάντως δέν στερείται δυνατοτήτων.

Μετάφραση: Βασίλης Ζουναλής

Μαρξιστικές καταγραφές μιᾶς επαναστατικής περιόδου:

Μαρξισμός και ιστοριογραφία

τῆς Ἀντίστασης (1941-1944)»*

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ας μου ἐπιτραπεί, πρὶν ἀσχοληθῶ μὲ τὰ οὐσιαστικά ἐρωτήματα πού θέτει τὸ θέμα τῆς εἰσήγησης, νά κάνω ὀρισμένες —ἀπαιτήτες γιὰ τὴν πρόληψη τῶν παρανοήσεων— παρατηρήσεις, πάνω σὲ ὅσα ὁ τίτλος τῆς εἰσήγησης ὑπόσχειται. Δὲν πρόκειται τόσο γιὰ τὸ ἐρωτηματικό πού συνοδεύει τὸ «μαρξιστικές», οὔτε γιὰ τὰ τεράστια προβλήματα πού συνοδεύουν τὸν ὄρισμό καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «μαρξιστική ιστοριογραφία». Στὸν τομέα αὐτὸ προτιμήσαμε τὸν δρόμο τοῦ «κοινότερα ἀποδεκτοῦ», καθὼς, οἱ φιλοδοξίες τῆς εἰσήγησης περιορίζονται στὴν καταγραφή τῶν προβλημάτων πού παρουσιάζουν οἱ, «ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ πλευρὰ», προσπάθειες ὀργάνωσης τῆς συλλογικῆς μνήμης πού ἀναφέρονται στὰ γεγονότα τῆς κατοικτικῆς περιόδου.

Ὁ προσδιορισμὸς ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου «ιστοριογραφία τῆς Ἀντίστασης». Δὲν ἔχουμε νά κάνουμε ἐδῶ μὲ ἓνα corpus κειμένων πού κληροδότησαν κάποιοι ἱστορικοὶ ἢ ἔστω μιὰ ἱστοριογραφικὴ τάση. Ἀντίθετα, βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα πολὺχρωμο φάσμα πρωτοβουλιῶν πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὶς «ἐπίσημες», τὶς κομματικὲς καὶ ὀργανωμένες προσπάθειες, γιὰ νά περάσουν στὸ ἔργο ἐπαγγελματιῶν ἱστορικῶν, ἐρασιτεχνῶν χρονικογράφων καὶ νά καταλήξουν σ' ἓνα πλῆθος συνθετικῶν μαρτυριῶν πού ἀποπειρῶνται τὴ διεύρυνση τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας στὰ μεγέθη μιᾶς ἱστορικῆς καταγραφῆς. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὠκεανὸ ἀναγκαστικά θά ἐπιλέξουμε, ἐπενδύοντας, μὲ ὄση αὐθαιρεσία ἐπιβάλλουν παρόμοιες διεργασίες, στίς γενικὲς κατευθυντήριες γραμμές, στίς θεμελιώδεις ἀντιλήψεις ἢ, καλύτερα, σὲ ὄσες ἀπὸ τὶς τελευταῖες συναντοῦμε συχνότερα μπροστὰ μας. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, ἀπὸ πῶς κοντὰ τὸν τρόπο πού συνδέονται τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς καταγραφῆς μὲ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία.

Οἱ φροντίδες γιὰ τὴν συγγραφή ἱστορίας τῆς περιόδου ἄνθισαν ἀπὸ τὸ 1945 κιόλας. Δὲν ἐπρόκειτο τόσο γιὰ τὴν ἀνάγκη περίσκεψης καὶ ἀναζήτησης ἐξηγήσεων γιὰ τὴν ἦττα, ἐπειδὴ ἡ τελευταία, χάρις στίς ὀργανωτικὲς ἐπιτυχίες τοῦ ΚΚΕ, δὲν βίωνταν ἀκόμα ὡς τέτοια. Ἦταν περισσότερο μιὰ πολιτικὴ ἀναμέτρηση μὲ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ΕΑΜικοῦ συνασπισμοῦ, οἱ ὅποιοι,

* Εἰσήγηση πού ἔγινε στὸ πλαίσιο τοῦ Συμποσίου, «Ἡ πρόσληψη καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν τοῦ Κάρλ Μάρξ στὴν Ἑλλάδα», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν τομέα Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων στὰ Γιάννενα, στίς 4 ὡς 7 Νοεμβρίου 1988.

τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐπένδυσαν στὴ συκοφάντηση τοῦ ἀντιστασιακοῦ ἀριστεροῦ κινήματος ὡς τρομοκρατικοῦ. Ὑπῆρχε λοιπόν στίς προσπάθειες αὐτές μιὰ δόση ἀπολογίας ἀλλὰ καί, ταυτόχρονα, μιὰ ἐπιμελής φροντίδα γιὰ δικαίωση τῶν κομματικῶν ἐπιλογῶν τῆς περιόδου.

Στὴν *Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρηση*, τευχ. 42, τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1945, τὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο τοῦ ΚΚΕ προκήρυξε ἓνα εἶδος διαγωνισμοῦ —μὲ χρηματικὲς ἀμοιβές— γιὰ τὴ συγγραφή ἓνος «συνθετικοῦ ἱστορικοῦ συγγράμματος» μὲ θέμα τὴν ἱστορία τῆς Ἀντίστασης. Ἡ προκήρυξη αὐτὴ συνοδεύεται ἀπὸ ἓνα σχεδιάγραμμα ὕλης, τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ δὲν ἦταν δεσμευτικό —ὅπως ἀναφερόταν— γιὰ τοὺς συγγραφεῖς, ἀποκάλυπτε τὶς ἀντιλήψεις πού βρισκόνταν πίσω ἀπὸ αὐτὴν τὴν πρωτοβουλία.

Στὴ γενικὴ εἰσαγωγικὴ παράγραφο πού ξεκινᾷ μὲ τὸ αἰτιολογικὸ «γιατὶ πολεμήσαμε», οἱ συντάκτες ἐπιχειροῦσαν μιὰ τοποθέτηση τῆς περιόδου στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς χώρας.

«Ἡ ἐκατόχρονη ἐξέλιξη τῆς Ἑλλάδας καὶ ἡ κρίση τῆς. Ἡ μοναρχοφασιστικὴ δικτατορία κορύφωμα τῆς κρίσης. Ἡ ἀνθεκτικὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς.

Ἡ φασιστικὴ εἰσβολὴ τῆς Ἰταλίας καὶ ἡ προδοσία τοῦ μοναρχοφασισμοῦ... Ἡ ὑποδούλωση τῆς Ἑλλάδας καὶ ἡ φυγὴ τῶν φασιστῶν ἡγετῶν τῆς. Οἱ Ἕλληνες κοῦσιλικὲς ἐπὶ σκηνῆς...».

Στίς λίγες αὐτές κατευθυντήριες φράσεις ἀποτυπώνεται ἓνα σχῆμα πού μορφοποιήθηκε στὴ διάρκεια κιόλας τῆς Κατοχῆς καὶ κυριάρχησε ἀπὸ τότε ὡς τὶς μέρες μας στὴν ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ ἱστορικὴ μνήμη. Τὸ συναντᾶμε στίς ἐννέα ἀπὸ τὶς δέκα μαρτυρίες, ἀπομνημονεύματα, ἀφηγήσεις ἐμπειριῶν πού, ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση κυρίως καὶ μετὰ, πολλαπλασιάστηκαν στίς προθήκες τῶν βιβλιοπωλείων.

Συνοπτικά, τὸ σχῆμα ἔχει ὡς ἐξῆς. Ἡ ἐκατόχρονη ἱστορία τῆς χώρας ἀπὸ τὸ 1821 καὶ ἔπειτα, ἦταν ἓνα σύνολο ἀντιπατικῶν καὶ παλινδρομικῶν γεγονότων μὲ ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικό. Τὴν ὀλοένα καὶ ἐντονότερη κατὰπτωση τῶν ἀξιών, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θεσμῶν πού στηρίζαν τὸ ἔθνος καὶ τὴν κοινωνία, τὴν ὀλοένα καὶ πῶς ἐκδηλη πορεία πρὸς τὴν κρίση. Ἡ τελευταία κορυφώθηκε στὴν μεταξικὴ περίοδο: «Ἦρθε ὁ Μεταξῆς καὶ ἀποτέλειωσε τὸ κακό», ὅπως ἔγραψε στὰ 1943 τὸ ἱστορικὸ περιεχόμενον, ἀναγνωστικὸ τοῦ ΕΑΜ.¹ Ἡ πολιτικὴ πού ἐφάρμοζε τότε ἡ ἡγεσία τῆς χώρας λειτουργοῦσε πᾶς καθαρά ἐνάντια στὸ ἔθνος καὶ στὴν κοινωνία.

Ἄμεση συνέπεια ἦταν τὸ φτάσιμο στό ναδίρ τῆς κρίσης. Ἦττα, προδοσία, ἐθνικὸς ἐξευτελισμὸς — Κατοχὴ, πείνα, ἠθικὸς ἐξευτελισμὸς, ἀ-

1. *Τὰ ἀετόπουλα*. Τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ ΕΑΜ γιὰ τὴν Γ' καὶ Δ' τάξη, (ἐπανεκδόση, Ἀθήνα, 1982, ἐκδ. Ἑνημέρωση) σ. 20 κέ. Πβ ἐπίσης τὴν εἰσήγησή μου, «Ἀπὸ τὴ μεταγραφὴ τῆς ἱστορίας στὴν ἀναδημιουργία τῆς...», στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου, *Ἱστορικότητα τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεότητος*, Ἀθήνα, 1986, σ. 644 κέ., ὅπου ἀναλύονται καλῶς οἱ ἀντιλήψεις αὐτές.

πόλυτη και πολύπλευρη εξαθλίωση της χώρας και του λαού της. Η ιστορική πορεία της χώρας σταμάτησε και μόνο μία ριζική ανανέωση, μία ανάδειξη νέων δυνάμεων θά μπορούσε, όπως και μπόρεσε, να τή βγάλει από τό τέλμα. Η γέννηση του ΕΑΜ εβρισκε έτσι τή θέση της, τήν αιτιολόγηση και τή νομιμοποίησή της, στόν κορμό τής ιστορικής πορείας του "Εθνους." Ήταν κάτι σάν γύρισμα σελίδας ή σάν ένα είδος νέας γραφής σ' ένα χαρτί πού όλα τά προηγούμενα γεγονότα είχαν λευκανθεί.

Τό σχήμα αυτό δέν ήταν εφεύρεση ούτε του ΚΚΕ ούτε του ΕΑΜ. "Αρχισε νά διαμορφώνεται από πολύ ωρίς, από τόν καιρό του πολύνεκρου άδιεξόδου στόν πόλεμο τής "Αλβανίας και από τόν καιρό τής κατάρρευσης του μετώπου, τόν "Απρίλιο του 1941. Τό κράτος, κυβέρνηση και αξιωματικοί δέν είχε κάνει τό καθήκον τους, καθώς δέν πίστεψαν στόν ένθουσιασμό του λαού, δέν φρόντισαν γιά τόν άνεφοδιασμό, δέν μερίμνησαν γιά τήν άμυνα τής χώρας. "Όταν δέ ό βασιλιάς και ή κυβέρνηση του έφυγαν στην Αίγυπτο, όταν ό Τσολάκογλου δημιούργησε κυβέρνηση κουίσιλικ, οι έννοιες εγκατάλειψη και προδοσία ριζώθηκαν γιά τά καλά στίς εκτιμήσεις τών πολλών.²

Τό ύλικό υπόβαθρο τών εκτιμήσεων αυτών, αναδύθηκε από τήν άρχή κιόλας τής κατοχικής περιόδου. Μέ τήν κατάρρευση τών συστημάτων μεταφορών, διαλύθηκαν όλα τά ως τότε παγωμένα συστήματα κυκλοφορίας και διανομής τών αγαθών —είτε έσωτερικής είτε έξωτερικής προέλευσης—, πράγμα πού συμπάρεσσε στην άνυπαρξία και τόν κρατικό μηχανισμό πού είχε άκριβώς κτισθεί πάνω στή δική τους λογική και άντλουσε δύναμη από τόν έλεγχο τους. Τό κράτος έπαψε νά είναι κράτος προνοίας, έπαψε νά οργανώνει, νά φροντίζει, νά έπεμβαίνει. "Ήσθηρια του καθενός από τήν πείνα ήταν πλέον δική του υπόθεση και φροντίδα, πράγμα πού άνοιξε τόν δρόμο σέ μία έντυπωσιακή σέ έκταση κινητικότητα τών ανθρώπων, σέ συστήματα ατοοργάνωσης και πρωτοβουλίας, πού δημιούργησε νέα οικονομικά πλέγματα άνταλλαγών «είδος μέ είδος», πού άνέδειξε μηχανισμούς περιπλοκούς όπως εκείνοι τής «μαύρης άγοράς». Και όλα αυτά έρήμην του επίσημου κράτους πού δέν πρόλαβε, και δέν μπορούσε νά πρόλάβει, τήν άνοηση τών νέων οικονομικών πλεγμάτων και δεδομένων.³

Τό ΚΚΕ και τό ΕΑΜ, υιοθέτησαν αυτή τή διάχυτη αίσθηση, τή συνυφασμένη μέ τίς έμπειρίες τών πολλών, τή σχηματοποίησαν και τήν άνέδειξαν σέ νομιμοποιητικό ιστορικό πλαίσιο. Τό ΕΑΜ προέκυψε από τό χάος, όργάνωσε τόν άγώνα τών προδομένων και εγκαταλελειμμένων, επαναστατικά και ταυτόχρονα νόμιμα, καθώς δέν άνέτρεψε μία κατάσταση παρά μόνο άνέλαβε νά γράψει σέ λευκό χαρτί. Τό σχήμα αυτό δέν μπορούσε νά άπουσιάζει από τήν ιστοριογραφία τής "Αντίστασης. "Αντίθετα έγινε τό υπόβαθρό της σέ καθαρή ή σέ λανθάνουσα μορφή.

Η σχηματοποίηση περιείχε τή θεωρητικοποίηση. Κατά έναν τρόπο, ή οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα πού έθρεψε τίς παραπάνω άντιλήψεις, μπορούσε νά θεωρηθεί μία κλασική περίπτωση μαρξιστικής θεώρησης: υπήρχε πραγματικά μία άπόλυτη άναντιστοιχία άνάμεσα στή νέα οικονομική βάση και στο παλαιό θεσμικό έ-

ποικοδόμημα. Πάνω σέ αυτήν τή διαπίστωση θά μπορούσε εύκολα νά στηριχθεί μία άνατρεπτική-επαναστατική θεώρηση τών πραγμάτων ή όποία, εκτιμώντας κάτω από έτοϋτο τό πρίσμα τούς κοινωνικούς συσχετισμούς, θά παρουσίαζε στην όρθή του διάσταση τό μέγεθος τών κοινωνικών διεργασιών και άνατροπών τής περιόδου. "Υπήρχε όμως ένας συνδετικός κρίκος μέ τό παρελθόν πού άκύρωνε κάθε σχετική άπόπειρα.

Πραγματικά, ή κρίση καταγραφόταν περισσότερο ως «προδοσία». Στο *Βοήθημα γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ*, πού εκδόθηκε στά 1952, προσδιοριζόταν, στην παράγραφο μέ τίτλο, «ή προδοσία τών κυρίαρχων τάξεων», ή διάσταση τών πραγμάτων: ενώ τό ΚΚΕ «άγωνιζότανε... γιά τήν πραγματοποίηση τής *έθνικης* ενότητας και τήν κινητοποίηση όλων τών *έθνικων* δυνάμεων...», «...οί κυρίαρχες τάξεις πρόδιναν άνοιχτά, είτε κρυφά τόν άγώνα του λαού, διασπύσαν τήν ενότητα...».⁴ Στά 1964, στο επίσημο χρονικό *Στ' "Αρματα! Στ' "Αρματα!*, στόν πρόλογο του Γεράσιμου Αύγερόπουλου, επανέρχεται ή ίδια καταγραφή: «Τό σημαντικότερο είναι ή μαζική συμμετοχή του λαού... "Απ' τή μεγάλη αυτή *έθνική* τιμή εξαίρεται ή ιθύνουσα τάξη και οι πολιτικοί και διοικητικοί κύκλοι πού τήν εκπροσωπούσαν. Αυτή προτίμησε τόν συμβιβασμό, τήν ύποταγή, κι ένα μεγάλο μέρος της τήν άνοικτή συνεργασία μέ τόν κατακτητή». Για νά καταλήξει παρακάτω: «... (ή μαζική συμμετοχή) ...επαλήθευσε τή ζωτικότητα του "Εθνους και τή δημιουργική πνοή και δύναμη τών πλατιών λαϊκών μαζών. Κατέδειξε πού βρίσκονταν ή σήψη, ή παρακμή, ή φθορά. Προσδιόρισε τά μέσα πού θά επέτρεπαν τήν έξυγίανση τής *έθνικης* ζωής...».⁵

Και στίς δύο αυτές περιπτώσεις, τό σημείο άναφοράς είναι ή *έθνική* άνάταση, τό *έθνικό* συμφέρον. "Η διάσπαση τής *έθνικης* ενότητας ήταν ή πεμπουσία τής προδοσίας, ήταν άρνηση τής ζωτικότητας του "Εθνους, ένδειξη σήψης, παρακμής και φθοράς, ήταν μαρτυρία και άπόδειξη μιās ασθένειας του *έθνικού* κορμού.

"Ενώ ή πραγματικότητα πού διαμορφώθηκε στην κατοχική περίοδο ήταν μία ούσιαστικά άνατρεπτική γιά τίς κοινωνικές δομές κατάσταση, ενώ ύλοποιούσε χειροπιαστά τίς επαγγελίες του μεσοπολέμου γιά *έπικείμενη* κρίση τών άστικών θεσμών, ή άναγωγή τών φαινομένων σέ μία μορφή «*έθνικης*» παθολογίας γεφύρωνε τό ρήγμα και έξουδετέρωνε —έρήμην τών γεγονότων—, τό βάθος τής τομής. Γιατί ή θεραπεία τής ασθένειας δέν έμπεριείχε τή ρήξη.

"Η άνατροπή τών οικονομικών δεδομένων συμπάρεσσε, τουλάχιστον σέ μία πρώτη φάση τής κατοχής, μαζί μέ τόν κρατικό μηχανισμό, τήν πολιτική δύναμη και τήν κοινωνική έπιφάνεια τών τάξεων και τών στρωμάτων πού συνδέονταν μέ αυτόν ή στηριζόταν πάνω του. Στην *έλληνική* πραγματικότητα, δηλαδή, έπληττε τό σύνολο περίπου τών «κυρίαρχων», λεγόμενων, τάξεων, στίς οικονομικές ή στίς διοικητικές δραστηριότητες, και άφηνε άλλα στρώματα του πληθυσμού, γιά παράδειγμα τούς τραπεζικούς ή τούς δημόσιους ύπαλλήλους, έρμαια τών *έξελίξεων* και άνοιχτά στή συνεργασία μέ όποιαδήποτε νέα έξουσία.

2. Πιο άναλυτικά γιά τήν αίσθηση τής προδοσίας και τής εγκατάλειψης στην πρώτη φάση τής κατοχής, σέ σχετικό άρθρο υπό δημοσίευση.

3. "Η κατοχική κυβέρνηση του Τσολάκογλου προσπάθησε νά παρέμβει στά γεγονότα μέ τόν άσστηρό γραφειοκρατικό έλεγχο τής άγροτικής παραγωγής διαμέσου τών «περί ύποχρεωτικής συγκεντρώσεως τών καρπών» διαταγμάτων. "Η έλλειψη μέσων μεταφοράς και καυσίμων μετέτρεψε αυτές τίς άποθήκες τής «συγκεντρώσεως» σέ βασική πηγή τροφοδοσίας τών πρώτων άνταρτοομάδων.

4. *Βοήθημα γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ*, Τμήμα Σχολών και κομματικής μόρφωσης του "Όργανωτικού Γραφείου τής ΚΕ του ΚΚΕ, 1952 (επανέκδοση, "Αθήνα, 1975, "Εκδόσεις του Λαού), σ. 199-200.

5. *Στ' "Αρματα! Στ' "Αρματα!*. Χρονικό, "Αθήνα, 1964, σ. 11.

6. Σχέδιο: Το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας. Συνεδρίαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 15-6-1945. Δημοσιεύτηκε στο ΚΚΕ. *Έπίσημα Κείμενα*, τόμ. ΣΤ', Αθήνα, χ.χ., σ. 23 κ.ε.

7. Πόσα θαυμαστά δεν αποδίδονται σ' εκείνες τις 400 ως 500.000 χρυσές λίρες που «επένδυσαν» οι Άγγλοι στην κατοχική Ελλάδα.

8. Πβ. ενδεικτικά, εισήγηση της Ειρήνης Κατσιμπρη, «Στοιχεία για το ρόλο της οικονομικής ολιγαρχίας στην Ελλάδα τα χρόνια της κατοχής», στο *Συμπόσιο για την ιστορία της Έθνικής 'Αντίστασης*, Αθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1984, σ. 40-42.

Άφου προτάσει την διαπίστωση ότι η παραγωγή στά 1945 βρισκόταν στά 25-30% της προπολεμικής —εκτίμηση της πολιτικής απόφαση του 7ου Συνεδρίου του ΚΚΕ—,

άρα και στην κατοχή βρισκόταν στά ίδια επίπεδα, συνεχίζει με την συνοπτική παράθεση των «υπερκερδών», των Τραπεζών, των καπινοβιομηχανών, των μαυραγοριτών, του Μποδοσάκη κ.λπ. 'Αλλά και στον Χατζή, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*.

Αθήνα, τ. Α', σ. 30-33, 143 κ.ε. το σχήμα που προβάλλει είναι γενική εξαθλίωση —χωρίς στάδια και διαφοροποιήσεις κατά περιοχές—, πείνα κ.λπ., σε αντιπαράθεση με τον πλουτισμό κάποιων ελαχιστών

Η στηριγμένη στην αντίληψη της προδοσίας ενός μικρού αριθμού παραγόντων της έθνικης ζωής, ιστοριογραφία της 'Αντίστασης, συρρίκνωσε τό κοινωνικό εύρος της κρίσης. Αυτή ή συρρίκνωση βρισκόταν —παρά τά φαινόμενα— σέ αναντιστοιχία και μέ τίς πολιτικές θέσεις του ΕΑΜικού κινήματος, πού χρησιμοποιούσε τήν έθνικη κινητοποίηση ως άξονα κοινωνικής παρέμβασης καθώς διαισθανόταν, και πολύ σωστά, τόν κίνδυνο νά στραφούν τά στρώματα της έλληνικης κοινωνίας πού χρωστούσαν τήν ύπαρξη και τή θέση τους στίς λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, πρós τό μόνο ύποκατάστατο κράτους πού ύπήρχε: τούς μηχανισμούς των δυνάμεων Κατοχής. Κίνδυνος εκτεταμένης προσφοράς συνεργασίας δηλαδή. 'Η τελευταία δέν ήταν φυσικά μιά ένδειξη σήψης και έθνικης παθολογίας, δέν ήταν μιά ήθικη έπιλογή. 'Ηταν πρoϊόν και έκφραση μιάς όξυτατης κοινωνικής ρήξης —και μόνο ξεκινώντας από αυτή μπορούσε νά περιγραφεί, νά προσδιοριστεί και νά δοθεί στην πραγματική της διάσταση. 'Η τότε ήγεςία του ΕΑΜ, αυτά τά ταξικά δεδομένα είχε ύπόψη της όταν πρόβαλλε τίς «έθνικοενωτικές» θέσεις της. Στην μετέπειτα όμως άριστερή ιστοριογραφία της 'Αντίστασης, τήν προσανατολισμένη στην θεραπεία των έθνικων άσθενειών, τά δεδομένα απομακρύνθηκαν από τίς συνθήκες και τίς ίσοροπίες της εποχής, οί διαπιστώσεις πήραν τήν αντίθετη κατεύθυνση, για νά εμπνεύσουν έναν μεταφυσικό μανιχαϊσμό πού χρειάστηκε, και χρειάζεται, τή συνεχή έπίκληση του διαβόλου —της επέμβασης των ξένων— για νά φτάσει σέ κάποια λογικά συμπεράσματα μέ άρχη και τέλος.

Τό πρόβλημα, λοιπόν, τί άκριβώς άφορα ή κρίση πού εκδηλώθηκε στην κατεχόμενη Ελλάδα, ποιούς θεσμούς έθιξε και άνέτρεψε, ποιές πολιτικές προτάσεις έφερε στό προσκήνιο, πα-

ρέμεινε άβατο για τήν —έπικαλούμενη τόν μαρξισμό— ιστοριογραφία της 'Αντίστασης. Και καθώς τούτο τό πρωταρχικό ταξίδευε μέσα σέ ώκεανούς άοριστίας και ήθικων κατηγοριών όλα τά συναφή και έπακόλουθα, όλα όσα μπορούν νά όρίσουν τήν έννοια «μαρξιστική ιστοριογραφία», ταξίδεψαν σέ άντίστοιχες μεταφυσικές περιοχές.

Αν ή μαρξιστική κοινωνική και ιστορική ανάλυση συνδέεται μέ τόν καθορισμό των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, μέ τόν προσδιορισμό της θέσης τους μέσα στον κοινωνικό ιστό και των διασυνδέσεων πού τίς ένώνουν ή τίς χωρίζουν, τότε, ή ιστοριογραφία της αντίστασης έχει πρόβλημα πρόσληψης του μαρξισμού. Αύτός ό καιρίος αταξικός της διαχωρισμός σέ προδότες και πατριώτες, μέ σταθερή αναφορά στό έθνικό, ύπονόμεινε κάθε προσπάθεια έμβάθυνσης στίς συνθήκες και στίς μορφές του κοινωνικού χώρου. Ποτέ οί αναλύσεις δέν προχώρησαν αισθητά μακρύτερα από εκείνες τίς πρώτες πρόχειρες άπόπειρες καταγραφής της κοινωνικής πραγματικότητας της Κατοχής, όπως αυτή πού περιλαμβάνεται στό *Σχέδιο για τό πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας*, πού συζητήθηκε στό Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ τόν Ιούλιο του 1945.

«'Η Ελλάδα πέρασε... μιά βαθιά κρίση», άναφερόταν εκεί. «Μιά χούφτα από μεγιστάνες του πλούτου και της μαυραγοράς, οί μεγαλοτραπεζιτικοί όργανισμοί... ή ολιγαρχία (μέ λίγα λόγια) του πλούτου στήριξε τή δικτατορία της 4ης Αυγούστου, συνεργάστηκε μέ τούς χιτλερικούς κατακτητές... άισχροκέρδισε μέ τήν πείνα του λαού και συγκέντρωσε ακόμα πιο πολύ τόν πλούτο στά χέρια της... Αυτή, μονάχα αυτή, ευθύνεται για τήν σημερινή κατάντια μας...».⁶ «Όπου, ή έκφραση «σημερινή κατάντια μας» περιλάμβανε και τήν έκβαση της άντιστασιακής κατοχικής εποποιίας. 'Οπωσδήποτε, ή χούφτα αυτή, από μόνη της, ελάχιστες ιστορικές ευκαιρίες και πραγματικές δυνατότητες θά είχε άπέναντι στην «έθνικη όμοψυχία», αν δέν χρησιμοποιούσε τούς ξένους ενάντια στό έθνος και στον λαό.

Οί «πάντες» ενάντια σέ μιά «χούφτα» και στους ξένους κατακτητές ή επέμβασεις, δέν είναι, τό ύποψιάζεται ό καθένας, ίκανοποιητική ταξική ανάλυση. Ούτε και εκείνες οί άτελείωτες αν και συνοπτικές περιγραφές της ταξικής σύνθεσης του ΕΑΜ μέ τά δυσδιάκριτα τελικά όρια, λύνουν τό πρόβλημα. Πολύ δέ περισσότερο, όταν μέσα στην κατοχή άνθισε ό έμφύλιος πόλεμος από τόν Μωριά ως τήν Θράκη, όπου, αναριθμητες αντιθέσεις, βασικά ταξικές —μέ τήν πιο περίπλοκη έννοια του όρου— εκδηλώθηκαν. Για νά αιτιολογηθεί τό χάος αυτό έπιστρατεύθηκαν οί ήθικες άξίες. Οί *εξαγορασμένοι* από τήν αντίδραση, οί *παρασυρμένοι* ήταν εκείνοι πού φανατικά συγκρούστηκαν μέ τό ΕΑΜ.⁷ Ας μή μιλάμε δέ για τήν καταγραφή των κοινωνικών άνακατατάξεων στην διάρκεια της Κατοχής. Αυτοί πού «πλούτισαν» δέν ήταν μόνο οί μεγαλο-μαυραγορίτες. Οί περιοχές μέ μεγάλη άγροτική παραγωγή, ή Θεσσαλία για παράδειγμα, γνώρισαν μιά ευμάρεια στά χρόνια της Κατοχής, μιά ευμάρεια πού μεταγράφηκε σέ πολιτικό αίτημα και πού δικαιολόγησε, ανάμεσα σέ άλλα, και τήν μαζική συμμετοχή της περιφέρειας στους νέους ίστους έξουσίας πού τό ΕΑΜ ύφαινε.

“Αν ή μαρξιστική ιστοριογραφία ενδιαφέρεται για τήν παρακολούθηση και τή μελέτη τών οικονομικών δεδομένων και μεταβολών, για τίς συνθήκες παραγωγής και διανομής τών αγαθών, τότε, ή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης απέχει πάλι σημαντικά από τήν πρώτη. Στο σύνολο σχεδόν τών σχετικών ιστοριογραφικών αποπειρών —άν εξαιρέσουμε κάποια σκόρπια άρθρα πανεπιστημιακών πού είδαν πρόσφατα τό φώς και πού παραμένουν άποσπασματικά—, οί οικονομικές αναφορές είναι μόνιμα περιθωριακές, αλλά και συχνότατα παραπλανητικές. ‘Η σταθερή περιγραφή τής τότε οικονομικής κατάστασης, πρόβαλε μέχρι τώρα έντονα τό στοιχείο τής καταστροφής τών μέσων παραγωγής και τήν οικονομική εξαθλίωση του συνόλου περίπου του πληθυσμού, έκτός, φυσικά, από τήν όλιγαρχική «χούφτα ανθρώπων» πού προαναφέραμε.⁸ Αύτή ή γενίκευση δέν συνδέεται τόσο μέ τό επίπεδο τών γνώσεων, καθώς τά γεγονότα είναι πρόσφατα και οί ανακατανομές του πλούτου περιγράφονται λεπτομερώς σε πολλές ΕΑΜικής προέλευσης μαρτυρίες — χωρίς αναφορά στον άπλοϊκό μονόδρομο πού δέχεται μόνο τή συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια τής «χούφτας», πάλι τών μεγαλο - μαυραγοριτών. ‘Η μεταφορά κινητών κυρίως —χρυσές λίρες, κοσμήματα, είδη ρουχισμού, έργαλεία, ραπτομηχανές— περιουσιακών στοιχείων από τόν άστικό χώρο πρós τήν ύπαιθρο, περιγράφεται έκτενώς από πολλούς χρονικογράφους τής ‘Αντίστασης ως κáιριο φαινόμενο τής περιόδου 1941-1942.⁹

Πρόκειται περισσότερο για ένα ιδεολόγημα πού συνδέεται άμεσα μέ τήν πεποίθηση τής «έθνικης άσθeneίας». Σύμφωνα μέ όσα παραπάνω αναφέραμε, ή πτώχευση δέν μπορεί παρά νά άφορά τό άσθενές ‘Εθνος στό σύνολό του, τό έχον ανάγκη εξυγίανσης και, φυσικά, μιά τέτοια έπαρκής και άπόλυτη πτώχευση κλείνει τόν δρόμο πρós τήν άναζήτηση έπιμέρους εξαιρέσεων. ‘Υπήρχαν, τέλος πάντων, τομείς και επαγγέλματα πού άνθισαν στα χρόνια τής Κατοχής, όπως, για παράδειγμα, ό κλάδος τής παραγωγής λιγνίτη. Οί λιγνιτωρύχοι ύπήρξαν μάλιστα βασικό πεδίο στρατολόγησης εργατικών στελεχών από τό ΚΚΕ πρós τό τέλος κυρίως τής Κατοχής. Τό ίσοπεδωτικό όμως σχήμα τής «προδοτικού χαρακτήρα έθνικης κρίσης», έκλεισε τίς διαδρομές πρós έναν πιο άκριβή προσδιορισμό τής κατάστασης τών οικονομικών μεγεθών, προσδιορισμό άναγκαίο για όποια ιστορική προσέγγιση μέ μαρξιστικές θεωρητικές φιλοδοξίες.

“Αν δεχτούμε τέλος ότι ή μαρξιστική ιστοριογραφία έπιμένει στην άναζήτηση τών μεταβολών, τών άσταμάτητων ανατροπών τής όποιας κοινωνικής ισορροπίας, ότι άναζητά τή ρευστότητα στις σχέσεις τής κάθε κοινωνικής ομάδας ή στρώματος μέ τό οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον, τότε και πάλι, ή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης δέν βρίσκεται σε άντιστοιχία. Θα έλεγε κανείς ότι στην ΕΑΜογενή (για νά χρησιμοποιήσουμε έναν πολυδιαφημισμένο όρο) ιστοριογραφία, οί πολιτικές και κοινωνικές επιλογές τών διαφόρων έννοτήτων παραμένουν άναλλοιώτες και σταθερές για όλη τή διάρκεια τής περιόδου, λές και οί έπιμέρους άντιθέσεις είχαν μηδενιστεί άποκλείοντας τήν όποια εξέλιξη.

“Όπωςδήποτε, μέσα σε τόσο άκαμπτες αντιλήψεις σχετικά μέ τίς συγκυρίες τής περιόδου, όποιαδήποτε παρακολούθηση τής μορφής, τής ούσιας και τής εξέλιξης τών κοινωνικών σχέσεων, παραμένει σκοτεινή υπόθεση. Για παράδειγμα, ή ένταξη τών τραπεζικών ύπαλλήλων στο ΕΑΜικό κίνημα, έντονη ως τό καλοκαίρι του 1943, θεωρείται αυτονόητη για τήν τελευταία φάση τής Κατοχής όπου όμως, όλες οί ένδείξεις συνηγορούν για τό αντίθετο. “Η, ακόμα, ή εύκολη στρατολογία ταγματασφαλιτών από συνοικίες του Λεκανοπεδίου, όπως τό Περιστέρι ή του Γκύζη πού, σε μιά πρώτη φάση τής Κατοχής ήταν ΕΑΜικά προύργια. Οί μεταβολές αυτές, όχι μόνο δέν άπασχόλησαν τήν άριστερή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης αλλά φαίνεται ότι δέν τήν άφορούσαν κιόλας. ‘Η αίτια πρέπει ν’ άναζητηθεί κι εδώ στην έπικράτηση τών μονολιθικών, άχρονικών σχημάτων.

Ποιοί ήταν άραγε οί παράγοντες εκείνοι πού όδήγησαν τά μαρξιστικά πολιτικά κινήματα τής χώρας μας αλλά και τό σύνολο περίπου τών έπίσημων ή άνεπίσημων άριστερών ιστοριογράφων στην έγκατάλειψη θεωριών και αξιών πού όλη ή μέχρι τότε πρακτική τους εδωγγελίζόταν; Τά έρωτήματα εδώ συνδέονται μέ τήν όλη προβληματική αυτού του συνεδρίου και δέν θα τολμούσαμε νά διακινδυνεύσουμε μιά άπάντηση από εδώ.

‘Η άκτινοβολία όμως τών έθνικιστικών αντιλήψεων μέσα στο έλληνικό —και όχι μόνο σ’ αυτό— άριστερό κίνημα, ή γοητεία τους, πού συχνά προσαρμόζει στα δικά τους μέτρα τίς κοινωνικού περιεχομένου ανατρεπτικές εξαγγελίες και σκέψεις, άποτελεί, όπως σήδηποτε, ένα κáιριο ζήτημα στο πεδίο του προσδιορισμού τής λειτουργικότητας τών μαρξιστικών ιδεών στον τόπο μας.

9. Πβ. ένδεικτικά άνάμεσα σε έκατοντάδες σχετικές μαρτυρίες, Σ. Γρηγοριάδη, *Συνοπτική Ιστορία τής ‘Εθνικής ‘Αντίστασης*, ‘Αθήνα, χ.χ., σ. 93, έφ. ‘Ελευθέρων Βήμα, 8-1-1942, Φ. Τσάκας, *Μαρτυρία για τήν ‘Αντίσταση και για τόν διωγμό*, ‘Αθήνα 1982, σ. 20, κ.λπ.

‘Η παρατήρηση του Θ. Χατζή (στό ίδιο, τ. Α’, σ. 147) για διάλυση τών οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών εξ αίτίας τής πείνας είναι παραπλανητική. ‘Η αυτοργάνωση για τήν επιβίωση πού ό ίδιος παραδέχεται, προϋπέθετε, πριν άπ’ όλα, τήν σύσφιξη τών ανθρώπινων δεσμών. Τό ιδεολόγημα όμως του άπόλυτου χάους μέσα στο όποίο γεννήθηκε τό ΕΑΜ, είναι και εδώ ισχυρό.

Τό πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας «Νεοελληνική Γλώσσα»

της Έλενης Χοντολίδου

Από τό 1984 διδάσκονται στην ελληνική Δευτεροβάθμια εκπαίδευση τά βιβλία «Νεοελληνική Γλώσσα» στό πλαίσιο του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας. Χρησιμοποιώ συνειδητά τόν όρο πρόγραμμα¹ γλωσσικής διδασκαλίας, γιατί οι συντάκτες των τριών τευχών (ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου) και του βιβλίου του καθηγητή τό αντιμετώπιζουν ως πρόγραμμα και όχι ως τρία μεμονωμένα βιβλία για τή διδασκαλία της γλώσσας. Αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά στό χώρο της διδασκαλίας της γλώσσας.

Εδώ θά επιχειρήσουμε μία πρώτη και μάλλον σύντομη παρουσίαση του προγράμματος αυτού, εξετάζοντας κριτικά κάθε μία από τις συνιστώσες του: σκοπούς, περιεχόμενο, μέθοδο διδασκαλίας, αξιολόγηση μαθητών, αλλά και αξιολόγηση του ίδιου του προγράμματος.²

1. Αποδίδεται στό ελληνικά ό όρος curriculum.

2. Τά προγράμματα διδασκαλίας έχουν σαφώς διατυπωμένους σκοπούς, περιεχόμενο και μέθοδο διδασκαλίας και προτείνουν έναν τρόπο αξιολόγησης των μαθητών. Εκτός αυτών, τά προγράμματα διδασκαλίας συνήθως αναθεωρούνται, ανασχεδιάζονται ή και καταργούνται ύστερα από μία επιστημονική αξιολόγησή τους από ομάδα αξιολογητών.

3. Προεδρικό Διάταγμα 438/84, «Ωρολόγιο και Αναλυτικό Πρόγραμμα Γυμνασίων», ΦΕΚ 158, Αθήνα, 19-9-85.

4. Βλ. ένδεικτικά, Χρ. Τσολάκης, «Τό πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας», στό ΠΕΦ, σεμινάριο 2: Νέα Έλληνικά, σ.σ. 140-155.

5. Έλλειψη επιστημονικής ενημέρωσης του ευρύ-

Τά τρία βιβλία «Νεοελληνική Γλώσσα» έχουν γραφεί από φιλόλογους καθηγητές/σχολικούς συμβούλους που εργάζονται στη Θεσσαλονίκη και τή Βόρειο Έλλάδα, γενικότερα. Συγκεκριμένα, τή συγγραφική ομάδα αποτέλεσαν οι: Π. Κάνδρος, Ε. Λανάρης, Α. Μουτζάκης, Δ. Τάνης και Χ. Τσολάκης. Τό συντονισμό του έργου είχε ό Δ. Τομπαίδης, φιλόλογος / γλωσσολόγος, μέλος του ΚΕΜΕ.

Τά βιβλία δοκιμάστηκαν πειραματικά σέ 10 σχολεία όλης της επικράτειας τή σχολική χρονιά 1983-84 και από τήν επόμενη χρονιά ή διδασκαλία τους γενικεύτηκε σέ όλα τά σχολεία. Στό μεταξύ στό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο τά βιβλία αναθεωρήθηκαν από τους: Γ. Κατσιμαλη, Δ. Πλατανίτη, Χ. Φανφάνη-Γκριλλά και Σ. Χαψιάδου, κυρίως ως προς τό Δ' μέρος κάθε ένότητας. Η όλη διαδικασία της αναθεώρησης έγινε χωρίς καμία διαφάνεια, έν κρυπτώ, χωρίς καμία ενημέρωση των ομάδων αναφοράς.

Σκοποί του προγράμματος

Στήν ελληνική εκπαίδευση παρατηρείται τό παράξενο φαινόμενο της σχετικής ή και απόλυτης καμιά φορά αυτονομίας των Αναλυτικών Προγραμμάτων από τά σχολικά βιβλία τά όποια θεωρητικά καλοϋνται νά υλοποιήσουν τους σκοπούς των προγραμμάτων αυτών. Έτσι, κάθε χρόνο είναι δυνατόν νά παρατηρήσει κανείς κάποιες αλλαγές στό δημοσιευμένα στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως, Αναλυτικά Προγράμματα χωρίς τις αντίστοιχες αλλαγές στό διδακτικά βιβλία. Αυτό συνέβη και στό πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας. Οι σκοποί που διατυπώθηκαν για πρώτη φορά τό 1985³ έχουν υποστεί κάποιες αλλαγές, χωρίς όμως νά αλλάξουν και τά βιβλία.

Εδώ δέν θά γίνει αναλυτική παρουσίαση των σκοπών του μαθήματος. Θά περιοριστούμε σέ μία πολύ βασική παρατήρηση: ήδη στους πρώ-

τους σκοπούς (όπως αυτοί εμφανίζονται στό Α.Π.) γίνεται μία συστηματική προσπάθεια νά συνδυαστούν οι άρχές της σύγχρονης Γλωσσολογίας μέ τή διδασκαλία της παραδοσιακής Γραμματικής και του Συντακτικού, πράγμα τό όποιο συνεχίζεται και στό τρία βιβλία των μαθητών και στό βιβλίο του καθηγητή, και άλλωστε είναι εμφανές σέ κάποια από τά άρθρα που παρουσιάζουν τά νέα βιβλία ή υποστηρίζουν έν γενεί αυτόν τόν τρόπο διδασκαλίας της γλώσσας.⁴ Θά ήταν άστοχο νά υποστηρίξει κανείς ότι δέν κατανοεί τους λόγους για τους όποιους επιχειρήθηκε αυτός ό συμβιβασμός.⁵ Αυτό που ίσχυριζόμαστε και θά προσπαθήσουμε νά αποδείξουμε είναι ότι ό συμβιβασμός αυτός καταλήγει για επιστημονικούς και παιδαγωγικούς λόγους σέ αντίφασεις.

Στήν άρχή λοιπόν του Αναλυτικού Προγράμματος διαβάζουμε:

«Η Γλωσσική Διδασκαλία του Γυμνασίου... συνενώνει και συνεξετάζει, μέ τρόπο δημιουργικό και ενεργητικό, τήν ύλη των παραδοσιακών κλάδων του γλωσσικού μαθήματος, δηλαδή της γραμματικής, των λεξιλογικών άσκήσεων, του συντακτικού και της έκθεσης».⁶

Δέν είναι τυχαίο που από τήν πρώτη κιόλας άκόμη παράγραφο οι συντάκτες του Α.Π. αίσθάνονται τήν ανάγκη νά ξεκαθαρίσουν ότι τό μάθημα αυτό⁷ «συνενώνει και συνεξετάζει» τήν παραδοσιακή ύλη του γλωσσικού μαθήματος. Βεβαίως στους ειδικότερους σκοπούς συναντούμε πλείστους όσους όρους της σύγχρονης Γλωσσολογίας, όπως: γλωσσικά επίπεδα, μορφήματα, μορφοσυντακτικά φαινόμενα, παραδειγματικός και συνταγματικός άξονας της γλώσσας, μετασημασιολογικά πρότυπα. Παρακάτω θά εξετάσουμε άν αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνται στην πράξη και μέ ποιόν τρόπο.

Περιεχόμενο διδασκαλίας

Θά παρουσιάσουμε τά τρία τεύχη του προγράμματος διδασκαλίας «Νεοελληνική Γλώσσα» (ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου) ως προς τρία σημεία: τήν εμφάνισή τους (μορφή), τόν τρόπο που είναι παρουσιασμένη ή ύλη τους (δομή) και τό περιεχόμενό τους.⁸

Μορφή των βιβλίων

Η κακή ποιότητα χαρτιού και ή κακή εκτύπωση είναι δύο από τις πολλές κακοδομιές του

Τό άρθρο αυτό όφείλει πολλά στη συνεργασία μου μέ τους: Άγαθοκλή Χαραλαμπόπουλο, Σωφρόνη Χατζησαββίδη, Ίωάννα Τσολακοπούλου και Ίσμήνη Λαζάρου. Τους ευχαριστώ θερμά.

Όργανισμοῦ Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ δὲν θὰ μπορούσαν βεβαίως νὰ λείπουν ἀπὸ ἐδῶ. Τὸ εὐχάριστο μὲ τὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι ἡ πλούσια παρουσία τῆς εἰκόνας, τοῦ σχεδίου, τοῦ σκίτσου, τῆς φωτογραφίας. Τὰ σκίτσα καὶ οἱ εἰκόνες ποὺ ἔχουν γίνεαι ἀποκλειστικά γιὰ τὰ βιβλία αὐτὰ (οὐτως ἢ ἄλλως ἢ πληροφοροφύση σχετικά μὲ τίς πηγές τῶν σκίτσων καὶ εἰκόνων εἶναι ἐλλιπής) εἶναι μᾶλλον ἀκαλαισθητά. Δ.χ. Α10, Α25, Α36, Α65, Α93, Α95, Β136, κ.ο.κ. Σημειώνουμε μὲ ἐκπληξή τῆ διασκευὴ σκίτσου! στὴν Α38. Τὰ ὑπόλοιπα σχέδια κ.λπ. εἶναι μᾶλλον λειτουργικά καὶ καλαισθητά. Ἐντελῶς ἀποτυχημένη εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν συμβόλων προκειμένου νὰ δηλωθεῖ ἀντίστοιχα ἡ ἀνάγνωση, Γραμματική-Συντακτικό, Παραγωγικό-Ὁρθογραφία-Σημασιολογία, Ἐκφραση-Ἐκθεση.

Ἡ προχειρότητα στὴν ἀναγραφή τῶν σελίδων εἶναι παραπάνω ἀπὸ ἐμφανής. Ἐτσι λ.χ. σὲ κανένα ἀπὸ τὰ τρία τεύχη δὲν ὑπάρχουν στὰ περιεχόμενα σελίδες γιὰ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ μέρη τῶν ἐνοτήτων, ἐνῶ στὸ τεύχος Β ἡ ἀναγραφή τῶν σελίδων λείπει ἐντελῶς.

Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἀσκήσεων θὰ ἔκανε τὰ βιβλία πιὸ εὐχρηστα γιὰ καθηγητές καὶ μαθητές.

Τὰ σύμβολα □ καὶ καθὼς καὶ τὰ α) β) καὶ γ) καθιστοῦν τὰ βιβλία δύσχρηστα.

Οἱ ἀποσιωπήσεις καὶ οἱ παραλείψεις εἶναι συνεχεῖς.⁹ Πλήρης παραπομπὴ δὲν ὑπάρχει γιὰ κανένα κείμενο. Ὁ μεταφραστής τοῦ κειμένου τίς περισσότερες φορές λείπει. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα εἶναι ἄλλοτε σὲ Γενικὴ καὶ ἄλλοτε σὲ Ὀνομαστική. Ἀπουσιάζει ἓνα Index συγγραφέων, ἓνα Index γιὰ τὰ Γραμματικά καὶ Συντακτικά φαινόμενα καθὼς καὶ ἓνα Γλωσσάρι.

Δομὴ τῶν βιβλίων

Τὰ τρία βιβλία ἀποτελοῦνται ἀπὸ 40 ἐνότητες οἱ ὁποῖες μοιράζονται στὰ τρία τεύχη ὡς ἐξῆς: τεύχος Α' 1-18, τεύχος Β' 19-32, τεύχος Γ' 33-40. Κάθε ἐνότητα σχεδὸν (ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐνότητα 1 καὶ ἐν μέρει τὴν ἐνότητα 2, στίς ὁποῖες οἱ συντάκτες κάνουν εἰσαγωγὴ σὲ κάποιο θέμα) ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος (Κείμενο), περιλαμβάνεται ἓνα κείμενο, συνήθως λογοτεχνικό, τὸ ὁποῖο ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσει καὶ νὰ ἐπισημάνει τὰ γραμματικά καὶ/ἢ τὰ συντακτικά φαινόμενα τοῦ δευτέρου μέρους. Συγχρόνως δίνεται ἡ εὐκαιρία στοὺς μαθητές νὰ ἐκφραστοῦν προφορικά, ἀπαντώντας στίς ἐρωτήσεις κατανόησης ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ κείμενο. Στὸ δεύτερο μέρος (Γλωσσικά στοιχεία), ἐξετάζονται γραμματικά καὶ συντακτικά φαινόμενα. Στὸ τρίτο μέρος (Παραγωγικό-Ὁρθογραφία γιὰ τίς ἐνότητες 1-30 καὶ Σημασιολογία γιὰ τίς ἐνότητες 31-40) ἐξετάζει τὸ Παραγωγικό μέρος τῆς Γραμματικῆς καὶ δίνονται κάποια στοιχεῖα Σημασιολογίας. Στίς περισσότερες ἐνότητες στὸ μέρος αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ κάποιοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες μὲ τίς ἀντίστοιχες ἀσκήσεις τους. Στὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο μέρος (Ἐκφραση-Ἐκθεση) δίνεται κατ' ἀρχὴν ἓνα λεξιλόγιό τῆς ἴδιας θεματικῆς περιοχῆς μὲ αὐτὴν τοῦ κειμένου τοῦ πρώτου μέρους. Ἀκολουθοῦν κείμενα σχετικά μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνότητος καὶ κατόπιν οἱ μαθητές καλοῦνται νὰ ἀναπτύξουν θέματα (ἐκθέσεις) προφορικά ἢ γραπτά

εἴτε παραδοσιακοῦ τύπου εἴτε μὲ τὴ μορφή παραγράφων.

Περιεχόμενο τῶν βιβλίων

Α' Μέρος: Κείμενο

Τὰ κείμενα τοῦ πρώτου μέρους εἶναι στὴν πλειοψηφία τους λογοτεχνικά καὶ μάλιστα πολλές φορές διασκευασμένα.¹⁰ Σὲ σύνολο 39 κειμένων (στὴν ἐνότητα 1 δὲν ὑπάρχει κείμενο στὸ Α' μέρος) συναντοῦμε: 26 λογοτεχνικά κείμενα (2 ποιητικά καὶ 24 πεζά), 7 κείμενα ἐφημερίδων καὶ 8 κείμενα διαφόρων εἰδῶν (κυρίως δοκιμιακά). Προκύπτει νομίζω ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα πὼς οἱ συντάκτες τῶν βιβλίων θεωροῦν ὡς κυρίαρχο γλωσσικό ὑπόδειγμα τὸ λογοτεχνικό. Θέλοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ διδάξουν μία ρυθμισμένη γραμματικὴ, διασκευάζουν τὰ κείμενα αὐτὰ προκειμένου νὰ ἔχουν ὅλα μία ὁμοιόμορφη γλώσσα.¹¹ Οἱ ἐρωτήσεις κατανόησης ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα εἶναι μᾶλλον βατές καὶ χρήσιμες.

Β' Μέρος: Γλωσσικά στοιχεία

Στὸ Μέρος Β' διδάσκονται, κατὰ τοὺς συντάκτες, «μὲ ἐπαγωγικό καὶ δημιουργικό τρόπο τὰ μορφοσυντακτικά φαινόμενα».¹² Αὐτὸ ποὺ στὴν πραγματικότητα συμβαίνει εἶναι ὅτι διδάσκειται ὀλόκληρη ἡ Γραμματικὴ καὶ τὸ Συντακτικό.¹³ Σὲ ἄλλες ἐνότητες ὑπάρχουν παραπομπές στὰ δύο βιβλία ἀναφορᾶς (τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ) καὶ σὲ ἄλλες ὄχι. Ὁ τρόπος παραπομπῆς ἐξάλλου καὶ ὅπου ὑπάρχει δὲν εἶναι ἐνιαῖος (λ.χ. ἀλλοῦ ὑπάρχει ὡς «βλ. ΝΕΓ» ἢ «βλ. ΝΕΣ» καὶ ἀλλοῦ ὡς «βλ. Γραμματικὴ»...). Οἱ παραπομπές λείπουν τόσο ἀπὸ τίς ἐνότητες ποὺ ἀκολουθοῦν πιστὰ τὸ βιβλίο τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ ὅσο καὶ (δικαιολογημένα) ἀπὸ τίς λίγες ἐνότητες στίς ὁποῖες εἰσάγονται ὄροι τῆς σύγχρονης Γλωσσολογίας. Λ.χ. ἐνότητα 2: φώνημα, 3: μόρφημα, 8: παραδειγματικός/συνταγματικός ἄξονας, 10: ὀνοματικό σύνολο, ρηματικό σύνολο. Οἱ ἐνότητες αὐτές οὐσιαστικά προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν τὴ διδασκαλία τῆς παραδοσιακῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ μὲ τὴ σύγχρονη Γλωσσολογία. Οἱ σύγχρονοι ὄμοι ὄροι, ἔτσι ὅπως εἰσάγονται (βλ. Α30, Α136-139 γιὰ τὸ φώνημα καὶ τὸν παραδειγματικό καὶ συνταγματικό ἄξονα ἀντίστοιχα) καταντοῦν ἄχρηστοι μετὰ τὴ διδασκαλία τους καὶ δὲν ἀξιοποιοῦνται περαιτέρω ἀπὸ τοὺς συντάκτες στίς ὑπόλοιπες ἐνότητες (ἐάν ὑποθέσουμε πὼς γίνονται κατανητοί). Οἱ ὄροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται μὲ συνέπεια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος εἶναι οἱ ὄροι: λεκτικά σύνολα, ὀνοματικό μέρος, ρηματικό μέρος, ὀνοματικό σύνολο, ρηματικό σύνολο. Τοὺς ὄρους αὐτοὺς μάλιστα καλοῦνται νὰ συνηθίσουν ἐκτός ἀπὸ τοὺς καθηγητές καὶ οἱ μαθητές καθὼς οἱ ἀσκήσεις τοῦ Β' μέρους χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους αὐτοὺς, ὅπως ἐπίσης χρησιμοποιοῦν μία τεχνοκρατικὴ καὶ ὑπερβολικὰ σχηματικὴ ἀπεικόνιση τῶν συντακτικῶν φαινομένων (βλ. Α98, Α181, Β33, Β34, Β221, Β247, Β248, Β249, Γ11, Γ12, Γ13, Γ84). Τὰ σχήματα αὐτὰ εἶναι πολὺ χρήσιμα γιὰ τὸν ἐπιστήμονα γλωσσολόγο ποὺ μελετᾷ καὶ συστηματοποιεῖ τὴ γλώσσα, εἴ-

τερου κοινού, φόβος τῶν συντακτικῶν μήπως κατηγορηθοῦν γιὰ ριζικές καινοτομίες...

6. Βλ. Π.Δ. ὄ.π.π., σ. 2458.

7. Οἱ περισσότερες παρεξηγήσεις σχετικά μὲ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας ξεκινοῦν οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι μάθημα μὲ τὴν ἔννοια ποὺ εἶναι μάθημα ἡ Φυσική, τὰ Μαθηματικά, κ.ο.κ. Βλ. Χαράλαμποπούλου, Ἄγαθοκλῆς, «Γλωσσολογία καὶ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσας», στὸ *Γλώσσα*, ἔτος τρίτο, τ. 9, Ἀθήνα: Φθινόπωρο 1985, σ. 42.

8. Ἡ παρουσίαση τῶν βιβλίων γίνεται μὲ βάση τὴν τέταρτη ἐκδόσή τους τὸ 1987. Οἱ παραπομπές σὲ σελίδες γίνονται μὲ βάση τὰ τρία τεύχη: λ.χ. Α38 = τεύχος Α, σ. 38.

9. Καταγράφονται ἐνδεικτικά ὀρισμένους:

Α147: τὸ ποιὸς ὑπογράφει τὸ κείμενο συνάγεται ἐμμεσα

Α290: λείπει ὁ τίτλος τοῦ κειμένου

σ.σ. 289-292Α: λείπει ἡ ἀρίθμηση τῶν κειμένων

Α346: λείπει ὁ τίτλος

Β117: λείπει ἡ ὄμοια παραπομπὴ γιὰ τὸ κείμενο

Β134: ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη καὶ τελευταία φορά στοὺς τίτλους τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα

Β156: Ἄνδρας (!) Καρκαβίτσας

Β268: λείπει ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου, κ.ο.κ.

10. Βλ. Νάκου Εἰρήνη, «Ἡ κακοποίηση τῆς λογοτεχνίας καὶ ὁ βιασμός τῆς γλώσσας στὰ νέα βιβλία γλωσσικῆς διδασκαλίας στὸ Γυμνάσιο», στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τ. 25, 19-10-84, σ.σ. 23-25.

11. Βλ. Χαράλαμποπούλου Ἄγαθοκλῆς, «Διδασκαλία τῆς λειτουργικῆς χρήσης τῆς γλώσσας», στὸ *Γλώσσα*, ἔτος 6, τ. 16, Ἀθήνα: Χειμῶνας 1988, σ. 6.

12. Βλ. Κάνδρος Π. κ.ἄ. *Νεοελληνικὴ Γλώσσα γιὰ τὸ Γυμνάσιο: βιβλίο τοῦ καθηγητῆ*. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ, 1984, σ. 18.

13. Τὰ βιβλία τῆς Γραμ-

ναί αμφίβολο όμως αν έχουν θέση σε ένα μαθητικό βιβλίο. Έξάλλου, οι όροι τους οποίους τά σχήματα αυτά εξυπηρετούν έχουν πλήρη αντιστοιχία προς τους όρους του παραδοσιακού Συντακτικού (λ.χ. ρηματικό μέρος- ρήμα, ονοματικό μέρος-υποκείμενο...). Η κριτική μας δεν συνίσταται στη χρήση των νέων γλωσσολογικών όρων (πού βεβαίως δεν έχουν κανένα λόγο να γίνονται αντικείμενο εκμάθησης εκ μέρους των μαθητών). Η κριτική μας συνίσταται στην επιπόλαιη και αναφομοίωτη εισαγωγή και χρήση των όρων αυτών σε ένα πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας τό οποίο α) και στηρίζεται σε έντελως παραδοσιακή ρυθμιστική/ κανονιστική Γραμματική και παραδοσιακό Συντακτικό και β) ουσιαστικά διδάσκει μία «ρυθμισμένη» γλώσσα, όχι πάντοτε με επιτυχή τρόπο. Είναι συχνή η χρήση τύπων όπως: προσθέτονται (Α30) (και του γνωστού, υποθέτω ρήματος προσθέτομαι), σύνταξε, υπόγραψε (Α185).

Οι ασκήσεις που ακολουθούν τά γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα κινούνται στην πλευροψηφία τους στό πλαίσιο της διδασκαλίας ενός γνωστικού μαθήματος, στό οποίο έλλοχεύει ή έννοια του σωστού/λάθους. Κάποιες από τίς ασκήσεις (λ.χ. αυτές που ζητούν από τούς μαθητές την παραγωγή λόγου) είναι και χρήσιμες και ωφέλιμες, παρόλο που δεν είναι βέβαιο ούτε αυτόντο ότι ή διδασκαλία της γλώσσας γίνεται μόνο μέσω ασκήσεων αυτού του τύπου, δηλαδή ασκήσεων εκτός συμφραζομένων.¹⁴ Όταν μάλιστα για να αιτιολογηθεί αυτή ή μορφή διδασκαλίας της γλώσσας (βασισμένης στη διδασκαλία της παραδοσιακής Γραμματικής και του Συντακτικού) επιστρατεύονται στοιχεία και πληροφορίες ανακριβείς, για παράδειγμα: «Η Εύρώπη... άρχίζει να αναθεωρεί τίς θέσεις και ξαναβάζει σήμερα τίς γραμματικές στά σχολεία της. Αυτό τουλάχιστον, γίνεται στην Άγγλία»¹⁵ (ή υπογράμμιση δική μου). Η Άγγλία πολύ άργότερα από τό 1983 (χρόνο συγγραφής του άρθρου αυτού) άρχισε να συζητά για τό ένδεχόμενο της επαναφοράς της διδασκαλίας κάποιων γραμματικών στοιχείων. Η συζήτηση αυτή δεν έχει λήξει ακόμη και πάντως τό όλο εκπαιδευτικό σύστημα της Άγγλίας και τό πλαίσιο μέσα στό οποίο επιχειρούνται οι όποιες μεταρρυθμιστικές απόπειρες είναι τόσο διαφορετικό, ώστε να απαγορεύει τίς όποιες αναφορές σε αυτό προκειμένου να αιτιολογηθούν αποφάσεις σε συστήματα καθολικά συγκεντρωτικά, όπως είναι τό ελληνικό.

Γ' Μέρος: Παραγωγικό - Όρθογραφία/ Σημασιολογία

Τόσο τό θεωρητικό μέρος αυτού του τμήματος των βιβλίων, όσο και οι ασκήσεις που ακολουθούν είναι κατά την άποσή μου από τά πιό ενδιαφέροντα του βιβλίου, καθώς συνδυάζουν τόν διαχρονικό με τό συγχρονικό τρόπο εξέτασης της γλώσσας και καθώς παρουσιάζουν με τρόπο εύληπτο και κατανοητό τί σημασιολογία.

Δ' Μέρος: Έκφραση - Έκθεση

Στό Δ' μέρος, όπως ήδη έχουμε πεί, παρατίθεται ένας λεξιλογικός πίνακας συγγενής θεματικά με τό κείμενο του πρώτου μέρους ό οποίος ακολουθείται από ενδιαφέρουσες λεξιλογικές

ασκήσεις/έφαρμογές. Τό άσχημο είναι, πώς παρά τί σαφή όδηγία των συντακτών ότι: «Δέν θα ζητάμε από τούς μαθητές όρισμούς για τί σημασία των λέξεων... Άντί για τόν όρισμό μίας λέξης μπορεί ό μαθητής να σχηματίζει μία φράση στην οποία να περιλαμβάνεται ή λέξη αυτή και να φαίνεται από τά συμφραζόμενα ή σημασία της»,¹⁶ ότι οι λεξιλογικοί πίνακες παρατίθενται εκτός συμφραζομένων και όπως δεν υπάρχουν άρκετές ιδέες/προτάσεις στό βιβλίο του καθηγητή για την εκμετάλλευσή τους, κατατούν κουραστικοί και ίσως άχρηστοί.

Αντίθετα, τά κείμενα που ακολουθούν, και αυτά στό ίδιο θεματικό¹⁷ πλαίσιο με τό κείμενο του πρώτου μέρους και τό λεξιλόγιο, έτσι όπως συνδυάζονται με την παραγωγή λόγου (γραπτού και προφορικού) είναι πολύ χρήσιμα και θετικά. Επιτέλους οι μαθητές καλούνται να άσκηθούν γραπτά ή προφορικά σε περιεχόμενο διδαγμένο. Και εδώ όμως, δυστυχώς, κυρίαρχο γλωσσικό υπόδειγμα είναι τό λογοτεχνικό (και μάλιστα σε μορφή διασκευασμένη, προκειμένου τά κείμενα να έχουν όμοιομορφία). Ένδεικτικά καταμετρήσαμε όλα τά κείμενα του πρώτου τεύχους. Σε σύνολο 84 κειμένων, τά 57 είναι λογοτεχνικά (ποσοστό 67,8%), τά 11 από τόν Τύπο (ποσοστό 13%) και τά 16 άνήκουν σε διάφορες κατηγορίες, όπως ήμερολογιακές καταγραφές, δοκιμακός λόγος... (ποσοστό 19%). Από τά 57 λογοτεχνικά κείμενα τά 13 άνήκουν στόν ποιητικό λόγο και από τά 57 κείμενα τά 7 άνήκουν στην ξένη λογοτεχνία. Αυτό συνιστά σημαντικότερη παράβαση για τί σύγχρονη γλωσσολογία. Η διδασκαλία της γλώσσας όφείλει να γίνεται μέσα από λόγο διαφορετικό και ποικίλο, ως προς τά επίπεδα άλλα και ως προς την μορφική ποικιλία.

Τά θέματα που προτείνονται από τούς συντάκτες για συζήτηση μέσα στην τάξη ή για γραπτή έκθεση απέχουν σημαντικά από τά παραδοσιακά θέματα εκθέσεων που καλούνταν οι μαθητές να διαπραγματευτούν μέχρι πολύ πρόσφατα. Αυτό δεν σημαίνει ότι λείπουν έντελως τά θέματα περιγραφικού τύπου ή οι χαρακτηρισμοί, άλλα όταν υπάρχουν θέματα αυτού του είδους άποκτούν νόημα και ουσία από όλη την προηγούμενη διαπραγμάτευση. Διατηρούμε κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με τό εάν οι μαθητές άσκούνται στόν προφορικό λόγο άρκετά ή και καθόλου. Οι συντάκτες των βιβλίων από παράλειψή τους υποβάθμισαν τό σημαντικότερο —κατά την άποσή μου— και ουσιαστικά μόνο «νεωτερικό» μέρος των βιβλίων τους, αυτό που σχετίζεται με τόν προφορικό λόγο. Θά άποτελούσε πάντως εύχης έργον ή στροφή του ελληνικού σχολείου στη συστηματική διδασκαλία και άσκηση των μαθητών στόν προφορικό λόγο με γλωσσικά υπόδειγματα ποικίλα και όχι κυρίως τό λογοτεχνικό, τό όποιο ούτως ή άλλως κατά τί σύγχρονη Γλωσσολογία συνιστά «γλωσσική άπόκλιση».

Μέθοδος διδασκαλίας - βιβλίο του καθηγητή

Η «μέθοδος» διδασκαλίας που συνοδεύει τά καινούρια βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας εκτίθεται στίς τέσσερις πρώτες σελίδες του βιβλίου του καθηγητή.¹⁸ Πρόκειται ουσιαστικά για μία σειρά επεξηγήσεων/όδηγιών σχετικά με την πορεία διδασκαλίας του μαθήματος παρά για μέθοδο. Τό ύφος των όδηγιών είναι αυταρχικό-

ματικής (Νεοελληνική Γραμματική: άναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Άθήνα: ΟΕΔΒ, 1976) και του Συντακτικού (Συντακτικό της Νέας Έλληνικής: Α', Β' και Γ' Γυμνασίου. Άθήνα: ΟΕΔΒ, 1977) θεωρούνται από τούς συντάκτες ως βιβλία άναφοράς. Βλ. Κάνδρος Π. όπ.π., σ. 20.

14. Βλ. Χαραλαμπίπουλος Άγαθοκλής, όπ.π. και Χοντολίδου Έλένη, «Παιδαγωγικές - διδακτικές άρχές του προγράμματος», στό ίδιο.

15. Βλ. Τσολάκης Χρ. «Τό πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας», στό ΠΕΦ, σεμινάριο 2: Νέα Έλληνικά, Άθήνα: Ιούνιος 1983, σ.σ. 141-142.

16. Βλ. Κάνδρος Π., όπ.π., σ. 19.

17. Οι θεματικές αυτές ένότητες είναι 38 (στίς δύο πρώτες ένότητες δεν υπάρχουν λεξιλόγιο) και καλύπτουν ένα εύρο φάσμα ένότητων, από τό «σχολειομαθητής» και «συγγενείς», έως και «άνεντιμότητα», «υπάλληλοι γραφείου»... Είναι πέρα από τίς δυνατότητές μου και τά όρια αυτής της εργασίας ή συστηματικότερη λεξιλογική άνάλυση των ένότητων αυτών, προκειμένου λ.χ. να διαπιστωθεί εάν οι λέξεις που παρατίθενται είναι λόγιες ή όχι, κ.λπ.

18. Βλ. Κάνδρος Π., όπ.π., σ.σ. 17-20.

τατο και ο τόνος προστακτικός: «ή επεξεργασία του κειμένου *δέν* *θά* είναι λεπτομερειακή», «ύστερα από μία προσεκτική ανάγνωση *θά* *άκολουθούν* οι απαντήσεις στις ερωτήσεις»¹⁹ (υπογράμμιση δική μου). Στις τέσσερις αυτές σελίδες μετρήσαμε 16 *θά*! Στά σημεία όπου γίνονται κάποιες «παραχωρήσεις» στον εκπαιδευτικό, είτε μειώνουν τη νοημοσύνη του, είτε είναι αυταπόδεικτες: «Σε μερικές ασκήσεις οι απαντήσεις μπορεί να είναι περισσότερες από μία» ή «*Αν* όμως *δέν* επαρκεί ο χρόνος, ο καθηγητής μπορεί να ζητά να απαντούν οι μαθητές σε μερικές μόνο από τις ερωτήσεις μιας άσκησης, τις πιο αντιπροσωπευτικές».²⁰

Εκτός αυτού οι συντάκτες *δέν* θεώρησαν απαραίτητη μία επιστημονική εισαγωγή σε όσα νεωτερικά εισάγουν στα βιβλία τους. Η ελαχιστότατη ενημέρωση που γίνεται κατά ένότητα είναι και έλλιπής και χωρίς πλήρεις βιβλιογραφικές παραπομπές. Αυτό πρέπει να συνδυαστεί και με το γεγονός ότι τα σεμινάρια που προηγήθηκαν της διδασκαλίας των νέων βιβλίων και βραχύβια υπήρξαν και *δέν* κάλυψαν όλους τους φιλολόγους που διδάσκουν γλώσσα.

Αναλυτικότερα, η κάθε ένότητα στο βιβλίο του καθηγητή ξεκινά με τον βαρύγδουπο τίτλο «στόχου», παραθέτοντας ωστόσο... τα περιεχόμενα της ένότητας και όχι τους στόχους της.²¹ Κατόπιν ακολουθεί κάτι μεταξύ πορείας διδασκαλίας και ενημέρωσης των καθηγητών σ' ένα επίπεδο πολύ χαμηλό. Λ.χ. «Οι 'Αρχαίοι Έλληνες έγραφαν στην αρχή από τα δεξιά προς τα αριστερά...».²² Κάποιες φορές δίνονται και οι απαντήσεις/λύσεις σε μερικές ερωτήσεις/ασκήσεις του βιβλίου, πράγμα άχρηστο βεβαίως, γιατί καθηγητές και μαθητές χρησιμοποιούν κάποιο από τα δύο «λυσάρια» που έχουν ήδη κυκλοφορήσει για το μάθημα αυτό.²³

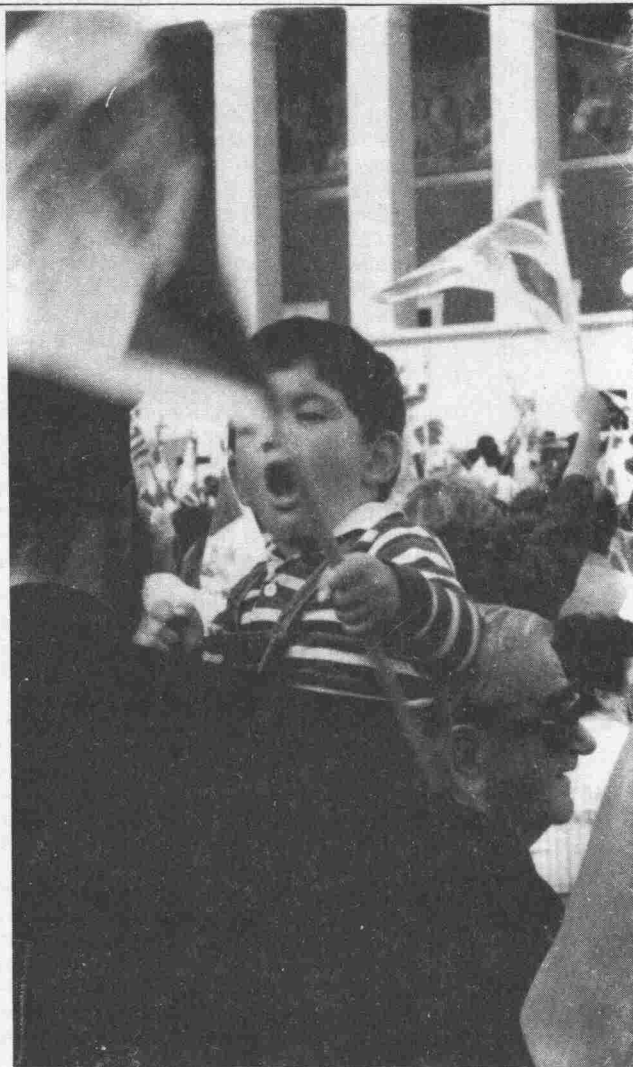
Συνοπτικά, το βιβλίο του καθηγητή απέχει πολύ από το να δικαιώνει τον τίτλο του και το ρόλο ενός τέτοιου βιβλίου. *Δέν* σέβεται τα περιθώρια της ελευθερίας του εκπαιδευτικού που *θά* διδάξει το μάθημα, *δέν* τον βοηθά στο επιστημονικό/παιδαγωγικό του έργο. *Ακόμη* περισσότερο, *υποβιβάζει* το ίδιο το περιεχόμενο των τριών τευχών με το να *υποβιβάζει* τη μέθοδο διδασκαλίας σε οδηγίες και απαντήσεις σε ερωτήσεις.

Με άλλη ευκαιρία είχα σημειώσει:

«*Οποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή είναι πολυδιάστατη και —προκειμένου για αλλαγή σε επίπεδο προγραμμάτων— συμπεριλαμβάνει και αλλαγή στάσεων. Για να αλλάξουν όμως οι στάσεις πρέπει να προηγηθεί γνώση, και για να προηγηθεί γνώση πρέπει να υπάρξει πληροφόρηση των εκπαιδευτικών. Πολύ φοβούμαι πώς η έλλειψη πληροφόρησης των εκπαιδευτικών οφείλεται σε μία συγκεκριμένη στάση από πλευράς ιθυνόντων οι οποίοι αντιμετωπίζουν οποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή ως τεχνολογική αλλαγή. Οι εκπαιδευτικοί όμως *δέν* είναι βιομηχανικοί εργάτες στην αλυσίδα παραγωγής και ο ρόλος τους στην επιτυχή έκβαση μιας οποιασδήποτε μεταρρυθμιστικής απόπειρας, όσο μικρή και άσημαντη και *άν* είναι, είναι κάτι παραπάνω από ρυθμιστικός».²⁴*

Η παρατήρηση αυτή ισχύει στο άκέραιο και για αυτό το πρόγραμμα διδασκαλίας.

Στόν τομέα της *αξιολόγησης των μαθητών* *δέν* σημειώθηκε καμία αλλαγή, σε αντίθεση με

την *αξιολόγηση του προγράμματος* καθ' *έαυτο* την οποία πραγματοποιεί ομάδα έρευνητών του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Η ανάθεση της αξιολόγησης έγινε από το Υπουργείο Παιδείας και αποδέκτης της έκθεσης/αναφοράς (evaluation report) *θά* είναι το ίδιο. Βεβαίως τίποτε *δέν* εμποδίζει την έρευνητική ομάδα να εκθέσει τα πορίσματά της στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα. Είναι κατ' *αρχήν* παρήγορο το γεγονός ότι το ΥΠΕΠΘ στράφηκε αυτή τη φορά²⁵ σε επιστήμονες πέραν του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου προκειμένου να αξιολογηθεί ένα πρόγραμμα διδασκαλίας. *Θά* ήταν όμως προτιμότερο *έάν* η αξιολόγηση αυτή γινόταν με τη συμμετοχή εκπαιδευτικών και με κύριο στόχο την ενημέρωσή τους.

Δέν υπάρχει αμφιβολία πώς η παρουσίαση των βιβλίων/ του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας που επιχειρήθηκε *έδω* και σύντομη είναι και *όχι* πλήρης. *Υπάρχει* μια ολόκληρη σειρά θεμάτων *τά* *δ*οποια *μένουν* ανοικτά για διερεύνηση και *ένα* από αυτά —ίσως *τό* κυριότερο— είναι να διαπιστωθεί με συστηματική παρατήρηση στην τάξη *τό* είδος και η ποιότητα του λόγου που παράγεται από τους μαθητές μέσα στην τάξη στην ώρα διδασκαλίας των βιβλίων αυτών.

19. "Οπ.π. σ. 17.

20. "Οπ.π., σ. 18, σ. 20.

21. Κανείς *δέν* είναι υποχρεωμένος να γνωρίζει την Παιδαγωγική όρολογία. *Αντίθετα* όμως, *όταν* *δέν* την γνωρίζει, είναι υποχρεωμένος να μην την χρησιμοποιεί.

22. Βλ. Κάνδρος Π., *όπ.π.*, σ. 47.

23. Βλ. Γιακουμή Π. κ.ά., Δημητρακόπουλος Γ., *Ομάδα φιλολόγων...*

24. Βλ. Χοντολίδου Έλενη, «Διδασκαλία της γλώσσας και λογοτεχνία», *όπ.π.*, σ. 30.

25. *Και* *όχι* *όπως* στην *α*ναθεώρηση, όπου χρησιμοποιήθηκαν *άποσπασμένοι* καθηγητές της Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης *στό* Π.1.

«Οί παράλληλοι έαυτοί μας καί τό βουβό δεξί ήμισφαίριο»

Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1989

“Ολο και μεγαλύτερος αριθμός επιστημόνων ασχολείται με τή μελέτη του νευρικού συστήματος από τις πιο άπλες εκφράσεις του, όπως είναι το νευρικό σύστημα των νηματοειδών σκουληκιών, μέχρι τον περίπλοκο εγκέφαλο των ανώτερων θηλαστικών. Οί επιστήμονες του «έγκεφάλου και της συμπεριφοράς» ή του συμπεριφέρεσθαι όπως θά ήθελε ο Θανάσης Τζαβάρας, έχουν γίνει ένας από τους μεγαλύτερους επιστημονικούς χώρους στις «ανεπτυγμένες» κοινωνίες — ή Έταιρεία για τήν Νευροεπιστήμη είναι ίσως ή μεγαλύτερη επιστημονική έταιρεία της Άμερικής, τά ίδια χνάρια ακολουθεί και ή αντίστοιχη Εύρωπαϊκή. Τί ψάχνουν όμως νά βρούν όλοι αυτοί οί άνθρωποι; Μιά σχηματική απάντηση σέ αυτό τό έρώτημα είναι ότι προσπαθούν νά καταλάβουν ποιά είναι ή σχέση της λειτουργίας του έγκεφάλου και της συμπεριφοράς.

Αλλά ας δοϋμε λίγο τά πράγματα ιστορικά. Έκείνο που παραδοσιακά γινόταν, και πού σ’ ένα ποσοστό γίνεται ως σήμερα, είναι ότι οί διάφοροι επιστημονικοί χώροι — ή ήθολογία, ή ψυχολογία, ή φυσιολογία, ή φαρμακολογία, ή βιοχημεία, τά μαθηματικά και πιο πρόσφατα ή μοριακή βιολογία και ή επιστήμη των ήλεκτρονικών ύπολογιστών, ακόμη και ή κοινωνιολογία, προσπάθησαν νά καταλάβουν τον εγκέφαλο και τή συμπεριφορά από μόνοι τους. Κάθε επιστημονικός χώρος έτεινε νά κλείνεται στον έαυτό του, νά αναπτύσσει τή δική του επιστημονική γλώσσα και όρολογία μέ τήν όποια μιλούσε μόνο στον έαυτό του. Έτεινε στην όλοκλήρωση, τήν τελείωση της δικής του εικόνας για τόν κόσμο. Αδτή όμως ή διαδικασία μάλλον έμοιαζε μέ τό ανέκδοτο του τυφλού σοφού που περιγράφει έναν έλέφαντα χρησιμοποιώντας μόνο τήν άφή. Ο εγκέφαλος και ή συμπεριφορά που ή κάθε μία από αυτές τις επιστήμες περιγράφει ήταν ένα μέρος, μία άποσπασματική περιγραφή του όλου.

Τό πρόβλημα βέβαια δέν εμφανίζεται μόνο στις επιστήμες που μελετούν τό νευρικό σύστημα. Αλλά εκείνο που συνέβη στις επιστήμες αυτές κατά τή δεκαετία του ‘60 ήταν ότι ξεκίνησε μια προσπάθεια νά ξεπεραστεί τό πρόβλημα. Δημιουργούνται Έργαστήρια και Έταιρείες Έπιστημών του Νευρικού Συστήματος στα όποια εργάζονται και συνεργάζονται επιστήμονες που προέρχονται από τους διάφορους επιστημονικούς χώρους και έχουν διαφορετική επιστημονική εκπαίδευση, ανάλογα μέ τήν επιστήμη από τήν όποια προέρχονται. Γίνεται μία ση-

μαντική προσπάθεια έπικοινωνίας των διαφόρων επιστημονικών χώρων μέσα από τήν τοπογραφική και χρονική γειτνίαση, μέ τήν έλπιδα δημιουργίας μιας λιγότερο άποσπασματικής εικόνας για τόν εγκέφαλο και τή συμπεριφορά. Για μερικούς δημιουργείται μία νέα επιστήμη, ή Νευροεπιστήμη (Neuroscience), άποψη που υιοθετείται και από τήν UNESCO. Ασφαλώς κάτι τέτοιο δέν έχει συμβεί, διότι ή δημιουργία μιας νέας επιστήμης προϋποθέτει τή δημιουργία μιας νέας επιστημονικής γλώσσας. Η μοριακή βιολογία π.χ. είναι πράγματι μία νέα επιστήμη, επειδή είναι δομημένη μέ βάση τό δικό της επιστημονικό λόγο. Κάτι τέτοιο δέν έχει συμβεί μέ τις Έπιστήμες του νευρικού συστήματος ή τις Νευροεπιστήμες, όπως κακόχηκα όνομάζονται από όσους δέν υιοθετούν τόν όρο Νευροεπιστήμη.

Η Έλένη Σαββάκη όριμασε επιστημονικά στη δεκαετία του ‘70 και ή επιστημονική της σκέψη είναι έντονα έπηρεασμένη από αυτή τή νέα κατάσταση που έπικρατεί στις επιστήμες του νευρικού συστήματος. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τό βιβλίο της που εκδόθηκε πρόσφατα από τις Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, που έχει τόν προκλητικό, θά έλεγα τίτλο «Οί παράλληλοι έαυτοί μας και τό βουβό δεξί ήμισφαίριο». Σέ αυτό τό βιβλίο επιδιώκεται μία όλοκληρωμένη παρουσίαση της λειτουργίας του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος μέσα από τή συνθετική παρουσίαση δεδομένων που προέρχονται από τή βιοχημεία, τή φυσιολογία, τήν ψυχολογία, τήν ήθολογία, τήν ψυχανάλυση και τις κοινωνι-

κές ακόμη επιστήμες. Απευθύνεται σέ ένα κοινό που δέν έχει μέν ειδική εκπαίδευση, αλλά έχει τήν ικανότητα νά διαβάσει κείμενα πιο περίπλοκα από αυτά που βρίσκουμε σέ μία έφημερίδα. Βέβαια παρόμοια βιβλία έχουν υπάρξει στη διεθνή βιβλιογραφία εδώ και αρκετά χρόνια. Για παράδειγμα αναφέρω τό βιβλίο του J.P. Changeux! Ο νευρωνικός άνθρωπος» που πρόσφατα μεταφράστηκε στα έλληνικά. Μέ τή διαφορά όμως ότι, ενώ στό βιβλίο του Changeux εύκολα μπορεί νά διαπιστώσει κανείς τήν ιδεολογική θά έλεγα προκατάληψη του συγγραφέα υπέρ της μοριακής βιολογίας, μία παρόμοια προκατάληψη της Ε. Σαββάκη προς κάποια από τις επιστήμες του νευρικού συστήματος δέν είναι προφανής στό βιβλίο της. Γεφυρώνοντας, λέει ή Έλένη Σαββάκη στον πρόλογο του βιβλίου της, κάποια κενά ανάμεσα σέ ερήματα που άφορούν τόν καταταμαχισμένο χώρο της νευροεπιστήμης (π.χ. τή βιολογία του έγκεφάλου, τήν ψυχολογία και κοινωνική συμπεριφορά, τήν ψυχολογία και κοινωνική συμπεριφορά, τήν ψυχοπαθολογία και νευρολογία) άποκτούμε μία πιο όλοκληρωμένη άποψη του φάσματος μεταξύ της βιολογικής και κοινωνικής όντότητας του ανθρώπου. Η θεωρία ότι οί βασικές και κοινωνικές νευροεπιστήμες έχουν άταιριαστα ενδιαφέροντα είναι άβάσιμη. Θά καταλάβαινα ένα ψυχολόγο νά ζηλεύει τήν «τάξη» που κυριαρχεί στό χώρο της βιολογίας, καθώς κι ένα βιολόγο νά ζηλεύει τόν ρόλο του ψυχολόγου που δέν είναι άπλά «θεατής» αλλά συμμετέχων στον χώρο που έρευνά, αλλά μόνο κάποιος φόβος άπέναντι στό «μη γνωστό» μπορεί νά βάλε όρια ενδιαφερόντων μεταξύ βασικών και κοινωνικών νευροεπιστημών.

Θεωρώ τή φράση αυτή κλειδί για τήν ανάγνωση του βιβλίου και γι’ αυτό τήν παρέθεσα όλόκληρη. Δείχνει ότι ή πρόθεση της Ε. Σαββάκη δέν είναι άπλώς ή παράθεση κάποιων πληροφοριών που προέρχονται από τους διάφορους χώρους των επιστημών του νευρικού συστήματος, αλλά ή προσπάθεια γεφύρωσής τους. Γεφύρωση, λοιπόν, των χασμάτων για νά άποκτήσουμε μία όλοκληρωμένη άποψη είναι ή βαθιά, ή έν πολλοίς άνομολόγητη και άνεκπλήρωτη έπιθυμία πολλών από μας, που ή Ε. Σαββάκη έχει τό κουράγιο νά προσπαθήσει νά τήν όμολογήσει και νά τήν ικανοποιήσει. Κι επειδή μία βιβλιοπαρουσίαση είναι κι ένας διάλογος μέ τόν συγγραφέα του βιβλίου, δηλώνω ότι είμαι ένας από αυτούς τους βιολόγους που ζηλεύουν τό ρόλο του ψυχολόγου γιατί πιστεύουν ότι πολλές φορές τά δικά τους έργα δίνουν πληρέστερες απαντήσεις. Εύτυχώς, όχι πάντα, γιατί άλλως έμεις θά χάναμε τή δουλειά μας.

και γράμματα γ νωρίζω • και γράμματα γ

Παράλληλα όμως νομίζω ότι κι εμείς δεν είμαστε άπλοιοι «θεατές», αλλά και «συμμετέχουμε» μέσα από το σχεδιασμό των πειραμάτων μας, τη διατύπωση των υποθέσεων, και την έρμηνεία των αποτελεσμάτων μας. Πολλές φορές νομίζω ότι η υποτιθέμενη βιολογική «τάξη» είναι ένα φανταστικό προϊόν μιας επιστημονικής σκέψης που τη χαρακτηρίζει η βεβαιότητα. Η αντίθετα, αν η βιολογική τάξη του ανθρώπινου έγκεφάλου δεν είναι προϊόν φαντασίας, τότε η διαφορά στην «τάξη» μεταξύ του έγκεφάλου του «σχιζοφρενοϋ» και του «φυσιολογικού» είναι άσημαντη και σε αυτή την περίπτωση η βιολογική τάξη δεν έχει σημασία. Κλείνω στο σημείο αυτό την εξωτερική του άγχους ενός νευροβιολόγου, διότι επιτέλους τι χρωστάει ο αναγνώστης που δεν είναι ψυχίατρος.

“**Α**ς προχωρήσουμε λοιπόν στις επόμενες σελίδες του βιβλίου. Όσα περιγράφονται στο πρώτο κεφάλαιο προέρχονται από τον χώρο της ιστολογίας και κυτταρικής φυσιολογίας. Μέσα στις 22 σελίδες του ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει και να κατανοήσει πώς δουλεύει ένα νευρικό κύτταρο, ή καλύτερα πώς επικοινωνούν δύο γειτονικά νευρικά κύτταρα που συνδέονται με μία σύναψη. Οι πληροφορίες αυτές είναι απαραίτητες προκειμένου να γίνουν κατανοητά όσα θα περιγραφούν στα επόμενα κεφάλαια. Το κεφάλαιο όμως τελειώνει με τη διαπίστωση ότι «υπεύθυνη για την πολυπλοκότητα ενός αισθητήριου ή μιας συμπεριφοράς είναι η ποικιλία των νευρικών διασυνδέσεων και όχι ο τύπος του σήματος. Είναι προφανής λοιπόν η ανάγκη της οργάνωσης και ειδικεύσης των δύο ημισφαιρίων του ανθρώπινου έγκεφάλου».

“Ετσι ο αναγνώστης καλείται στο επόμενο κεφάλαιο να μελετήσει και να κατανοήσει τη δομή και λειτουργία των δύο ημισφαιρίων. Νά μάθει π.χ. πώς δημιουργείται ο πόνος, τι συμβαίνει με την όραση, πώς ο φλοιός των ημισφαιρίων ελέγχει τις κινήσεις, τι είναι το σύστημα ανταμοιβής και τιμωρίας, ποιά είναι η φυσιολογία του ύπνου κλ.π. Φτάνουμε στο κρίσιμο τρίτο κεφάλαιο που έχει τον τίτλο «Μερική συμμετρία — κυρίαρχο ημισφαίριο». Τα δύο ημισφαίρια είναι μερικώς συμμετρικά δηλαδή ασύμμετρα, και τό ένα από τα δύο είναι τό κυρίαρχο. Στους δεξιόχειρες κυρίαρχο είναι τό αριστερό ημισφαίριο, γιατί εκεί βρίσκεται τό κέντρο του λόγου. Τό κεφάλαιο διεξέρχεται όλα εκείνα τά ψυχολογικά πειράματα που οδήγησαν σε μία κάποια κατανόηση των διαφορετικών λειτουργιών που επιτελούν τά δύο ημισφαίρια. Η «οδήγηση» θά έλε-

γα είναι συναρπαστική ακόμη και γι' αυτούς που τά έχουν ακούσει ως εκπαιδευόμενοι από «φορμαλιστές, αντικειμενικούς και ρεαλιστές» καθηγητές. Μά γιατί αυτά τά έπιθετα; Σύμφωνα με τόν Bogen (συνεργάτη του Νομπελίστα Sperry) τό άριστο «κυρίαρχο» ημισφαίριο έχει τά παραπάνω χαρακτηριστικά με αποτέλεσμα νά είναι άφελές και κοινότυπο. Τό δεξί έλέγχει τά αισθήματα, τίς συγκινήσεις, τό δημιουργικότητα, τό φαντασία, είναι αισθησιακό, άποσπασματικό, ύποκειμενικό, άρα... κυριαρχούμενο, ύποτελές. Τό έπιθετο «κυρίαρχο» δεν δηλώνει τίποτε άλλο παρά μία προκατάληψη που σχετίζεται με τίς άξίες του πολιτισμού μας. Οι δημιουργικές δυνατότητες του δεξιού ημισφαιρίου περιφρονούνται από τό πολιτισμό μας και από τό εκπαιδευτικό μας σύστημα, όπως δηλώνει πολύ σωστά ο ύπότιτλος του βιβλίου.

Τό τέταρτο κεφάλαιο είναι ένα ήθολογικό, θά έλεγα, κεφάλαιο. Αν τό βιβλίο αυτό είχε γραφτεί πριν από μερικά χρόνια, ίσως αυτό τό κεφάλαιο θά ήταν τό πιο «καφτό» από όλα. Ο λόγος ήταν ότι μετά την έκδοση του βιβλίου του E.O. Wilson, *Sociobiology: The new synthesis* ή κοινωνική βιολογία έμπαινε στό προσκήνιο με ένα ιδιαίτερα άλλαζονικό τρόπο προσπαθώντας νά έρμηνεύσει τό σύνολο σχεδόν της ανθρώπινης συμπεριφοράς με βάση τη ήθολογία και τόν Νέο Δαρβινισμό. Σήμερα τό κεφάλαιο αυτό τελειώνει με ένα κοινό τόπο: «Γεγονός είναι ότι ο συνδυασμός του γενετικού προκαθορισμού και των περιβαλλοντικών εμπειριών παίζει σημαντικό ρόλο, τόσο στην ανάπτυξη και φυσιολογική λειτουργία του νευρικού συστήματος, όσο και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου».

Και τό έρώτημα είναι ποιά είναι ή ιδιότητα εκείνη του νευρικού συστήματος που επιτρέπει αυτή τή σύνδεση του γενετικού και περιβαλλοντικού. Η άπάντηση που οι νευροβιολόγοι δίνουν στο έρώτημα αυτό είναι ή «πλαστικότητα». Πλαστικότητα είναι τό πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό, ή άλλως ή ιδιότητα του νευρικού συστήματος νά ύφίσταται σημαντικές μεταβολές της γενετικά οριζόμενης δομής του, ύπό την επίδραση μεταβολών του περιβάλλοντος. Προφανώς οι μεταβολές της δομής οδηγούν σε μεταβολή της λειτουργίας. Τό χαρακτηριστικό αυτό είναι πολύ πιο έντονο στη φάση της ανάπτυξης, αλλά όπωσδήποτε παραμένει σε όλη τή διάρκεια της ζωής του άτομου. Για πολλούς νευροβιολόγους σε αυτό ακριβώς τό χαρακτηριστικό του νευρικού συστήματος στηρίζεται και ή ικανότητα της μάθησης. Η ιδιότητα της πλαστικότητας έχει μελετη-

θεί με τή χρήση διαφόρων πειραματικών μοντέλων. Ένα από τά μοντέλα που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο είναι τό μοντέλο του όπτικού συστήματος. Τά πειράματα που έχουν γίνει στο όπτικό σύστημα σε σχέση με τήν πλαστικότητα, έχουν δώσει πράγματι έντυπωσιακά αποτελέσματα.

Τό πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου της E. Σαββάκη πραγματεύεται τό θέμα της πλαστικότητας και λειτουργίας του όπτικού συστήματος. Τό έκτο κεφάλαιο επανέρχεται πάλι στο θέμα της έγκεφαλικής άσυμμετρίας και της συσχέτισής της με τή δημιουργικότητα και τήν εκπαίδευση. Στίς δύο πρώτες σελίδες του κεφαλαίου διακρίνει κανείς μία ύπερβολική σχηματοποίηση των παρατιθέμενων διαφορών μεταξύ άνδρών και γυναικών. Νομίζω ότι, έφ' όσον ό παρουσίαζόμενες ως άναμφισβήτητες πληροφορίες δεν προέρχονται από τήν έρευνητική δουλειά της συγγραφέως, όποτε θά μιλούσε σαν ειδικός, θά έπρεπε νά ύπήρχε μία εκτενέστερη και με κριτικό μάτι παρουσίαση των μελετών που οδήγησαν σε τέτοια ή άλλα συμπεράσματα. Από κει και πέρα ίσως τό κεφάλαιο αυτό είναι τό πιο ενδιαφέρον του βιβλίου. Άνοίγει νομίζω ένα πολύ χρήσιμο διάλογο ενός νευροβιολόγου με όλους εκείνους που έχουν ουσιαστικό ενδιαφέρον για τήν εκπαίδευση.

Και έρχομαι στο τελευταίο κεφάλαιο που έχει τόν τίτλο «Έγκέφαλος και σκέψη (νόηση)-πρόβλημα σώματος και πνεύματος (νοϋ)». Ένα κεφάλαιο που βρίσκεται στο χώρο της επιστημολογίας. Έδω ή πρόσκληση-πρόκληση για διάλογο άπευθύνεται προς τούς φιλοσόφους. Υποψιάζομαι π.χ. ότι από τήν πλευρά τους θά έχουν μιά άπάντηση στο «έάν ή έννοια του όρου γνώση δεν έχει ακόμα άποσαφηνιστεί έπαρκώς από τίς νευροεπιστήμες, τότε ή θεωρία της γνώσης τήν όποία πραγματεύεται ή επιστημολογία μπορεί νά εκληφθεί σαν παράδοξη» (σελ. 131). Και επειδή αισθάνομαι άδύναμος νά ανοίξω εγώ αυτό τόν διάλογο, θά γυρίσω στα δικά μου πάλι, έντοπίζοντας μία φράση κλειδί, που κατά τή γνώμη μου περιγράφει με ακρίβεια τήν παρούσα κατάσταση στο χώρο των νευροεπιστημών. «Τά νοητικά φαινόμενα και οι νευρωνικές διεργασίες όπως τά αντιλαμβανόμαστε σήμερα, δεν έχουν πολλές πιθανότητες ένοποίησης. Μία φράση που ύποδεικνύει τό σημερινό άδιέξοδο, ένα άδιέξοδο που κατά τή γνώμη μου δεν πρόκειται νά ξεπεραστεί. Μήπως όμως θά πρέπει νά μάθουμε νά ζούμε μαζί με τά άδιέξοδά μας;

Ηλίας Κούβελας

2 MIRKO D. GRMEK

Οι ασθένειες στην αγωγή του δυτικού πολιτισμού

"Ερευνα στην παθολογική πραγματικότητα του προϊστορικού, αρχαϊκού και κλασικού ελληνικού κόσμου. Μετάφραση: Άφροδίτη Νικολαΐδου, Έλένη Ταμβάκη, Γιώργος Βαρέμης, Σπύρος Ποταμιάνος. "Ερευνα πηγών: "Όλγα Μεντζάρου. Έκδόσεις Χατζηνικολή, 1989. Σελίδες 527.

Στην εποχή της προχειρότητας και της άσυναρτησίας, της υποβαθμισμένης εκπαίδευσης, της τεχνοκρατικής υπερεξειδίκευσης, της πλήρους ένδειας έρευνητικής προσπάθειας σέ όλα τα επιστημονικά αντικείμενα και του καταγισμού εύπεπτων και άνουστων «έμπορικων εκδόσεων», ή έκδοση που έχουμε τή χαρά να παρουσιάσουμε, εκτός από μεταφραστικό και έκδοτικό άθλο, άποτελεί από κάθε άποψη ένα τόλμημα που κοσμεϊ τήν ελληνόγλωσση γραμματεία.

Η συνέπεια του τίτλου στή μετάφραση του γαλλικού πρωτοτύπου (*Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale*), άντανακλά άσφαλώς τή λιτότητα, τή μετριοπάθεια και τό έπιστημονικό ήθος του έρευνητή, άλλ' άδικει τήν εύρύτητα του περιεχομένου ενός —προφανώς— έργου ζωής, περιεχόμενο γόνιμο αλλά και του μέσου άναγνώστη. «Η μακρόχρονη κυοφορία τής εργασίας αττης συνδέεται μέ τά διδακτικά μας καθήκοντα στό 4ο τμήμα τής École Pratique de Hautes Études και ή τελική τής μορφή έχει σύγουρα έπηραστεί από τά πρωτοποριακά ήθη ενός ιδρύματος που συνδυάζει τήν έρευνα μέ τς διδακτικές προσπάθειες και προτιμά τήν έπιστημονική συζήτηση από τόν έπιστημονικό δογματισμό. (...) Πολλά όφείλουμε και στους συναδέλφους μας, (...) καθώς και στους άκροατές του σεμι-

ναρίου τής ιστορίας τής ιατρικής και τών Βιολογικών έπιστημών».

Πρόκειται για ιστορία τών νόσων, για γλωσσολογική άρχαιολογία, για ιστορική παθολογία για κοινωνιολογική πραγματεία; Η όποια παιδεία του ύπογράφοντος, που περιλαμβάνει τήν ιδιότητα του άποφοίτου τής Ίατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών και κλινική έμπειρία ιατρικής, μου επιτρέπει να θαυμάσω τουλάχιστον τήν έπιστημονική συνέπεια και τό βάθος τών γνώσεων του συγγραφέα σέ ό,τι άφορά τούς όρους, τό περιεχόμενο και τήν έπιστημονική προσπέλαση τών «καθαρά» ιατρικών στοιχείων του έργου. Μου επιτρέπει επίσης να «όνειρευτώ» τό διδακτικό βεληνεκές του βιβλίου ως ύπόβαθρο μαθήματος στό Ίατρικό ή Άρχαιολογικό τμήμα τών αντίστοιχων Σχολών τών καθ' ήμάς πανεπιστημίων. Μου διανοίγει όρίζοντες που μόλις ύποπτευόμουνα για τήν ένότητα τής γνώσης και πώς ή φιλοσοφική συνέπεια μιάς έρευνας μπορεί να συνδυάζεται μέ τό βάθος τής ιστορικότητας, τό συνδυασμό διαφόρων έρμηνευτικών μεθόδων και τήν άξιοποίηση (γιατί όχι;) τής τεχνολογικής προόδου για τήν ολοκληρωμένη γνώση.

Πράγματι, στό βιβλίο αυτό του έν Γαλλία Γιουγκοσλάβου μελετητή, οι

σύγχρονες ραγδαίες εξελίξεις τής άνοσολογίας τής βιοστατιστικής, τής επιδημιολογίας, άναδεικνύουν έναν όλόκληρο κόσμο επί μέρους έπιστημών όπως ή παλαιοπαθολογία, ή ιστορική παθολογία, ή γλωσσολογική άρχαιολογία, ή παλαιανοσολογία, ή παλαιοδημογραφία και ή όστεοαρχαιολογία που από διαφορετικούς δρόμους, και μέ διάφορες έρμηνευτικές μεθόδους, μπορούν να συγκλίνουν σέ μία, για πρώτη φορά, τόσο έπιστημονική για να είναι άπλως φιλολογική και τόσο «φιλοσοφημένη» για να είναι «στεγνά» έπιστημονική άναζήτηση τής αλήθειας.

Πρόκειται για ένα πολυδιάστατο και πολυεπίπεδο βιβλίο, που καταφέρνει, παρά τό πρωτοποριακό τής θεματογραφίας, παρά τή διεπιστημονικότητα του περιεχομένου, να έχει τήν καθαρότητα του στόχου που δίνει ή συνέπεια τής μεθόδου και τό βάθος τής γνώσης του αντικειμένου.

Γιά τόν ιστορικό, τόν κοινωνιολόγο, τό γιατρό και κυρίως τόν «άνειδίκευτο» μέσο άναγνώστη άποτελεί πολύτιμο βοήθημα άγωγής σκέψης και πηγή πληροφοριών, σπάνιος συνδυασμός άνάτασης τής κατακερματισμένης «έπιστήμης», τής ολοκληρωμένης ιστορικής και φιλοσοφικής σκέψης μέ όργανο τήν άυστηρή έπιστημονική μέθοδο.

Θά ήταν παράλειψη άν, μέσα από τήν άναγκαστική γενικότητα τής παρουσίασής μας, παραλείπαμε να ύπογραμμίσουμε τό έκτακτο ένδιαφέρον που παρουσιάζει τό βιβλίο για τόν ελληνικό χώρο και τόν "Ελληνα άναγνώστη, καθώς και τήν άναλυτική έπισκόπηση όχι μόνο τών αρχαίων, αλλά και τών λίγων βιβλιογραφικών πηγών που ύπάρχουν από σύγχρονους (τής μεταπολεμικής κυρίως περιόδου) Έλληνες άρχαιολόγους και γιατρούς: και μία λεπτομέρεια που κρατάμε για τό τέλος: τό άνάγνωσμα και παρά τόν όγκο του, τών υπερπεντακοσίων σελίδων, είναι (παραδόξως;) συναρπαστικό.

Γιάννης Προκόβας

